

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANABİLİM DALI
MİMARLIK BİLİM DALI

HALEP'TE 2011-2020 YILLARI ARASINDAKİ SAVAŞ
SÜRECİNDE MİMARİ MİRASIN
REHABİLİTASYONUNA YÖNELİK BİR
DEĞERLENDİRME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Abdurrahman ELVAN

İstanbul
Mayıs-2024

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANABİLİM DALI
MİMARLIK BİLİM DALI

HALEP'TE 2011-2020 YILLARI ARASINDAKİ SAVAŞ
SÜRECİNDE MİMARİ MİRASIN REHABİLİTASYONUNA
YÖNELİK BİR DEĞERLENDİRME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Abdurrahman ELVAN

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Gülçin KAHRAMAN

İstanbul
Mayıs-2024

TEZ ONAYI

Lisansüstü Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından mimarlık Anabilim Dalı, mimarlık Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Doç. Dr. Gülçin KAHRAMAN

Üye Doç. Dr. Serhat ANIKTAR

Üye Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Gül GEMCİ

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Erhan İÇENER

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “**Halep’te 2011-2020 Yılları Arasındaki Savaş Sürecinde Mimarî Mirasın Rehabilitasyonuna Yönelik Bir Değerlendirme**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Abdurrahman ELVAN

ÖN SÖZ

Araştırmamın her aşamasında bana yardımcı olan değerli tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Gülçin KAHRAMAN'a en içten teşekkürlerimi sunarım. Tezimde ele aldığım konu, Suriye'nin Halep kentinin savaş sonrası durumudur. Bu nedenle, konuyu daha yakından inceleyebilmek amacıyla Halep'e bizzat gitmek gerekliliği ortaya çıkmıştır. Ancak, savaşın sona erdiği izlenimi yaratılsa da, maalesef güvenlikle ilgili ciddi sorunlar yaşandığından dolayı, araştırmada bulunup fotoğraf çekmek oldukça zordu.

Halep'in iç savaş sonrası durumuyla ilgili bilgileri, basın-yayın ve sosyal medya üzerinden birçok haber ve görsel belgeyle edindim. Ayrıca, birçok kişiyle iletişim kurdum; özellikle Halep'te yaşamakta olan ve "Halep Tarihî Kent Merkezi Restorasyon Projesi"nde görevli olan Mimar Mohammed NABHAN aracılığı ile bazı kaynaklar ve restorasyon bilgilerine ve son durumlarına erişim sağlayabildim.

Tarihî Halep kent merkeziyle ilgili yetersiz rölöve verileri sorunu, bu tez çalışmasında karşılaştığım önemli zorluklardan biriydi. Tüm bu olumsuzluklara rağmen, tezle ilgili çabalarımın devam ettim ve bir ilerleme kaydetmeye çalıştım.

Abdurrahman ELVAN
İstanbul-2024

ÖZET

HALEP’TE 2011-2020 YILLARI ARASINDAKİ SAVAŞ SÜRECİNDE MİMARİ MİRASIN REHABİLİTASYONUNA YÖNELİK BİR DEĞERLENDİRME

Abdurrahman ELVAN

Yüksek Lisans, Mimarlık

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Gülçin KAHRAMAN

Mayıs, 2024 -127 Sayfa

İç savaş ve savaşlar, yaşamın her alanını etkileyen ciddi tehditler arasında yer alır. Bu tehditler, çevresel, sosyal, kültürel, ekonomik ve mimarî açılardan geniş kapsamlı zararlara yol açabilir. Özellikle mimarî yapılar ve tarihî miras, bu çatışmaların hedefi haline gelerek ciddi hasarlara maruz kalır. Günümüzde, kültürel mirasın korunması adına uluslararası düzeyde çeşitli girişimler başlatılmıştır. Bu çabalar, gelecek nesillere sağlam bir tarih ve kültürel miras bırakma amacını taşır. Risklerin etkin bir şekilde yönetilmesi, kültürel mirasın korunması için hayati öneme sahiptir. Bu nedenle, uluslararası toplumun iş birliği ve koordinasyonu, iç savaşlara maruz kalan kültürel mirasın korunmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Suriye’deki on iki yıllık savaş, ülkedeki Halep şehrini ciddi şekilde etkilemiştir. Özellikle, 2012-2016 yılları arasındaki çatışmalar sırasında Halep neredeyse tamamen yıkılmıştır. Yirmi beş binden fazla insan hayatını kaybetmiş ve iki milyon insan şehri terk etmek zorunda kalmıştır. Şehrin tüm alanları ve önemli anıtları, çarşıları, hanları ve camileri ciddi hasar görmüştür. Nüfusun su, elektrik, sağlık ve eğitim hizmetlerine erişimi kısıtlanmış ve konut stokunda da ağır hasarlar meydana gelmiştir.

Bu araştırma, tarih boyunca stratejik ve coğrafi konumuyla dikkat çeken Halep şehrinin eski kentini detaylı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. Halep’in, MÖ 3000 yılından itibaren mimarî tarihî korunup muhafaza edilmiş bir merkez olduğu bilinmektedir. Bu sebeple, şehrin tarihî ve yıkıma uğramış binalarının incelenme çalışmaları, savaşın sonrasında savaş yüzünden zarar gören mimarî mirasın restorasyon ve rekonstrüksiyonu için önemli bir adımdır. Halep, geçmişte birçok kez tahrip edilmiş olmasına rağmen, her seferinde yeniden ayağa kalkabilmiş ve

ayakta kalmıştır. Dolayısıyla, şehrin mevcut sorunlarını çözümlenerek ve savaşın sonrasındaki dönemde tarihî merkezin yeniden inşası için öneriler sunmak önemlidir.

Bu araştırma, savaşın sonrasındaki dönemde yeniden inşa edilmiş ve iyileştirilmiş olan uluslararası örneklerin incelenmesiyle başlar ve sonuçlarını değerlendirir. Ardından, Halep'in eski kentinden (Halep Kalesi, Emevi Cami, Kapalı Çarşılar, Carlton Hotel, Khan Alshouneh, Khan El vezir, Alshahabiyh Cami gibi) savaş sonrası mimarî mirasın restorasyonuna odaklanır. Çalışma, mimarî mirasın durumunu, restorasyon sürecinin zorluklarını ve gelecekteki sürdürülebilirlik için önerileri analiz etmektedir. Tezin amacı, savaşın yıkıcı etkilerine maruz kalan Halep'teki mimarî mirasın restorasyonunun önemini vurgulamak ve gelecekteki bu savaşa benzer olayların çıkması ve sonrasında yapılacak restorasyon çalışmalarına ilişkin öneriler sunmaktır. Bu doğrultuda iç savaş sırasında tahrip olan yapılar incelenmiş ve rehabilitasyonuna başlananların son durumları, rehabilitasyon süreci de göz önüne bulundurulmuş değerlendirilmiştir.

Çalışmaya konu edilen tarihî merkezlerdeki kentsel dönüşüm uygulamalarının mimarî miras olarak korunması gereken tarihî dokulara etkilerinin incelenmesi bu kapsamda yapılacak olan çalışmalara ışık tutmuştur. Çalışmaya konu olan deneyimlerden yola çıkılarak elde edilecek bulguların, bundan sonra gerçekleştirilecek dönüşüm projelerine zemin oluşturması çalışmanın nihai hedefidir.

Anahtar Kelimeler: Halep, Mimarî, Savaş Sonrası Halep, Rehabilitasyon, Miras, İç Savaş, Yeniden Yapılandırma.

ABSTRACT

AN ASSESSMENT FOR THE REHABILITATION OF ARCHITECTURAL HERITAGE IN ALEPPO DURING THE WAR BETWEEN 2011-2020

Abdurrahman ELVAN

Master Degree, Architecture

Thesis Advisor: Assoc. Prof. Gülçin KAHRAMAN

May-2024, 127 Page

Armed conflicts and wars are among the serious threats affecting all areas of life. These threats can cause far-reaching damage in terms of environmental, social, cultural, economic and architectural aspects. Especially architectural structures and historical heritage become the target of these conflicts and suffer serious damage. Today, various initiatives have been initiated at the international level to protect cultural heritage. These efforts aim to leave a solid historical and cultural legacy to future generations. Effective management of risks is vital for the protection of cultural heritage. Therefore, cooperation and coordination of the international community plays an important role in the protection of cultural heritage exposed to armed conflict.

The twelve-year war in Syria has seriously affected the city of Aleppo in the country. In particular, Aleppo was almost completely destroyed during the conflicts between 2012 and 2016. More than twenty-five thousand people lost their lives and two million people had to leave the city. All areas of the city and its important monuments, bazaars, inns and mosques were seriously damaged. The population's access to water, electricity, health and education services was restricted and severe damage occurred to the housing stock.

This research aims to examine in detail the old city of Aleppo, which has attracted attention with its strategic and geographical location throughout history. Aleppo is known as a center where architectural developments have been preserved and preserved since 3000 BC. For this reason, examining the historical and destroyed structures of the city is an important step for the reconstruction of the post-war and

war-damaged architectural heritage. Although Aleppo has been destroyed many times in the past, it has been able to recover and survive each time. Therefore, it is important to present proposals to solve the city's current problems and rebuild its historical center in the post-war period.

This research begins with an examination of international examples of post-war reconstruction and rehabilitation and evaluates the results. Then, it focuses on the restoration of post-war architectural heritage from the old city of Aleppo (such as Aleppo Citadel, Umayyad Mosque, Grand Bazaars, Carlton Hotel, Khan Alshouneh, Khan Al Wazir, Alshahabiyh Mosque). The study evaluates the current state of the architectural heritage, the challenges faced by the restoration process and future measures. The study analyzes the state of the architectural heritage, the challenges of the restoration process and recommendations for future sustainability. The aim of the thesis is to emphasize the importance of the restoration of the architectural heritage in Aleppo, which was exposed to the devastating effects of the war, and to offer suggestions regarding the restoration works to be carried out after events similar to this war in the future. In this regard, the structures destroyed during the civil war were examined and the latest conditions of those whose rehabilitation was started were evaluated, taking into account the rehabilitation process.

Examining the effects of urban transformation practices in the historical centers subject to the study on historical textures that need to be protected as architectural heritage will shed light on the studies to be carried out in this context. The ultimate goal of the study is that the findings obtained from the experiences subject to the study will form the basis for the transformation projects to be carried out from now on.

Key Words: Aleppo, Architecture, Post-War Aleppo, Rehabilitation, Heritage, Civil War, Reconstruction

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	ii
ÖN SÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xi
BİRİNCİ BÖLÜM	1
GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Amacı	3
1.2. Araştırmanın Önemi.....	5
1.3. Araştırmanın Yöntemi.....	5
İKİNCİ BÖLÜM	6
SİLAHLI ÇATIŞMA ZAMANLARINDA KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASI	6
2.1. Savaş ve Silahlı Çatışma	6
2.2. Miras Kavramı, Kapsamı ve Korunması.....	8
2.3. Kültürel Miras	9
2.4. Kültürel Miras ve Silahlı Çatışmalar.....	10
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	12
HALEP ŞEHİRİ VE MİMARİSİ	12
3.1. Halep Şehri'nin Konumu	12
3.2. Halep Tarihî	12
3.3. Halep'in Mimarîsi	15
3.3.1. Tarihsel Süreçte Halep Şehrinin Planlanma Çalışmaları	17
3.2.2. Halep'in Önemli Yapıları.....	20

3.2.2.1. Dini Yapılar.....	20
3.2.2.2. Eğitim Yapıları.....	25
3.2.2.3. Halep Kalesi.....	26
3.2.2.4. Ticari Yapılar.....	28
3.2.2.5. Sivil Mimarlık Yapıları.....	35
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	40
HALEP’TE MEYDANA GELEN SAVAŞ VE ETKİLERİ.....	40
4.1. XXI. yy’da Eski Halep’te Meydana Gelen Savaş.....	40
4.2. Savaşın Eski Halep Şehrinde Bulunan Kültürel Mirasa Etkisi	41
4.3.1. Halep Kalesi.....	43
4.3.2. Halep Kapalı Çarşısı	47
4.3.3. Alsahabayh Cami (Fıstık Camii).....	58
4.3.4. Emevî Camii	59
4.3.5. Carlton Hotel.....	62
BEŞİNCİ BÖLÜM	65
SİLAHLI ÇATIŞMA BÖLGELERİNDE KÜLTÜREL MİRASI	
KORUMA ÇALIŞMALARI , MOSTAR VE DRESDEN ÖRNEĞİ	
.....	65
5.1. Mostar	65
5.1.1. Bosna Savaşı’nın Mostar Köprüsü Üzerindeki Etkileri.....	68
5.1.2. İç Savaş Sonrası İyileştirme ve Koruma Çalışmaları.....	70
5.2. Dresden	73
5.2.1. II. Dünya Savaşı’nın Meryem Ana Klisesi’ne Etkileri	75
5.2.2. Meryem Ana Kilisesi’nin Restorasyonu	76
ALTINCI BÖLÜM.....	81
HALEP’TE DEVAM EDEN MİMARİ REHABİLİTASYON	
SÜRECİ.....	81

6.1. Halep’te Devam Eden Restorasyon Çalışmaları.....	81
6.1.1.Halep Kalesi.....	81
6.1.2. Halep Kapalı Çarşı.....	84
6.1.3. Emevî Camii.....	90
6.1.4. Carlton Hotel.....	94
6.2. İç Savaştan Sonra Eski Halep’te Gerçekleşecek Girişim Öncelikleri ve Enkaz Stratejileri.....	96
YEDİNCİ BÖLÜM.....	99
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	99
KAYNAKÇA.....	104
ÖZGEÇMİŞ.....	111

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 3.1. Antik Dönemde ve Bizans Döneminde Halep.....	16
Şekil 3.2. Jung'un Halep Planı (1889).....	19
Şekil 3.3. Halep Ulu Cami'nin Avlusu	21
Şekil 3.4. Hüsreviye Külliyesi'nin Planı Ve Caminin Kuzey Cephesi Çizimi	21
Şekil 3.5. Hüsreviyye Külliyesi (2012).....	22
Şekil 3.6. Adiliye Camii, Kuzey Cephe Çizimi Ve Planı	23
Şekil 3.7. Adiliye Camisinin İç Mekânı.....	24
Şekil 3.8. Şam'daki Şam'daki Ulu Caminin Avlusu	24
Şekil 3.9. Halep Kalesi'nin 19. Asırda Şehirden Görünümü	26
Şekil 3.10. Halep Kentinin Surları	27
Şekil 3.11. Kalenin Savaş Öncesi Halinden Kareler.....	28
Şekil 3.12. Medine Çarşısı	30
Şekil 3.13. Halep Kapalı Çarşısı'nın Bir İç Görüntüsü.....	31
Şekil 3.14. Halep Kent Merkezi, Emevî Camii, Hanlar, Çarşılar	31
Şekil 3.15. Vezir Hanı Ana Girişi	32
Şekil 3.16. Halep'in Al-Madina Çarşısı.....	34
Şekil 3.17. Fransız ressam Jean Jacques Augustin Raymond Aubert'in çizdiği Halep Mahallesi (1859)	35
Şekil 3.18. Cüdeyde Hıristiyan Mahallesinde El-Hatap Meydanı	36
Şekil 3.19. Halep Evlerin Bitişik Nizamı.....	38
Şekil 4.1: 20. Halep Sokaklarında Kabaltılar.....	39
Şekil 4.1: Halep'te Kalenin Yakınındaki Bölgede Yıkım.....	43
Şekil 4.2: 10 Ağustos 2012'deki Bombalamanın Ardından Kale Kapısının Fotoğrafları.....	44
Şekil 4.3: 2015'te Rejim Güçlerinin Muhaliflerin Tünelini Havaya Uçurmasıyla Çöken Dış Duvar (2011)	45

Şekil 4.4: Halep, Suriye Kale Girişinde Yıkım Görünümleri (2011)	45
Şekil 4.5: Halep Kalesi, Surlarda Hasar.....	46
Şekil 4.6: Halep'in Al-Madina çarşısı Yanmadan Önce, Sağ Altta, Al-Zirb veya Al-Zarb Çarşısı ve Kuyumcular Çarşısı'nın Hemen Üzerinde görülmektedir	47
Şekil 4.7: Halep, Kapalı Çarşı'nın Yanarken Ve Yıkılmış Görüntüleri	47
Şekil 4.8: Halep, Suriye Khan Al-Shouna'da Hasar	48
Şekil 4.9: Al-Khabiya Çarşısı'nda Hasar (2013)	48
Şekil 4.10: Halep'te Yanmış Çarşı.....	49
Şekil 4.11: Suriye-Halep Çarşılarının Yıkım Görüntüleri (2015).....	49
Şekil 4.12: Khan Al Shouneh'in yakınlarında olan Al Sultaniyeh Camii'nin Yıkılmış Görüntüsü (20.07.2023)	50
Şekil 4.13: Khan Al Shouneh (20.07.2023)	50
Şekil 4.14: Khan Al Shouneh (20.07.2023)	51
Şekil 4.15: Halep, Medine Kapalı Çarşı'nın hâlâ yıkık olan cephesi (20.07.2023)...	52
Şekil 4.16: El-Harîr Çarşısının Savaş Sonrası Halinden İki Kare (2012)	53
Şekil 4.17: Al-Haddadeen ve Al-Nisvan Çarşıları'ndaki Yıkım (2013).....	53
Şekil 4.18: Halep, Medine Kapalı Çarşı'nın hâlâ yıkık olan girişlerinden biri (20.07.2023)	54
Şekil 4.19: Halep, Medine Kapalı Çarşı'nın Hâlâ Yıkık Olan Girişlerinden Güney (20.07.2023)	54
Şekil 4.20: Halep, Medine Kapalı Çarşı'nın Restorasyona Başlanmış Bölümlerinden Bir Görüntü (20.07.2023).....	55
Şekil 4.21: Halep, Suriye Han el-Vezir'de yıkım görünüm (2012)	56
Şekil 4.22: Halep, Suriye Han El-Vezir'in Yıkılmış Duvarlarından Bir Görüntü (20.07.2023)	56
Şekil 4.23: Halep, Suriye Khan El-Vezir'den bir görüntü (20.07.2023)	57
Şekil 4.24: Alsahabayh Cami (Fıstık Cami) (20.07.2023).....	58
Şekil 4.25: Halep Ulu Cami nin Göster Savaş Öncesi (2011)	59

Şekil 4.26: Halep Ulu Cami nin Görüümü - Yıkım Öncesi (2009)	59
Şekil 4.27: Halep, Emevî Camii (2014).....	60
Şekil 4.28: Halep'teki Emevî Camii'ndeki Suriye ordusu, 13 Aralık 2016 Salı	60
Şekil 4.29: 22 Temmuz 2017'de Çekilen Bir Fotoğraf, Halep'in Eski Şehri'ndeki Emevi Camii'nin Yıkımını Göstermekte	61
Şekil 2.30: Halep'teki Emevî Camii'ndeki Kuzey Girişi Dış Cepheden 2019.....	61
Şekil 4.31: Halep Carlton Otel'in bahçe girişi (2010 yılından)	62
Şekil 4.32: Halep Carlton Otel'in ana girişi (2010 yılından).....	63
Şekil 4.33: Halep Carlton Otel'in Tavan Süslemeleri (2010 yılından).....	63
Şekil 4.34: Halep, Carlton Otel (20.07.2023)	64
Şekil 5.1: Mostar Konumu	66
Şekil 5.2: Eski Köprü'nün Havadan.....	66
Şekil 3.3: Stari Grad'daki Genel Görüntü.....	67
Şekil 5.4: XVII.yy'da Mostar Köprüsü.....	67
Şekil 5.5: Mostar Köprüsü Savaş Süresinde Koruma Yönetim	69
Şekil 5.6: Mostar Köprüsü Savaş Sürecinde Görüntüsü (1993)	70
Şekil 5.7: Most Köprüsü'nün Görüntüsü	71
Şekil 5.8: Mostar Köprüsü Savaş Sonrası	71
Şekil 5.9: Dresden'in Konumu.....	75
Şekil 5.10: Meryem Ana Kilisesi Restorasyonu	75
Şekil 5.11: Meryem Ana Kilisesi Görüntüsü	76
Şekil 5.12: Dresden Meydanı, Savaş Sonrası Durumu 1956	78
Şekil 5.13: Kilisenin Restorasyonu	79
Şekil 5.14: Yeniden Yapılanma Sürecinde Kullanılan Teknikler.....	80
Şekil 6.1: Halep Kalesi'nin Bazı Bölümlerinin 13/11/2021 Tarihli Restorasyon Çalışmalarından Görüntüler	82

Şekil 6.2: Halep Kalesi'nin Bazı Bölümlerinin 13/11/2021 Tarihli Restorasyon Çalışmalarından Fotoğraflar	82
Şekil 6.3: Kalenin Girişi Ve Surlarının Bugünkü Hali (2022).....	83
Şekil 6.4: Halep, Medine Kapalı Çarşı'nın Restorasyona Başlanmış Bölümlerinden Bir Görüntü (20.07.2023).....	85
Şekil 6.5: Halep, Medine Kapalı Çarşı'nın Restore Edilmiş Bölümlerinden Bir Görüntü (20.07.2023).....	85
Şekil 6.6: Halep, Medine Kapalı Çarşı'nın Restore Edilmiş Bölümlerinden Bir Görüntü (20.07.2023).....	86
Şekil 6.7: Halep, Medine Kapalı Çarşı'nın Restore Edilmiş Bölümlerinden Bir Görüntü (20.07.2023).....	86
Şekil 6.8: Halep, Medine Kapalı Çarşı'nın Restore Edilmiş Bölümlerinden Bir Görüntü (20.07.2023).....	87
Şekil 6.9: Halep, Medine Kapalı Çarşı'nın Restore Edilmiş Bölümlerinden Bir Görüntü (20.07.2023).....	87
Şekil 6.10: Halep, Medine Kapalı Çarşı'nın Restore Edilmiş Bölümlerinden Bir Görüntü (20.07.2023).....	88
Şekil 6.11: Kuzey Girişi Dış Cepheden 2011-2018 Rölöve ve restorasyon projesi Karşılaştırma çalışması	91
Şekil 6.12: Kuzey Girişi Dış Cepheden 2011-2018 Rölöve ve restorasyon projesi Karşılaştırma çalışması	91

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Doğu ile Batı arasındaki ticarete önemli bir rol oynayan Halep, Fırat ve Asi Nehirleri arasında yer almaktadır. Şehir, Hititler gibi Eskiçağ medeniyetlerinden başlayarak, Ortaçağ'ın Arap ve Roma uygarlıkları, Memluklar, Selçuklular ve Osmanlılar gibi birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Ayrıca Halep, İslam tarihînin de en önemli şehirlerinden biri olup, Zengiler ve Eyyübiler döneminde büyük bir gelişme göstermiştir. Bu devletler, ilme ve âlimlere verdikleri değer nedeniyle inşa ettirdikleri medreselerle eğitim kurumlarının temelini atmışlardır. Bu eğitim kurumları aynı zamanda o dönemde yaygınlaşan Şia'ya karşı Sünniliği canlandırma amacı taşımaktaydı (Yazıcı, 1997: 239-244). Kentte ayrıca ticari ve sosyal amaçlı birçok anıtsal yapı bulunmaktadır ve bu yapılarda Helenistik ve Bizans medeniyetlerinin izlerini görmek mümkündür. Halep'in bu sosyal, kültürel ve ekonomik özellikleri, İslam Medeniyeti vakıf kültürünün nadir örneklerinden bazılarının burada kurulmasına yol açmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Suriye ve Lübnan'ı tanınması, bölgedeki güç dengesini önemli ölçüde etkilemiştir. Bu gelişme, uzun yıllardır Suriye'yi işgal altında tutan Fransa üzerinde büyük bir baskı oluşturmuştur. Paris yönetimi, Suriye'deki varlığını sürdürmek için çeşitli tekliflerde bulundu ancak Suriye hükümeti, ulusal bağımsızlığını kazanmak için Fransa'ya karşı mücadeleye karar vermiştir. 1945 yılında başlayan çatışmalar, özellikle Şam, Halep, Humus ve Hama gibi büyük şehirlerde şiddetli bir hal almıştır. Fransızların Suriye'den çekilmek istememesinin temel nedeni, bölgedeki stratejik önemi ve ekonomik çıkarlarıymış. Suriye ise, uluslararası toplumun desteğiyle bağımsız bir devlet olma hedefiyle mücadele etmiştir (Dağ, 2013: 20-27).

Daha fazla baskıya dayanamayan Fransa, 1946 yılında Suriye'den tamamen çekilmiştir. 2011-2020 arasındaki on yıllık savaş sürecinde, Suriye şehirleri büyük bir yıkıma maruz kalmıştır. Özellikle Halep, 2012 ve 2016 yılları arasındaki çatışmalar sırasında neredeyse tamamen tahrip olmuştur. Bu süreçte şehri terk edenler de dahil olmak üzere nüfus, yirmi beş binden fazla can kaybı yaşayarak ağır bir şekilde etkilenmiştir. Şehrin tüm alanları, önemli anıtları, çarşıları, hanları ve camileri ciddi

hasar görmüştür. Ayrıca, nüfus su, elektrik, sağlık ve eğitim hizmetlerinden mahrum kalmış, konutlar da büyük ölçüde zarar görmüştür.

Savaşın doğrudan etkisi ve yetkililerin arkeolojik ve kültürel miras üzerindeki kontrolü kaybetmesi nedeniyle, Suriye'nin fiziksel dokusuna, anıtlar ve tarihî alanlar da dahil olmak üzere, büyük zarar verilmiştir. Birçok tarihî anıt ve alan, askeri karakollar olarak kullanıldığı veya çevredeki bölgeleri kontrol etmek amacıyla sığınak olarak kullanıldığı için doğrudan zarar görmüştür (Cheikmous, 2013: 351–66). Bu, örneğin Humus, Hama ve Halep kaleleri, Crac des Chevaliers/Qal'at al-Husn Orta Çağ Haçlı kalesi ve Palmyra'daki Qal'at ibn Ma'an kalesi için geçerlidir. Halep'teki Büyük Emevi Camii'ndeki El-Vakfya Kütüphanesi gibi bazı anıtlar kazara hasar görürken, 2013'te IŞİD tarafından dinamitlenen Palmyra'daki önemli Bel ve Baalshamin tapınakları gibi pek çoğu kasıtlı olarak yıkılmıştır (Turku, 2018).

Birçok kentsel alan, büyük tarihî değere sahip olmalarına rağmen harap olmuştur. Halep'in yanı sıra eski Humus, Deraa ve Bosra şehirleri ağır hasar görmüştür (Schulman, 2018: 62–81).

Suriye'nin tüm önemli arkeolojik alanları, eski Sümer şehri Mari (Tell al-Hariri) ve Ebla (Tell Mardikh) dahil olmak üzere, yasa dışı satış amacıyla gerçekleştirilen büyük çaplı yasa dışı kazılara maruz kalmış ve arkeolojik 'hazinelere' geri kazanmayı hedeflemiştir. Apamea (Qal'at al-Madhîq) ve Dura-Europos'un Helenistik ve Roma yerleşimleri, büyük bir tarihî ve arkeolojik değer kaybına neden olmuştur (Casana, Laugier, 2017: 11).

Bu bağlamda tezin birinci bölümünde Halep şehrinin coğrafyası, tarihî, mimarî ve mimarî miras varlıkları hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde savaş sonrası Halep şehrindeki yıkım ve mimarî kayıplar, üçüncü bölümde ise Halep'teki restorasyon ve rehabilitasyonu yapılan mimarî eserler incelenmiş olup koruma bağlamında değerlendirilmiştir.

Bu tez çalışması ile savaşların yıkıcı gücünün insanlığın evrensel değerleri olan somut miras varlıkları olan mimarî eserler üzerindeki etkisini ortaya koymak ve bununla beraber mimarî eserler üzerinde gerçekleştirilen rehabilitasyon çalışmalarını değerlendirmek amaçlanmıştır.

Bu çalışma, günümüzde tüm dünyanın gözleri önünde gerçekleşmekte olan yıkıcı bir savaşın mimarî ve sosyal boyuttaki etkilerini sığağı sığağına ortaya koymayı, mimarlık disiplininde rehabilitasyonun önemini vurgulamayı ve mimarî eserlerin rehabilitasyon sonuçlarını değerlendirme imkânı sunmayı hedeflemiştir. Aynı zamanda, insanlığın ortak değerlerini koruma çabasında da önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca henüz bitmemiş bir savaşla ilgili olduğu için literatürde konuyu bu çalışmadaki yönüyle ele alan spesifik bir çalışma olması hedeflenmiştir. Bu yönleriyle çalışma literatürdeki özgün çalışmalardan biri olacağı ve kendisinden sonra yapılacak olan benzer çalışmalara ışık tutarak kaynaklık edeceği için önemlidir.

Bu çalışmada savaş anında ve sonrasında mimarî eserlerin korunmasına ilişkin literatür araştırması yapılmıştır. Teze konu olan Halep şehrinin coğrafi ve mimarî yapısıyla ilgili literatürde yer alan bilgiler ve tez çalışması kapsamında yerinde yapılan incelemelerde özgün fotoğraf ve belgelerden faydalanılmıştır. Devam eden savaş sürecine ilişkin gazeteler ve internet kaynaklarından faydalanılmıştır. Ayrıca çalışma alanında yapılan inceleme ve araştırma çalışmaları sonucunda elde edilen özgün görseller ve yetkililerle yapılan görüşme kayıtları da çalışmada kullanılmıştır.

1.1. Araştırmanın Amacı

Doğal afetler veya insanların yarattığı felaketler, yapıların yıkılmasına ve yerleşim alanlarının fiziksel ve sosyal dönüşümlerine yol açabilir. Son yıllarda dünyada yaşanan savaş ve çatışmalar, kültürel miras alanlarını özellikle hedef haline getirmiştir. Bu savaşlar, sadece somut mirasın yok olmasına değil, aynı zamanda somut olmayan mirasın ve mirasın devamını sağlayan toplulukların yer değiştirmesine neden olmaktadır.

Bu çalışmada öncelikle Halep'in 2011-2020 yıllarındaki savaşta kültürel mirasının nasıl etkilendiğine değinilmiş sonrasında yapılan rehabilitasyon çalışmaları ile şehrin şu anki geldiği durum belgelenmiştir. Yapılan çalışmaların şehrin kültürel mirasının korunmasına restorasyon ve rekonstrüksiyon etkileri değerlendirilerek, gelecekteki projeler için bir örnek teşkil edip etmediği konusunda sorulara yanıt aranmıştır.

“Savaş Sonrası Halep’te Mimarî Mirasın Restorasyonuna Yönelik Bir İnceleme” adlı tez çalışması, Suriye’deki savaşın Halep şehrindeki mimarî mirası nasıl yıktığı ve tahrip ettiği konusuna odaklanmaktadır. Ayrıca, Halep kentindeki etkileri ve restore

edilen binalara dair örnekler olarak Mostar, Dresden ve Mali şehirleri üzerinden yapılan örnek incelemeler, kentin ve toplumun üzerindeki etkileriyle birlikte ele alınmıştır. Eski Halep kentinden Halep Kalesi, Emevi Cami, Kapalı Çarşılar, Carlton Hotel, Khan Alshouneh, Khan El Vezir, Alshabayh Cami restorasyon projeleri örnek olarak seçilerek incelenmiştir. Ve edilen sonuçlar üzerine bir tartışma yapılmıştır.

Bu araştırmada, projelerin tarihî ve mimarî özetleri sunularak projelerin süreci, var olan yetenekler, işin ilerleyişini engellemekte olan problemler ve bu problemlerin nasıl aşıldığı gibi konular detaylı bir şekilde tartışılmıştır. Çalışmada, yapılan rehabilitasyon projelerinin durumları ele alınmış ve gelecekte gerçekleştirilecek olan projeler için örnek olup olamayacakları konusunda analizler yapılmıştır. Rehabilitasyon çalışmalarının değerlendirilmesi, bu tez çalışmasının önemli bir odak noktasını oluşturmaktadır.

Bu bağlamda tezin birinci bölümünde miras, mimarî miras, savaş durumunda kültürel ve mimarî mirasın korunmasına ilişkin literatür çalışmaları, bu konudaki tüzük ve yönetmelikler incelenecektir. Tezin ikinci bölümünde Halep şehrinin coğrafyası, tarihî, mimarîsi ve mimarî miras varlıkları hakkında bilgi verilecektir. Üçüncü bölümde savaş sonrası Halep şehrindeki yıkım ve mimarî kayıplar, dördüncü bölümde ise Halep'teki restorasyon ve rehabilitasyonu yapılan mimarî eserler incelenecek ve koruma bağlamında değerlendirilecektir.

Bu tez çalışması ile savaşların yıkıcı gücünün insanlığın evrensel değerleri olan somut miras varlıkları olan mimarî eserler üzerindeki etkisini ortaya koymak ve bununla beraber mimarî miraslar üzerinde gerçekleştirilen rehabilitasyon çalışmalarını değerlendirmek amaçlanmıştır.

Bu aşamada, yapılan restorasyon ve rehabilitasyon çalışmalarının kapsamı belirlenmiş ve bu projelerin nasıl planlandığı ve yürütüldüğü detaylı bir şekilde incelenmiştir. Savaş sonrası dönemde rol alacak ulusal ve uluslararası kurumlar belirlenerek, bu kurumların yapacakları katkılar ve üstlenecekleri sorumluluklar detaylı bir şekilde analiz edilecektir. Ayrıca, uluslararası fon sistemleri incelenerek, bu fonların projeye nasıl entegre edileceği ve kullanılacağı konusunda bir araştırma yapılmıştır. Tüm bu verilerin ışığında, bir yönetim planı oluşturularak projenin etkin bir şekilde yönetilmesi hedeflenmektedir.

1.2. Araştırmanın Önemi

Bu alışma Halep kentinin önemi ve günümüzde tüm dünyanın gözleri önünde gerçekleşmekte olan yıkıcı bir savaşın etkilerini sıcağı sıcağına ortaya koyması sebebiyle dikkat çekici bir çalışma olmuştur. Yine alışma mimarlık disiplninde rehabilitasyon çalışmalarının öneminin altını çizerek insanlığın ortak değerleri olan mimarî eserlerin rehabilitasyon çalışmalarının sonuçlarının değerlendirilmesine olanak sağlamıştır. Ayrıca henüz bitmemiş bir savaşla ilgili olduğu için literatürde konuyu bu çalışmadaki yönüyle ele alan spesifik bir çalışma olması hedeflenmiştir. Bu yönleriyle çalışma literatürdeki özgün çalışmalardan biri olacağı ve kendisinden sonra yapılacak olan benzer çalışmalara ışık tutarak kaynaklık edeceği için önemlidir.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

İlk olarak, Halep Şehri'nin tarihsel sürecini ve kültürel mirasını anlamak için kapsamlı bir literatür araştırması yapılmıştır. Bu araştırma, Halep'teki kültürel mirasın yanı sıra Bosna-Hersek'teki Mostar ve Almanya'daki Dresden gibi savaş veya çatışmalara maruz kalan tarihî şehirlerle sınırlıdır. Bu bağlamda, bu şehirlerin restorasyon ve rehabilitasyon süreçleri incelenerek Halep için karşılaştırmalı bir analiz yapılmıştır.

Araştırmanın bir diğer aşamasında, Halep'teki mevcut durumun belgelenmesi için saha çalışmaları ve gözlemler yapılmıştır. Halep Kalesi, Emevi Cami, Kapalı arşılar, Carlton Hotel, Khan Alshouneh, Khan El Vezir ve Alsahabayh Cami (Fıstık Camii) gibi önemli kültürel miras alanları incelenmiş ve bu alanlarda gerçekleştirilen restorasyon ve rehabilitasyon çalışmaları detaylı bir şekilde belgelenmiştir. Bu süreçte, yerel yetkililer, restorasyon uzmanları ve saha çalışanları ile görüşmeler gerçekleştirilerek, projelerin nasıl planlandığı ve yürütüldüğu konusunda bilgi toplanmıştır.

Sonuç olarak, yapılan literatür çalışması ve saha incelemeleri, Halep'teki kültürel mirasın savaş sonrası durumunu ve bu mirasın korunması için yapılan çalışmaları kapsamlı bir şekilde değerlendirmek için temel oluşturmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

SİLAHLI ÇATIŞMA ZAMANLARINDA KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASI

Savaşla kültürel miras arasında bulunan ilişki oldukça karmaşıktır, çünkü her iki unsur da çok yönlüdür ve birbirini etkileyen dinamiklere sahiptir. Savaşın farklı aşamalarında- savaş öncesi, savaş süreci ve savaş sonrası iyileşme ve yeniden yapılanma süreçlerinde- bu karmaşık ilişki değişir ve yeniden şekillenir. Özellikle politikleştirilmiş bir savaş ortamında, kültürel miras sadece bir hedef olmakla kalmaz, aynı zamanda şiddetin tırmanmasında etkili bir faktör veya bir sebep olabilir. Kültürel mirasın tahribi, düşmanı demoralize etmek için bir silah veya propaganda unsuru olarak kullanılabilir.

XX. yy'ın sonu ile XX1. yy'ın başında, savaşların tahrip ettiği devletler ve toplumların yeniden yapılandırılması, global kararlılık, güvenlik ve fakirliğin azaltılması açısından hayati bir unsurdur. Savaş sonrası yeniden inşa süreçlerinde, kültürel mirasın restorasyonunun sadece anıtsal bir yaklaşımla değil, aynı zamanda kapsamlı bir perspektifle ele alınması gerektiği önemle vurgulanmaktadır. Kültürel mirasın kapsamının genişlemesiyle birlikte, savaş ve barış dönemlerinde bu mirasın seçkin veya maliyetli bir faaliyet olarak görülmesi sona ermektedir. Dolayısıyla, savaş ve çatışma kavramlarının, genişleyen kültürel miras anlayışı ve bu mirasın savaşla olan ilişkisinin yeniden değerlendirilmesini gerektirmektedir.

2.1. Savaş ve Silahlı Çatışma

Çatışma; TDK Sözlüğü'nde: "Silahlı büyük kavga; Savaş maksadıyla düşmana karşı ilerleyen bir birliğin karşı tarafın keşif ve güvenlik kollarıyla arasındaki ilk silahlı vuruşma" şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2024). Bu terim, genellikle küçük çaplı silahlı karşılaşmaları ifade eder ve daha dar bir kapsamda kullanılır. Çatışma, belirli bir bölgede veya belirli taraflar arasında meydana gelen kısa süreli ve sınırlı silahlı anlaşmazlıkları içerir. Savaş ise devletlerin diplomatik yolları terk ederek yürüttükleri geniş çaplı silahlı mücadele olarak tanımlanır. Savaş, daha geniş bir ölçeği kapsar ve genellikle uzun süren, büyük kaynaklar ve askerî kuvvetler gerektiren çatışmaları ifade eder. Savaş, uluslararası hukuk çerçevesinde belirli kurallara tabi olup, devletler arasında resmi olarak ilan edilen büyük ölçekli düşmanlıkları içerir. Çatışma ve savaş, her ikisi de silahlı karşılaşmaları ifade eder ve

bu bağlamda bazı benzerlikler taşır. Her ikisi de güç kullanımıyla sorunların çözülmeye çalışıldığı durumları kapsar ve silahlı grupların veya devletlerin karşılıklı olarak mücadele ettiği durumları içerir. Ayrıca, her iki terim de hem insan kayıplarına hem de maddi zarara yol açar ve genellikle bir bölge veya topluluk üzerinde ciddi etkiler bırakır. Çatışma genellikle daha küçük çaplı ve kısa süreli silahlı anlaşmazlıkları ifade ederken, savaş geniş çaplı ve uzun süreli silahlı mücadeleleri ifade eder. Çatışma, belirli bir bölge veya küçük gruplar arasında meydana gelirken, savaş genellikle devletler veya büyük koalisyonlar arasında gerçekleşir. Savaş, uluslararası hukuk çerçevesinde belirli kurallara tabidir ve genellikle resmi olarak ilan edilir. Savaş durumlarında uluslararası savaş hukukuna uygun davranılması beklenir. Çatışma ise, bazen iç hukuk veya uluslararası olmayan hukuk kapsamında değerlendirilebilir ve resmi ilan gerektirmeyebilir. Çatışmalar, genellikle daha dar kapsamlı ve belirli hedeflere yönelikken, savaşlar daha geniş stratejik hedefleri içerir ve devletlerin ulusal çıkarlarını koruma veya genişletme amacı güder. Çatışmalar, kısa vadeli taktiksel avantajlar sağlama amacı taşırken, savaşlar uzun vadeli stratejik kazanımlar hedefler. Savaşlar, genellikle büyük insan kayıplarına, ciddi ekonomik yıkımlara ve geniş sosyal etkilerle sonuçlanırken, çatışmalar daha sınırlı etkiler bırakır. Savaş, uluslararası ilişkilerde büyük değişimlere yol açabilirken, çatışmalar genellikle yerel veya bölgesel düzeyde etkiler yaratır. XX. yy'ın sonuna gelindiğinde,, savaş taraflarının sıklıkla devlet niteliği taşımayan topluluklar olduğu görülmüştür. Bununla birlikte savaş alanları değişmiştir. Silahlı çatışmalar veya savaşlarda uygulanacak mevzuat, “1949 Cenevre Sözleşmesi” ve “1977 Ek Protokolleri”nde düzenlenmiştir. Yugoslavya'nın yıkılıp parçalanmasından sonra, “Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi (ICTY)” 1993'te verdiği bir karar ile, savaşı veya silahlı çatışmayı “Devletler arasında silahlı güç kullanımı, hükümet güçleri ile organize silahlı gruplar arasında devam eden çatışmalar veya bir devlet içindeki silahlı gruplar arasındaki çatışmalar” olarak tanımlamıştır (Hasan, 2019: 4).

XXI. yy'ın başlarında, yeni dünya düzeni içinde yaşanan savaşlar çoğunlukla can kayıplarına sebebiyet vermektedir. Silahlı çatışmalardan sağ kurtulanlar ise fakirlik, ümitsizlik ve korku yüzünden mecburi olarak göç etmektedir. Bu durum, global çapta “mülteci sorunu”nu artırmaktadır. Hususen Suriye'deki iç savaşın ardından gerçekleşen kitlesel göç, milyonlarca insanın mağduriyetine yol açmıştır. Bu

bağlamda, “Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu”, “göç” konusunu global ölçekte değerlendirip, iş birliğine yönlendiren ve insan kaçakçılığı ile mücadele etmeyi hedefleyen “Küresel Göç Mutabakatı”nı onaylamıştır (Hasan, 2019: 5).

Savaş, mülteci sorunlarını da beraberinde getirir. Günümüzde Suriye nüfusunun yüzde otuzu, Suriye'nin içinde veya dışında yerlerinden edilmiştir ve bu durum, uluslararası hukukta tanımlanmayan silahlı çatışmaların neden olduğu büyük bir felaket olarak değerlendirilmektedir. Suriye’de 2013 ile 2017 arasında 7,6 milyon kişi göç etmek zorunda kalmıştır. Halep nüfusunun büyük bir kısmı hava saldırıları, kuşatmalar ve şiddetli çatışmalar nedeniyle yerlerinden edilmiştir. Halep’ten göç etmek zorunda kalanların sayısının 2,6 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir (Hasan, 2019: 5).

2.2. Miras Kavramı, Kapsamı ve Korunması

Miras kavramının evrimi ve insanlık mirasına dair algımızdaki değişiklikler, savaşlar ve kültürel miras arasındaki ilişkiyi derinlemesine anlamamızı şekillendirmektedir. Bu çerçevede, silahlı çatışmalarda korunması gereken unsurların belirlenmesi ve çatışma sonrası yeniden inşa edilme gerekliliği, mirasın yeni bir bakış açısıyla değerlendirilmesi ve toplumsal rolünün yeniden gözden geçirilmesi ile yakından bağlantılıdır. Gelişen miras kavramı, savaşların yıkıcı etkilerine karşı korunması gereken kültürel unsurları tanımlama ve bu unsurların savaş sonrası nasıl restore edileceğini anlama sürecini etkiler. Bu anlayış, mirasın sadece tarihî eserlerle sınırlı olmadığını, aynı zamanda toplumların hafızası, kimliği ve dayanışmasıyla derin bir bağlantıya sahip olduğunu kavramamızı sağlar. Bu değişen perspektif, kültürel mirasın yalnızca geçmişi değil, aynı zamanda geleceği şekillendirme sürecinde de önemli bir rol oynadığını vurgular (Hasan, 2019: 6).

Savaş dönemlerinde ortaya çıkan politik ve sosyal çatışmalar, yalnızca kültürel miras için bir tehdit oluşturmakla kalmaz, aynı zamanda XVIII. yy’daki Fransız Devrimi örneğinde olduğu gibi yeni bir kültürel miras anlayışı ve koruma yaklaşımı doğurur. Fransız Devrimi sırasında yaşanan sanat eserlerine yönelik saldırılar ve yıkımlar, aynı zamanda Avrupa’da “Miras” kavramının gelişmesine yol açmıştır. Fransız devrimcileri, 1789 öncesinde yaratılan mimarlık ve sanat eserlerinin sosyal kontrol amacıyla yapıldığını ve genellikle devrim karşıtı olduklarını düşünmüşlerdir. Bu bağlamda, eski rejimin kültürel mirasına yüklenen yanlış mesajlar ve değerlere nasıl

bir tutum takınılacağı temel bir soru olmuştur. Bu soruya verilen sert yanıt, bu dönemde çok sayıda resim, heykel ve anıt yıkılmıştır. Katolik rahip ve devrimci lider Henri Jean-Baptiste Grégoire, anıtların korunmasına yönelik yeni bir perspektif sunmuş ve kültürel korumanın modern dünyada kamusal bir görev şeklinde ele alınması gerektiğini savunmuştur (Jokilehto, 1999). Fransız arkeolog Alexandre Lenoir tarafından 1785 yılında kurulan “Fransız Anıtları Müzesi”, “ikonoklastik yıkımdan” kurtarılmış olan kraliyet anıt ve heykelleri için bir depo-sığınak işlevi görmüştür. Bu müze, çağdaş sanat eserleri, büstler ve yeniden inşa edilen anıtların sergilendiği bir mekân olarak, “Louvre Müzesi”nin ardından Fransa’nın ikinci devlet müzesi olmuştur. Bu gelişme, kültürel mirası koruma ve restorasyon ile yeniden inşa konularında “yeni bir miras anlayışı”nın doğmasına katkı sağlamıştır (Rouhani, 2017: 37).

2.3. Kültürel Miras

Kültürel miras, tarihsel, estetik veya bilimsel bakımdan önemli değere sahip mimarî yapılar, heykeller, arkeolojik kalıntılar, yazıtlar, mağaralar ve gruplar gibi “Anıtlar” olarak adlandırılmaktadır. Bu anıtlar, mimarî yapıları, bütünleri veya çevreleriyle birlikte olağanüstü değere sahip olan “Yapı kompleksleri” olarak da bilinirler. Tarihsel, estetik, etnolojik veya antropolojik açıdan ender ve evrensel değere sahip insan yapımı veya insan-doğa eserlerini ve arkeolojik alanları içeren “Sitler” ise kültürel mirasın önemli bir parçasıdır (Hasan, 2019: 9).

UNESCO’nun ilk yayınladığı sözleşme olan 1954 tarihli “Silahlı Çatışma Durumunda Kültürel Varlıkların Korunması Sözleşmesi” ve Lahey Sözleşmesi ve Birinci Protokolü, kültürel varlıkların korunması konusunda önemli bir adımdır. Sözleşmenin ilk maddesi, kültürel varlıkları mimarî, tarihî anıtlar, sanat eserleri, el yazmaları, tarihî değeri olan eşyalar ve mekânlar ile arşiv koleksiyonları gibi ulusların kültürlerindeki her türlü mülkiyeti içerir. Bu varlıklar, müze, kütüphane ve anıt merkezler gibi binalar aracılığıyla korunur (KLahey Sözleşmesi, 1954).

1954 Lahey Konvansiyonu’nun temel katkısı, “Her ulusun dünya kültürüne kendi benzersiz katkısını yapmış olması nedeniyle, herhangi bir ulusa ait olsun olmasın, kültürel eserlere yapılan saldırıların tüm insanlığın kültürel mirasına yönelik saldırılar olarak kabul edileceği ve kültürel mirasın korunmasının tüm dünya toplumları için büyük önem taşıdığı” vurgulanmasıdır. Bu konvansiyon, kültürel

eserlere yönelik koruma ve korunma çabalarının uluslararası düzeyde önemini vurgulamaktadır (UNESCO, 1954). Bu mesaj, kültürel mirasın evrensel niteliği ve mirasın araştırılması ve korunmasında insani değerlerin birleştirilmesi düşüncesini iletmektedir (Cameron, 2009: akt. Rouhani, 2017: 37). (Mazlum, Christina Cameron, 2008: 21, akt. Deniz Mazlum, 2014). “Lahey Sözleşmesi”, “1972 Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunmasına Dair Sözleşme”ye öncülük eden bir belge olarak, kültürel mirasın evrenselliğini tanımlamıştır. Bu sözleşme öncesinde, kültürel mirasın korunmasında tüm tarihî ve sanatsal eserlerin aynı derecede önemli olamayacağı kabul edilmiş ve “Seçici ve kısıtlayıcı” bir perspektif benimsenmiştir. Miras kavramı, ayrıca somut olmayan ve yaşayan mirası ile üstün mimarî değere sahip olmayan “antropolojik” ve “etnolojik” mirası da dikkate almamıştır (O’Keefe, 2006: 101: akt. Rouhani, 2017: 39).

Venedik Tüzüğü’nün 1964 yılında kabul edilmesiyle birlikte, miras kavramı sadece anıtları değil, aynı zamanda tarihî merkezleri, bahçeleri, peyzajları gibi fiziksel olmayan unsurları da içerecek şekilde genişletildi. Bu sayede, “Anıt” terimi sadece mimarî yapıları değil, aynı zamanda belirli bir medeniyetin küçük unsurlarına kadar birçok eseri kapsamaktadır (Venedik Tüzüğü, 1964).

UNESCO 1972 tarihli “Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunmasına Dair Sözleşme”de, kültür varlığının tanımını genişletmiştir. Söz konusu sözleşmede 1. maddede, “doğal ve kültürel miras” kapsamında olacak unsurlar belirtilmiştir. Kültürel miras, “Anıtlar, yapı grupları ve sitler”den meydana gelmektedir. “Estetik”, “etnolojik” ve “antropolojik” değere sahip sitler tanımlanmıştır. Kültürel miras, tarihsel, sanatsal veya bilimsel açıdan olağanüstü bir değere sahip mimarî eserler, heykeller, resimler, arkeolojik nitelikteki elemanlar ve yapılar, yazıtlar, mağara ve eleman grupları içeren “Anıtlar”, tarihsel, sanatsal veya bilimsel açıdan önemli bir evrensel değere sahip yapı toplulukları ve insan ürünü eserler olarak tanımlanmıştır (Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi, 1972).

2.4. Kültürel Miras ve Silahlı Çatışmalar

Kültürel miras, bir toplumun tarih boyunca biriktirdiği maddi ve manevi değerler bütünüdür. Bu değerler arasında tarihî yapılar, arkeolojik alanlar, sanat eserleri, yazılı belgeler, dil, gelenekler ve görenekler yer alır. Kültürel miras, toplumların kimliklerini ve geçmişle olan bağlarını korumalarına yardımcı olur. Aynı zamanda,

kültürel miras, turizm ve eğitim gibi alanlarda da önemli katkılar sağlar, ekonomik ve sosyal gelişimi destekler.

Silahlı çatışmalar, kültürel miras üzerinde ciddi tehditler oluşturur. Savaşlar, isyanlar ve terörist saldırılar sırasında birçok tarihî yapı ve eser zarar görür veya tamamen yok olur. Özellikle bilinçli bir şekilde hedef alınan kültürel varlıklar, bir toplumun kimliğini ve tarihini silme girişimi olarak değerlendirilebilir. Örneğin, 2001 yılında Taliban tarafından Afganistan'daki Bamiyan Buda heykellerinin yıkılması veya Suriye'deki Palmira antik kentinin IŞİD tarafından tahrip edilmesi, bu tür saldırıların en bilinen örneklerindedir (Hasan, 2019: 21).

Kültürel mirasın korunması için uluslararası düzeyde birçok anlaşma ve protokol geliştirilmiştir. 1954 tarihli Lahey Sözleşmesi, silahlı çatışmalar sırasında kültürel varlıkların korunması amacını taşır. UNESCO, kültürel mirasın korunması ve restorasyonu konusunda önemli bir rol oynar ve Dünya Miras Listesi ile bu değerlerin tanınmasına katkıda bulunur. Ayrıca, birçok sivil toplum kuruluşu ve yerel yönetim de kültürel mirasın korunması için çalışmalar yürütmektedir. Kültürel mirasın korunması, geleceğe yönelik önemli bir sorumluluktur. Silahlı çatışmaların yol açtığı yıkımların önlenmesi, sadece fiziksel yapıları değil, aynı zamanda toplumsal hafızayı ve kimliği korumak anlamına gelir. Uluslararası iş birliği ve bilinçlendirme çalışmaları, kültürel mirasın korunması için elzemdir. Gelecek nesillere bu mirası sağlıklı bir şekilde aktarabilmek için barışın teşviki ve çatışma bölgelerinde etkili koruma stratejilerinin uygulanması gerekmektedir (Hasan, 2019: 22).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HALEP ŞEHİRİ VE MİMARİSİ

3.1. Halep Şehri'nin Konumu

Halep, Şam'dan sonra Suriye'nin en önemli şehri kabul edilir. Türkçede Halep, Fransızcada Alep, İngilizce, Almanca ve İtalyancada Aleppo olarak kullanılan Halep adı, Hitit dilinde Hrb, Akadlarda Hallaba ve Halvan, Selevkiler döneminde de Beroia olarak kullanılmıştır (İbnü-l Âdim, 1996: 8). Arapça olan bu isim Halep Kalesi'nin tepesi için kullanılan bir takma addır. Halep isminin kökeni hakkında çeşitli rivayetler vardır. Bunlardan birisi şöyledir: Hz. İbrahim Peygamber Halep kalesinin tepesinde koyunlara bakar, koyun sağır ve farkirlere yardım ederdi. Arap dilinde Halep adı süt sağımından gelmektedir. Hz. İbrahim bir süre Halep'te kalmış, sonra üzgün haldeyken ayrılmış ve Allah onun için dua etmiştir. Halep, topraklarının ve taşlarının beyazlığından dolayı Şehba ve Beyaz olarak da anılmaktadır. Binalarının çoğu beyaz taşlardan yapılmıştır. Halep'in eski bir şehir olduğu ve ad kökeninin Aramicede yani süt ve beyaz olması dışında, inşa edildiği zamanı belirlemek şu an için mümkün değildir. Halep'ten, antik Mısır'da ve Keldanilerde "Halbo" olarak bahsedilmiştir. Bu yüzden hiyeroglif satırlara da bu şekilde yazılmıştır (Çakar, 2008: 1).

Halep, Osmanlı Devleti döneminde Doğu bölgesinin en büyük vilayeti idi. 1867 yılında kurulmuş olan vilayetin merkezi Halep, Vilayet 1864'te kabul edilmiş olan "Teşkil-i Vilâyet Nizamnâmesi" ile kurulmuştur. Anadolu'nun güneyinde bulunan bu vilayet 1867'de sekiz sancağa sahipti. Bunlar; Halep, Adana, Deyr-i Zor, Kozan, Maraş, Payas, Urfa ve Ayıntap'tır (Masters, 1895: 156, 170).

Urfa ve Maraş bölgeleri dikkate alındığında toplam alanı 86.600 kilometrekaredir. Halep'in güneyinde Suriye, kuzeyde Anadolu, batıda Akdeniz ve doğuda bağımsız olarak Zor sancağı yer almaktadır. Bu sınırlar şehrin en geniş sınırlara sahip olduğu dönemlerdeydi. Kuzeybatıda Konya ve Ankara, kuzeyde Sivas, kuzeydoğuda Diyarbakır, doğuda Bağdat ve güneyde Suriye ile çevrilidir.

3.2. Halep Tarihî

Halep şehrinin bilinen tarihî, M.Ö III. yy'ın ortalarına kadar uzanmaktadır. Şehrin ve kalesinin inşasından önce tepenin üstü daha sonra inşa edildiği M.Ö 2400 yılında,

Hava Tanrısı Haded için yapılmış mabet yeri olduğu düşünülmektedir. Daha sonra ziyaretçiler ve hacılar için bir merkez olmak için tapınağın etrafına bazı dini tesisler inşa edilmiştir (Osman, 2009: 19-20). Amuriye sülalesinden Somo İbuh gelene kadar, durum böyle kalmıştır. Somo İbuh mabedin dini öneminden dolayı, bir şehir inşa ettirmiştir. Bu şehir, oğlu Yarim Lim'in döneminde gelişmiş ve bölgesel bir öneme sahip olmuştur. Şehir, Suriye'nin kuzeyinde Akdeniz ile Fırat Nehri arasında yayılan ve etkisini büyük ölçüde doğuya doğru genişleten büyük Yamhad Krallığı'nın başkenti olmuştur. Halep, Amuri devletinin yıkılmasının ardından Hitit egemenliğine girmiştir. Hitit Kralı, oğlu Tlibino'yu hava tanrısı kâhini olarak tayin etmiştir. Bununla ilgili M.Ö XIV. yy'a ait kitabesi halen El-keykan camisinin güney duvarında bulunmaktadır. Hitit devleti yıkıldığında Karkamış ve Ayn Dara gibi bazı merkezler Suriye'nin kuzeyinde kalmıştır. Hitit devleti, deniz halkı tarafından devrildikten sonra, "Arami Şehirleri Devletçikleri" olmuştur. Daha sonra Halep, Asurluların otoritesine tabi tutulmuş ve kontrol daha sonra Keldanilere ve ardından Perslere devredilmiştir (Klod, 2011: 21-23). Persler döneminde Halep, Greklerle savaşlarında önemli bir askeri merkez haline gelmiştir. M.Ö 333 yılında, Makedonyalı İskender'in liderliğindeki Grekler gelmiştir (Tuluk, 2006). Ancak İskender'in M.Ö 323 yılında Babil'de ölümünden sonra ülke kargaşa dönemi geçirmiştir. Komutanlarının arasında yaşanan uzun mücadelelerden sonra Solukus Nikator, M.Ö 312 yılında Suriye'yi ele geçirmeye başlamış ve Antakya devletini başkent seçmiştir. Onun döneminde Halep, "Piroya" adını almıştır (Osman, 2009: 20). M.Ö 64 yılında Romalılar, Halep dâhil Suriye'nin bazı kısımlarının kontrolünü ele geçirmiştir. Roma İmparatorluğu M.S. 395 yılında Doğu İmparatorluğu ve Batı İmparatorluğu olarak ikiye ayrıldığında Halep, daha sonra "Bizans İmparatorluğu" olarak bilinen Doğu Roma İmparatorluğu'na bağlı kalmıştır. Persler 625 yılında Halep'e saldırıp, çevre şehir ve köyleri tahrip etmişler. Bizans İmparatoru, Halep'i bir süre için merkez olarak kullanmış ve Perslerle daimî barış anlaşmasını orada yapmıştır (Klod, 2011: 48-49).

Müslümanlar, 637 yılında Hulefa-i raşidinden Hz. Ömer bin Hattab döneminde Halep'i fethetmiş ve sulh yaparak Antakya kapısından girmişlerdi. Daha sonra o dönemde şehrin içinde olmayan ve yakınında bulunan Halep Kalesi'ni fethetmişler. Hulefa-i raşidin dönemi, Halep'te devam etmiştir. Ardından Halep, Emevi Büyük camii'nin yapıldığı Emevi iktidarına ondan sonra Abbasi hilafeti döneminde

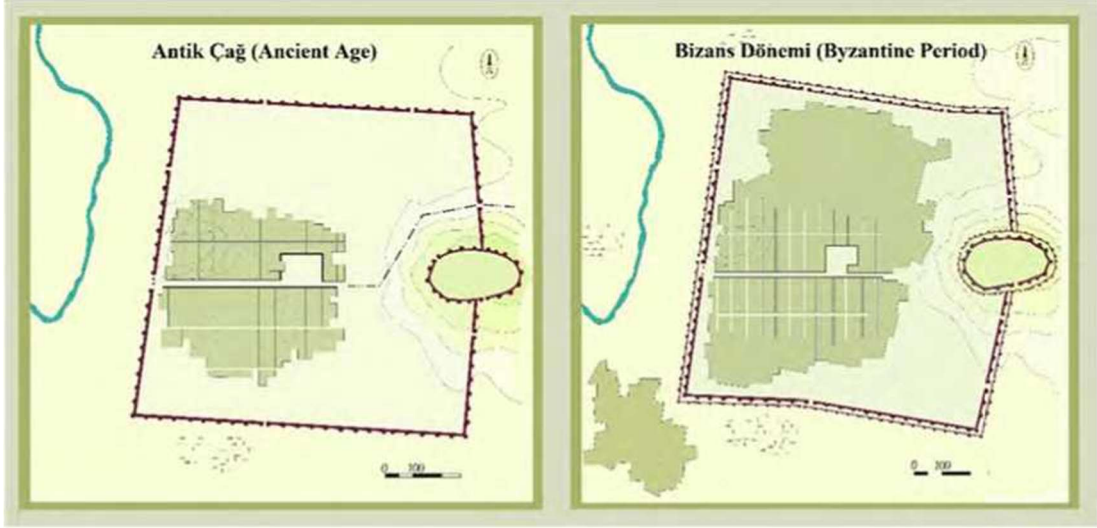
Tolunoğulları, Hamadanoğulları, Mirdasoğulları ve Akiloğulları gibi o zamanlarda Abbasi iktidarı içinde ortaya çıkan aile iktidarlarına bağlı kalmıştır. Halep Selçuklu hâkimiyeti (479/1086) yılında başlamıştır (Osman, 2009: 21-22). Selçuklu iktidarı, (541/1146) yılında Ak Sungur'un oğlu İmadeddin-i Zengi'nin Ca'abar kalesinin yakınında öldürülmesiyle bitmiştir. Oğlu Nureddin Mahmud, Halep'te iktidara gelmiştir. Zengi dönemi, Halep'te H.541/M.1146 yılından H.579/M.1183 yılına kadar devam etmiştir. Bu dönemde, çok sayıda medrese, mescit ve bimaristan inşa edilmiştir. Halep'te Eyyubi dönemi, H.579/M.1183 yılında Sultan en-Nasir Selahaddin Yusuf bin Eyyubi'nin Halep'e girişi ile başlamış ve H.658/M.1259 yılında Moğolların şehri ele geçirmeleriyle son bulmuştur (Osman, 2009: 22). Halep'in en büyük ve en ünlü medresesi ile Halep kalesindeki en muhteşem savunma tesisleri, bu döneme aittir. Moğollar H.658/M.1259 yılında "Ayn Calut" muharebesinde Mısır'dan gelen Memluklere yenildikten sonra Halep'i terk etmişler ve Melik ez-zahir Baybars iktidara geçmiştir (Klod, 2011: 87). Böylece Halep'teki Memluk dönemi başlamıştır. H.922/M.1516 yılında Osmanlı Sultanı Selim Han Mercidabık muharebesinde Memluk ordusunu yendikten sonra Halep'e girmiş ve Halep, XX. yy'a kadar Osmanlı idaresinde kalmıştır (Uzunçarşılı, 1983: 279). Memlukler döneminde Halep'te bezemeli camiler, geniş hanlar ve hamamlar yapılmıştır. Ayrıca Halep surları ve kuleleri tamir edilmiş, el-Arş Salonu inşa edilmiştir. Memlukler döneminde el-Cedide ve Bankosa mahalleleri, surların dışında inşa edilmiştir. Dört yüzyıl süren ve H.1337/M.1918 yılında Birinci Dünya Savaşının bitimi ile sona eren, Osmanlı hâkimiyeti sırasında Halep şehri, surlarının dışında büyük genişleme kaydetmiştir. Halep'te bugün bilinen mahallelerin çoğu Osmanlı döneminde kurulmuştur. Halep, Osmanlı döneminin ilk üç yüzyılı içinde bir kentsel gelişmeye tanık olmuş, bununla birlikte önemli bir ekonomik merkez haline gelmiştir (Osman, 2009: 22).

1822 yılında Halep, binalarının bir kısmını tahrip eden büyük bir depremle sarsılmıştır (Tabbah, 1988: 321). Daha sonra 1832 yılında Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa Suriye'ye girip Halep'in kontrolünü ele geçirdiğinde Halep Mısır egemenliğine girmiştir. Osmanlı Devleti 1840 yılında Halep'i yeniden ele geçirmeyi başarmıştır. Avrupa ülkeleri 1841 yılında Mehmet Ali Paşa ile Londra Anlaşması imzalamışlar, bu anlaşma uyarınca İbrahim Paşa Suriye'yi boşaltmak ve Mısır'a çekilmek zorunda kalmıştır (Karal, 2017: 198-201). Osmanlı Devleti'nin

1839 yılında Tanzimat Fermanını ilan etmesi ile Osmanlı Devleti tarihinde yeni bir aşamaya geçmiştir. Bu, Halep dâhil tüm Osmanlı vilayetlerine yansımaktadır. Osmanlı yönetimi XIX. yy'da Halep vilayetini gelişimine önem vermiş ve şehirde yeni mahalleler olmuştur. İsmailiye, Cemiliye, Aziziye, Et-Telel, Hamidiye, en-Niyal, Süleymaniye, Cabiriye, Eş-Şeyh Ebi Bekir ve Bağdat İstasyonu gibi, günümüzde çok tanınan mahalleler bu yıllarda kurulmuştur. Ayrıca Cedide ve Bankosa Mahalleleri çok genişlemiştir. El- Ferec Kapısı dışında saat kulesi yapılmış ve saatten Zeki Paşa Camisine uzanan cadde açılmıştır. El- Hadid Kapısından, eş-Şam İstasyonuna (Cemiliye hattının sonu) uzanan Handek Caddesi, Baron Caddesi gibi, bu caddeyi bir önceki caddeye bağlayan yan caddeler, Tel biat ile Et-Tel'i birbirine bağlayan birçok cadde açılmıştır (Osman, 2009: 24). Yollara gelince, İskenderun- Halep arasındaki yol 1880 yılında modernize edilerek ulaşıma açılmıştır. Halep vilayeti ile Bağdat, Urfa ve Musul arasındaki ulaşım yolları da iyileştirilmiştir. Osmanlı döneminde özellikle XIX. yy'da, önceki çağların eserleri tamir edilmiş veya yenilenmiştir. Ayrıca günümüze kadar ayakta duran ve o dönemde Halep'in yaşadığı büyük gelişmeye tanıklık eden çok sayıda küçük mescit, büyük camiler, hanlar, hamamlar, hastaneler, geleneksel ve çağdaş medreseler, evler ve saraylar inşa edilmiştir (Klod, 2011: 165).

3.3. Halep'in Mimarîsi

Halep'in geleneksel mimarîsinden biri olan Halep Kalesi'nin iç surlarıyla birlikte geniş bir alana yayılan tarihî eski şehir, "Medine" olarak bilinir. Günümüzde, Halep şehri sadece surlarla sınırlı değildir; surların dışında bulunan yerleşim bölgeleri de restore edilmektedir. Bu çalışma, surların dışındaki yerleşimlerin tarihsel sürecini ele aldığı farklı bulgular ortaya çıkmıştır (Yâzîcî, 2023).

Şekil 3.1: Antik Dönemde Ve Bizans Döneminde Halep

Kaynak: Alabadin, 2019: 25

Ancak İslami dönemde Halep'in ekonomik ve siyasi gelişimine paralel olarak artan nüfusla, şehrin fiziki yapısına yeni yerleşim alanları eklenmiştir. Yeni yerleşim alanları surların dışında yapılmış bu da şehrin yüzölçümünü arttırmıştır. Söz konusu genişleme ilk olarak doğu ve kuzey yönlerinde gerçekleşmiş; Konuyla ilgili araştırmalar yapan Sauvage, çalışmasında yerleşim alanlarının genişletilmesiyle ilgili şu bilgileri vermiştir: “Süleymaniye Eski Halep'in güneybatısındaki surların dışına genişletildi ve surlar yeniden inşa edildi. Daha sonra genişletilen bu surlar, Yunan hendeğinin üzerine yapılmıştır”. Bu çalışmaya dayanarak, şehrin ekonomik durumunun yanı sıra diğer faktörlerin de etkisiyle nüfusun arttığı söylenebilir. Doğu bölgesi Memlükler döneminde Halep'in Timur tarafından yıkılmasından sonra kuzeyde El Cedide bölgesi inşa edilmiştir (Yâzîcî, 2023).

Osmanlı döneminde, kent mimarîsi gelişerek cami ve medrese gibi yapıların inşa edildiği gözlemlenmektedir. XVII-XVIII yy'ları süresince Halep'te nüfusun arttığı ve şehir genişlediği belirlenmiştir (Masters, 2010: 290-316). Mimarî yapılarda yaşanan artışın ardından kenti geliştirmeye yönelik araştırmalar da yapılmıştır. Böylece sokak ve mahalle sayılarında artış yaşanmaktadır. Fransız konsolosu Chevalier Dario, 1735'te yayınlanan anılarında, sokakların ve mahallelerin surların içinde 22 blok olduğunu; duvarların dışında, 50 mahallenin sokak ve mahalle isimlerini belirtmiştir. Dario'nun sur içi ve sur dışında toplam 13.360 konutu bulunmaktadır ve Dario, 14.100 konut, 272 cami ve kilise, 35 köşk, 68 han, 187

kaiseriye ve 64 hamam olduğunu iddia etmektedir. Alman gezgin Castren Neubur, 1770 yılında Halep'in en eski haritasını derlemiştir. Bu plan tarihî Halep kentinin bilinen ilk haritasıdır. Neubuhr, şehrin sokaklarını ve caddelerini, iç ve dış surlarını, kaleyi, şehrin mahallelerini göstermenin yanı sıra ana binalardan da bahsetmiştir (Masters, 2010: 290-316).

İngiliz doktorlar Patrick ve Alexander Russell kardeşler, 1794 yılında yayınladıkları "Halep Tarihî" başlıklı eserlerinde, o dönemdeki sur içindeki ve sur dışındaki ilçelerle mimarî yapıların bir kısmını Niebuhr'un planı üzerinden belgelemişlerdir (Russel & Russel, 1794: 22). Russell kardeşlerin çalışmalarından sonra, Fransız konsolos Joseph Lois Rouso, 1825'te yayınladığı eserinde mevcut ilçe ve binaları belgelemiştir. Rouso, ihtilal döneminde Suriye'nin tüm şehirlerinin rölövesini çizerek numaralandırması ve 1927-1929 yılları arasında bölgenin envanterini hazırlamıştır (Russel & Russel, 1794: 22).

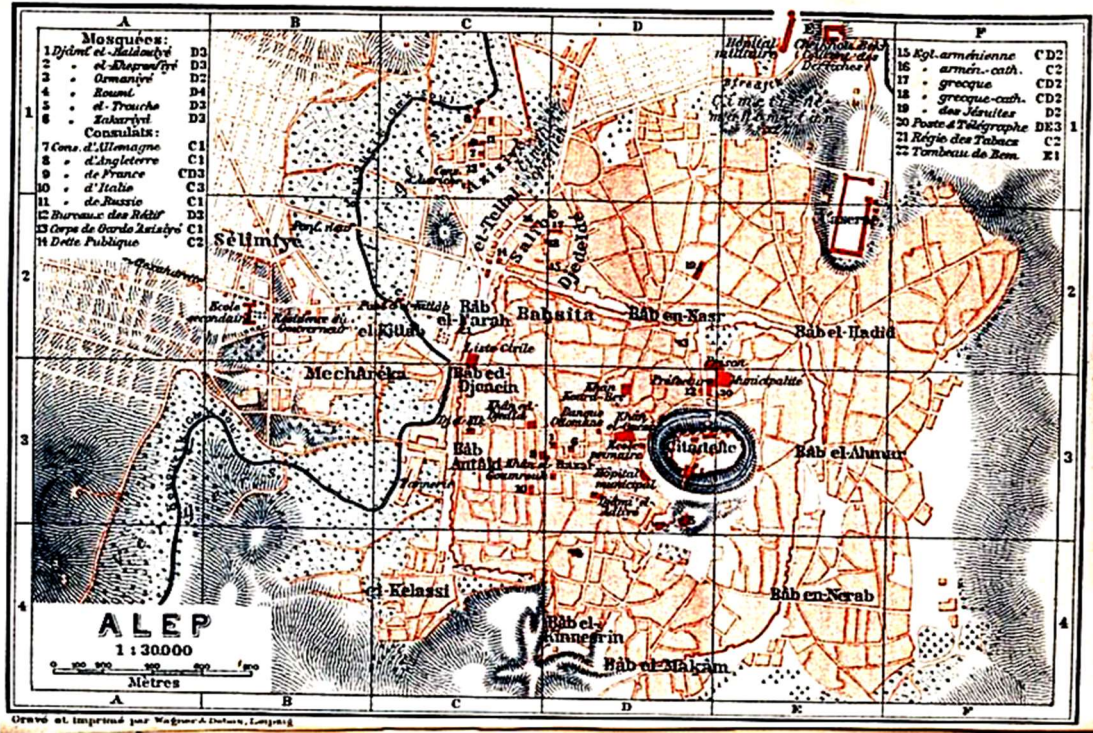
XIX. yy'm ikinci yarısında tarihî Halep şehrinde El-Aziziye, Süleymaniye ve Cemiliye gibi birçok yeni semt kurulmuştur. Bu semtler oluşturulurken şehrin seçilen bölgesi üzerinde yoğunlaşma daha fazladır; gerekli planın yerine getirilmesi için bölge üzerinde inşa edilmiş olan turistik yapılar bölgeden tahliye edilmiştir. Örneğin Osmanlı hükümeti şehrin kuzeyindeki alanı kapatarak 14 metre genişliğinde bir caddeye dönüştürülmüştür. Bu dönemde oluşturulan El Khandaq Caddesi üzerindeki binaların mimarî üslubu, geleneksel mimarî ile Avrupa mimarîsinin etkilerini birleştiren yapılar oluşturması açısından önemli yapılar olarak görülebilir. Souvage, 1941'de hazırladığı doktora çalışmasında, Halep Eski Kenti'nin ilk yerleşim yerlerinin batı yakasında yer alan Mintikatyuttel'de olduğunu belirtmiş ve buna dayanarak kent için bir imar planı hazırlamıştır. Bu plan, şehrin her dönemde nasıl genişlediğini göstermektedir. Tarihsel süreçte Halep surlarının genişlemesinde bölgenin ticari olarak zenginleşmesine bağlı olarak siyasi öneminin artmasıyla bölgede sık sık meydana gelen savaşlar ve depremler etkili olmuştur (Russel & Russel, 1794: 22).

3.3.1. Tarihsel Süreçte Halep Şehrinin Planlanma Çalışmaları

Tarihsel süreçte Halep çok fazla değişim göstermiştir. Alman inşaat mühendisi Jung, 1882'de Osmanlı valisinin önerisiyle bir plan hazırlamıştır. Bu bağlamda Jung, şehrin kuzeyinde ve batısında yeni mahallelerin oluşturulmasını önermektedir. Şekil

2’de görülmekte olan 1899 yılında tamamlanmış plan; bahçe-park gibi kamusal mekânların oluşturulması, kamusal alanların koordinasyonu, polis-jandarma karakollarının kurulması gibi çok sayıda tavsiye sunmaktadır. Buna karşın Jung’un planı, hazırlanmasının hemen ardından uygulanmamış; 1915 Ocak ayının 29’unda belediyece kent planlama kaynağı şeklinde kullanılmış ve uygulanmıştır (Haccar, 1997: 269). Jung’a ait bu plan çoğunlukla yeni kurulan mahalleler için uygulanmıştır. Buna ek olarak hazırlanan planlar yeni mahalleler için uygulanmış olsa da eski kentin bazı bölgelerinde de görüldüğü söylenebilmektedir.

Halep’te modern kent planlaması, 1925 yılında batı tipi bir şehir yönetimi kurulması ve buna bağlı olarak bir planlama departmanı olan “Service d’Urbanisme”nin oluşturulmasıyla başlamıştır. Şehir ve bölgesinin doğru haritalarının üretilmesi amacıyla kapsamlı araştırmalar başlatılmıştır. 1930 yılında şehre tüm gelecekteki planlamaların temeli olarak hizmet edecek bir kadastro haritası sağlanmıştır. 1935 yılında, Eski Eserler Servisi’nin talebi üzerine Jean Sauvaget, şehrin tarihî yapılarına ilişkin ilk kapsamlı kaydı oluşturulmuştur. 1931-1938 yılları arasında, ilk kent planlama şemaları üretildi (“Plan d’aménagement, d’embellissement et d’extension d’Alep” - R. Danger tarafından ve “Projet d’Urbanisme” - M. Ecochard tarafından). Temel olarak, bu planlar çağdaş Avrupa kent planlama fikirlerinden esinlenerek hazırlanmıştır ve Le Corbusier’in “Charte d’Athènes”inde ifade edilmiştir. Yeni genişleme alanları, eski şehrin içinden geçen bir sokak ağı tarafından tanımlanmıştır, böylece yeni mahallelerin kuralları eski mahallelere dayatılmıştır. Ancak, bu planlama önerilerinin çoğu, eski şehir sakinlerinin direnci ve planları uygulamak için gereken büyük miktarda gayrimenkulün edinimi veya kamulaştırılmasıyla ilgili zorluklar nedeniyle yirmi yıl sonra gerçekleştirilememiştir. Ayrıca, taşıt trafiği hala yeterince önemli değil ve iddialı yol yapım programını haklı çıkarmak için yeterli değildir (Bianca, 1980: 27).

Şekil 3.2: Jung'un Halep Planı (1889)

Kaynak: Haccar, A.G.E., 269.

Dangeh, 1932'de geleneksel kent planından uzaklaşarak gelecekteki gelişim yönlerini öngören bir düzenleme planı ortaya koymuştur. Ancak, bu planın uygulanması mümkün olmamıştır. Plan uygulamaya konulmuş olsaydı, merkezde bulunan birkaç bina ortadan kaldırılacaktı. İkuşar tarafından 1938'de Belediye Başkanlığıyla birlikte hazırlanan plan ise Dangeh tarafından yapılan plan göz önüne alınarak yapılmış ve söz konusu plan üstüne ilaveler yapılarak genişletilmiştir (Haccar, 1997: 270). Söz konusu planda, Queiq Nehri eski kentle yeni kent arasındaki kısımda yeşil bir alan olarak bırakılmıştır.

Andre Gotun'un 1995'te hazırladığı plan ise uygulamaya geçirilmiştir. Ancak, bu planın uygulanımı durdurulmuştur. Durdurulma sebebiyse plan kapsamında çalışılan bölgenin yüzde onunun tahrip olmasıdır (Bianca, 1980: 28).

Gyoji Banshoya (1930–1998), yaşamı boyunca Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da şehir planlaması yapan bir Japon şehir planlamacıydı. İlk başyapıtı "Kare Ev", ile düşük maliyetli konutlarda genişlik ve dönüştürülebilirlik sağlamak amacıyla tarihi mekânsal kompozisyonu uygulama konusunda Kiyoshi Seike'den nasıl etkilendiğini göstermiştir. Bunun ardından Banshoya, Paris'teki Ateliers de Bâtitseurs'ta Gerald

Hanning ve George Candilis'in gözetiminde eğitim görmüş ve "Evrimsel yaşam alanı" üzerine araştırmalar yapmak üzere Cezayir'e gitmiştir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) uzmanı olarak 1962 yılında Beyrut, Şam ve Halep'te Michel Ecochard ile çalışmaya başlamıştır. Bu üç şehrin nazım planlarının hazırlanmasından bu iki isim sorumlu olmuştur (Matsubara. 2015). 31-33). Japon Mühendis Banşoya tarafından 1974 senesinde ortaya atılan planda şehrin yeniden planlanması noktasında yeni sokaklar açılması düşüncesi doğrultusunda uygulamalar hazırlanmıştır. Geliştirilen bu plan uygulanmıştır; yine o yıllarda yürütülen "Bab-el Faraj" projesi dahilinde arkeoloji sahalarının bulunması ve UNESCO'nun müdahalesi sonucunda, 1983'te gerçekleştirilen konferans ile birlikte bütün proje çalışmaları durdurulmuştur. 2001'e gelindiğindeyse, "Teknik Çalışmalar ve Danışmalar Genel Şirketi"nce Halep şehrinin bütününe içine alan bir plan hazırlanmıştır. (Haccar, 1997: 271-272). Söz konusu plan dahilinde Halep kentinde yer alan tarihî bölgeler gösterilmektedir.

Halep için yapılan bu planlarla hem şehre modern bir görünüm kazandırılmaya çalışılmış hem de var olan tarihî mirasın korunması amaçlanmıştır.

3.2.2. Halep'in Önemli Yapıları

3.2.2.1. Dini Yapılar

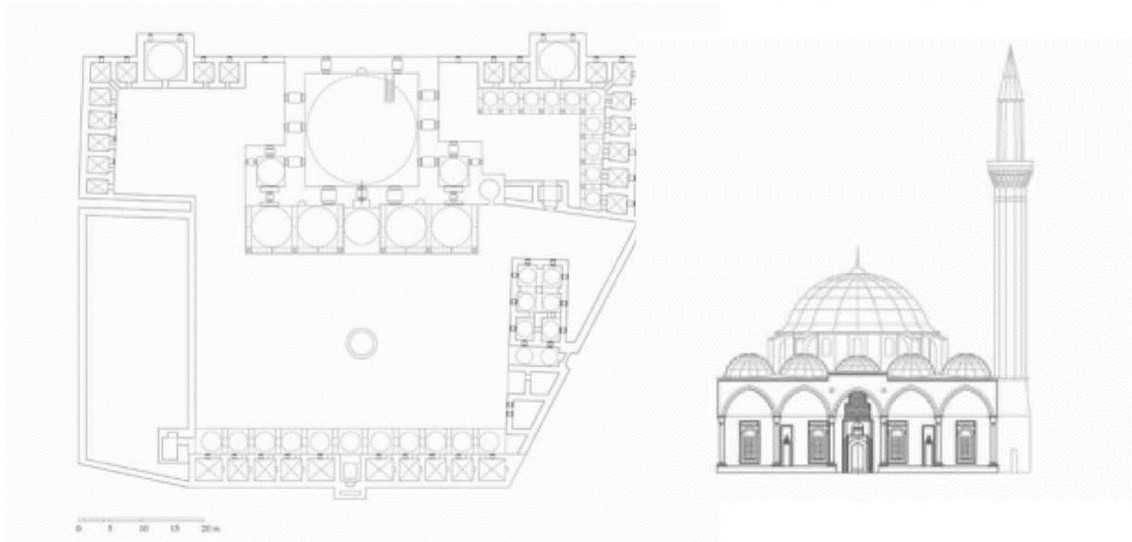
Yıllar boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış Halep şehri hem Suriye şehirlerinin dokusunda hem de günümüze ulaşan mimarî eserlerde kalıntılar taşımaktadır. Özellikle Halep'te başlayan ve MS 635 yılından itibaren Emevî üslubunda inşa edilen camilerle birlikte, Büyük Selçuklu ve Memlûk dönemlerine ait eserler farklı üsluplara sahiptir (Alabadin, 2019: 52).

Halep'teki Emevî Camii, Suriye'deki en eski camilerden biridir ve XVIII. yy'da inşa edilmiştir. Şam Emevî Camii'nden esinlenerek inşa edilen cami, İslam mimarîsindeki dekorasyonu ve eski kent tarzı nedeniyle İslam dünyasında ün kazanmıştır. Tarihî boyunca birçok ilave ile zenginleştirilmiş olan cami, birçok İslam tarihî çağına da tanıklık etmiştir. Büyük Camii, resmî törenlerin ana mekânı olmuş ve devletin hâkimi ve önemli kişileri tarafından Ramazan ve Kurban Bayramları dahil olmak üzere tüm namazlar burada kılınmıştır. Osmanlı döneminde tüm resmi kararlar da burada yayınlanmıştır (Gazzi, 1923: 28).

Şekil 3.3: Halep Ulu Camii'nin Avlusu

Kaynak: Zeyn-El Abidin, 2010

Şekil 3.4: Hüseyin Külliyesi'nin Planı Ve Caminin Kuzey Cephesi Çizimi

Kaynak: Neciboğlu, 2005: 472

Şekil 3.5: Hüseyin Paşa Külliyesi (2012)

Kaynak: Hüseyin Paşa Külliyesi, 2012

Halep'te Osmanlı döneminde yapılan ilk dini yapı Hüseyin Paşa Külliyesi'dir (Kuran, 1988: 155). Söz konusu eser Tuhfet ül-Mimarîn'de Sinan'a ait bölümde yer almaktadır. Mimar Sinan tarafından 1536-1537 arasında tamamlanan külliye, Sinan'ın başmimar olmadan önce yaptığı yapılardan biri olduğu bilinmektedir (Özcan, 1988: 138). Külliye, Süryanice sisteminde, belirli ve sade bir Osmanlı üslubunu yansıtmaktadır. Hüseyin Paşa Külliyesi, tepedeki bir kale gibidir (Goodwin, 2012: 253-255).

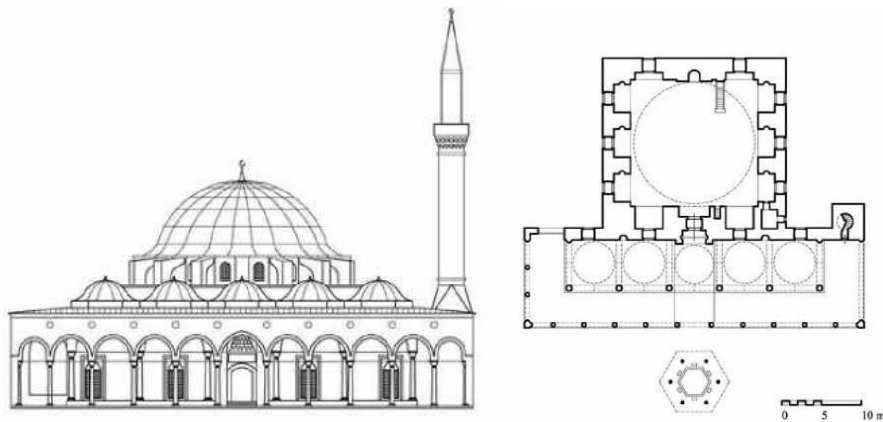
Bu yapıda, bir kısmı yanlara doğru çıkıntı yapan beş kubbe ile tek kubbeli cami (Şekil 3.5) bulunmaktadır. Ahşaplı camilerden meydana gelen "son cemaat" alanının arka köşeleri üzerine, sekizgen kubbeler ile örtük kübik biçimli büyük ve yüksek olmayan bir yer eklenmiştir (Aslanapa, 1984: 78).

Adiliye Camii, Hüseyin Paşa Külliyesi'nin batısındadır. Camii Sahet-Bizeh Mahallesindedir. Ulu Camii'nin güney tarafında bulunan bu esere, Attarin Suk'u içinden geçilerek ulaşılmaktadır (Çelebi, 2000: 188). Söz konusu caminin planının Mimar Sinan'a ait olduğu ileri sürülmekte ve dolayısı ile de klasik Osmanlı cami mimarisine uyumlu bir yapı görülmektedir.

Adiliye Camii, mimarî bakımdan Hüsreviyye Camii'ne göre daha mükemmel ve daha kusursuz bir yapıdır (Othman, 1999: 533).

Osmanlı sultanlarından 1. Selim'in sadrazamı olan Dukakinzâde Ahmed Paşa'nın oğlu, (1551-1553 arasında Halep Beylerbeyi görevini yapmıştır) Mısır Valisi Mehmed Paşa tarafından 1556 öncesinde yaptırılmış cami, külliyesinin bir parçasıdır. Üç hektarlık alana kurulmuş Adiliye külliyesi kapsamında üç tane han, bir tane kayseriye, dört tane arasta, muhtelif işyerleri ve bekâr konutları bulunmaktadır. Neciboğlu yapının inşaya başlanması ve tamamlanması tarihleriyle ilgili olarak vakfiyesi doğrultusunda; caminin yapımına, 1556'da başladığını fakat Dukakinzade Mehmed Paşa'nın vefatının ardından 1565-1566 arasında bitirildiğini belirtmiştir (Neciboğlu, 2005: 475). Kafesçioğlu'na göreyse, Adiliye Külliyesi 1555'te inşa edilmiştir (Kafesçioğlu, 1997: 71).

Caminin adı kaynaklarda "Dukakinzade Mehmed Paşa Camii" olarak geçmektedir. "Dar al-Sa'ada" şeklinde de bilinen vali sarayı "Dar al-Adl"e yakın olması nedeni ile "Adliye/Adiliye" diye de anılmaktadır. Adiliye Külliyesi ticaret merkeziyle bir aradadır. Bu durumun sebebinin, külliyeler için gelir sağlama olduğu düşünülmektedir. Camii günümüzde Halep kalesine yakın olup şehrin merkezindedir. Halep Adiliye Camii, Mimar Sinan'ın eseri, Hadim İbrahim Paşa İstanbul Camii (1551), Diyarbakır Behram Paşa Camii (1572), XVI. yy yapısı Tokat Ali Paşa Camii'yle benzer yönleri vardır. Kesme taştan inşa edilen cami, mimarî yapısıyla Osmanlı klasik üslubunun özelliklerini göstermesine karşın süsleme açısından yöresel özelliklere sahiptir (Kuran, 1988: 155).

Şekil 3.6: Adiliye Camii, Kuzey Cephe Çizimi Ve Planı

Kaynak: Neciboğlu, 2005: 481

Şekil 3.7: Adiliye Camisinin İç Mekânı

Kaynak: Zeyn-El Abidin, 2010

Suriye’de yıllar boyunca çok sayıda medeniyet yaşamış ve bu medeniyetlerin izleri ülkenin kentsel dokusunda, günümüze ulaşan mimarî eserlerde ve kalıntılarda görülebilmektedir. Emevîler döneminden büyük Selçuklu ve Memlûk dönemlerine kadar pek çok eserin farklı üslupları vardır ve bu nedenle ülkedeki cami mimarîsi çok gelişmiştir.

Şekil 3.8: Şam’daki Ulu Cami’nin Avlusu

Kaynak: Jijakli, 2022: 25

3.2.2.2. Eğitim Yapıları

İslamiyet'in henüz yayılmaya başladığı erken dönemlerinde, ilim talebeleri, diğer şehirlerdeki âlimlerden ilim almak için büyük çaba sarf etmişlerdir. Memlûkler döneminde, Moğol saldırıları ve Haçlı istilaları nedeni ile, dünyanın birçok yerinden birçok âlim, güvenli bir merkez olarak Mısır'a göçmüştür. Bu göçmenler arasında, Bağdat'taki Abbasi hilafetinin yıkılması sonrasında Abbasi halifeliğinin Kahire'ye taşınmasının da etkisi vardı. Başkent Kahire'den sonra, Dımaşk ve Halep de dönemin önemli şehirleri arasında yer almıştır. Bu dönemde, özel okullarda veya yetim okullarında temel bilgiler öğrenildikten sonra, eğitim-öğretim medreselerde sürdürülmüştür. Büyük Selçuklu Veziri Nizâmülmülk'ün, Sünni anlayışı yaymak amacıyla Bağdat'ta ve diğer birçok şehirde kurduğu Nizamiyye Medreseleri ile başlayan medrese inşaat çalışmaları, tüm İslam coğrafyasında hızla yayılmıştır. Memlûk dönemi medreselerinin çoğu fıkıh medresesi olarak hizmet vermiştir. İlim hayatında önemli bir yere sahip olan diğer müessese türleri ise dârülkur'an, dârülhadîs ve bîmâristânlardır. Ayrıca, sistemli medreselerin kurulmasından sonra bile, İslam'ın ilk yıllarında başlayan ve mescid veya diğer dinî mekânlardaki ilim halakaları aracılığıyla devam eden öğretim faaliyetleri de önemini korumuştur (Atmaca, 2015: 45).

Halep'te eğitim yapılarının görülmesi Osmanlı döneminden önceye dayanmaktadır. Özellikle Eyyubi ve Memlûk dönemlerinde pek çok okulun inşa edildiği bilinmektedir. Halep'te, Selçuklu Emiri Bedrüddevle tarafından başlatılan ve Zengiler ve Eyyubiler tarafından yaygın bir şekilde kurulan sistemli medreselerin yanı sıra, eğitim-öğretim faaliyetlerinin farklı mekanlarda da gerçekleştirildiği görülmektedir (Aydüz, 2008: 139-180). Dr. Lamia-el Qaser tarafından 2000'de Halep'in tarihî okulları üzerine yapılan kapsamlı çalışmada, Osmanlı döneminde Halep'teki eğitimin iki dönem altında incelendiği görülmektedir: Erken Osmanlı dönemi (1516-1846) ve Geç Osmanlı dönemi (1846-1918). Erken Osmanlı döneminde eğitim, zaviyeler, camiler ve Khuserevie, Osmaniye ve Ahmediye gibi medreselerle sınırlıydı. Osmanlı Devleti'nin son döneminde Sultan Abdülhamit, eğitim reformu kanunu çıkararak halk eğitimi üzerinde denetim sağlamıştır. Büyük şehirlerde orta öğretim kurumları (El Rüşdiye okulları), padişah okulları ve askeri okullar oluşturulmuştur (El-Caser, 2000).

3.2.2.3. Halep Kalesi

Osmanlı hükümdarları, tarihsel süreçte diğer tüm devlet yönetimlerinde olduğu gibi yerleşim yeri olarak seçtikleri topraklarda öncelikle bu toprakları çevreleyen surlarla kaleler inşa ettirmiş ve bu surların içini emniyetli yaşam alanları olarak kullanmışlardır. Halep şehri için de aynı durum söz konusudur. Halep Kalesi, XIII-XVI. yy' İslami dönem özelliklerini yansıtmakla beraber, asıl tarihî milattan öncesine kadar gitmektedir. Bölgede yapılan kazılarda M.Ö. IX. yy'a ait bir Hitit tapınağı, Roma ve Bizans dönemlerine tarihlenen fener ve su deposu bulunmuştur. Yüksek duvarlı bir savunma yapısı olmasından dolayı ele geçirilmesi zor olan bir kaledir. Doğu-batı yönünde uzanan 150x300m ölçüsündeki kalenin en yüksek yeri 40m civarındadır. Şehri dışından çevreleyen surlar üzerinde dördü günümüze ulaşmış sekiz kapı mevcuttur (Eser, 2002: 253-254). Sur çevresi hendekler ile çevrilmiş olup hendeklerin derinliği kimi kısımlarda 30m'yi bulmaktadır. Bu hendeklerle kalenin arasındaki açının derecesi 48'dir (Tekin, 2014: 38). Kale, çevredeki ovanın seviyesinden takribî 30 metre yükselen doğal bir kireçtaşı çıkıntısı üzerine inşa edilmiştir. Yüksek duvarları, heybetli giriş köprüsü ve büyük geçidi büyük ölçüde bozulmamış durumdadır ve şehrin silüetine hâkimdir. Surları içinde, kalenin iç mekanlarının dokusunda art arda gelen istilalar, depremler ve doğal afetlere maruz kalmanın neden olduğu doğal çürümeler mevcuttur (Eşas, 1986). (Şekil 3.9.)

Şekil 3.9: Halep Kalesi'nin 19. Asırda Şehirden Görünümü

Kaynak: Eşas, 1986

XII. yy'da Halep Kalesi, Zengi hanedanı tarafından yönetilmiştir ve Edessa Kontu, orada ölen II. Joscelin, Châtillonlu Raynald ve II. Kudüs Kralı iki yıl süreyle bu

kalede tutulmuştur. 1157’de harap olan kale bir depremle büyük ölçüde hasar görmüştür. Daha sonra Sultan Nureddin Zengi tarafından yeniden inşa edilerek yenilenmiştir. Onun halefi; Selahaddin’in oğlu Az-Zahir Ghazi de 1193 ile 1215 yılları arasında Halep Kalesi’ni yeniden inşa etti ve daha da güçlendirdi. Bugün gördüğümüz kale esas olarak o dönemden kalmıştır. 1260 yılında Halep Kalesi, Hülagü Han komutasındaki Moğollar tarafından istila edilmiş ve bu istila ile kale ağır hasar görmüştür. XIII. yy’ın sonundan bu hasarlar Memlük Sultanı Eşref Halil tarafından onarılmıştır. 1400 civarında şehir ve kale, bu kez Timur yönetimindeki Moğollar tarafından yeniden alınmıştır. Kalenin içindeki hemen hemen tüm binalar yıkılmıştır. 1415’te Halep Kalesi yeniden restore edilmiştir. Osmanlı döneminde kalenin bir savunma kalesi olarak askeri rolü yavaş yavaş azalmıştır. 1521 yılında Sultan Süleyman tarafından restore edilen kale, Osmanlı askerleri için kışla olarak kullanılmıştır. 1822’de kale bir depremle yeniden ağır hasar görmüştür. 1850’li yıllarda kale Sultan I. Abdülmecid tarafından restore edilmiştir. XX. yy’ın ilk yarısında Fransız Mandası döneminde arkeolojik kazılar ve kapsamlı restorasyon çalışmaları yapılmıştır (Eşas, 1986).

Şehrin coğrafi ve stratejik yapısı gereği, özellikle İslam fetihlerinden sonra farklı dönemlerde surlar ve kaleler inşa edilmiştir. Halep şehri, hisar, sur ve kapıları ile ünlüdür. Savunma amacıyla yapılan şehir kapılarının çoğu yıkılmış olsa da “Kinnesrin”, “Antakya”, “Al Hadid” ve “Al Nasr” kapıları bugüne değin gelmiştir (Abidin, Saatçi, 2019: 243).

Aşağıda Şekil 3.10’da kente ait surlar ve kentin bütün kapıları (bugüne değin ulaşan ve ulaşmayan kapıların tamamı) görülmektedir.

Şekil 3.10: Halep Kenti’ne Ait Surlar

Kaynak: Zeyn-El Abidin, 4

Eski Halep'te bugünkü şeklin oluşmasında başta Eyyubiler ve Memlûkler olmak üzere İslam medeniyetlerinin büyük katkısı olmuştur. Şehrin surların dışında gelişimi XIII. yy'da başlamıştır. Ancak günümüze ulaşan mimarî dokunun çoğu Osmanlı döneminde (1516-1918) inşa edilmiştir. Kentte dinî, ticarî ve sosyal amaçlarla inşa edilmiş çok sayıda anıt niteliğinde yapı mevcuttur. Helenistik dönem ve Bizans uygarlığının izleri, kalenin yakınındaki sokak ve çarşıların mimarî dokusunda ve düzeninde halen görülebilmektedir (Zeyn-el Abidin, 4).

Kente ait kapıların isimleri ise şöyledir:

1-Bab-el'Hadid

7-Bab-el'Jinan

2-Bab-el'Ahmar

8-Bab-el'Ferac

3-Bab-el'Neirab

9-Bab-el'Hayyat

4-Bab-el'Makam

10-Bab-el'Faradis

5-Bab-el'Kınnesrin

11-Bab-el'Nasr

6-Bab-el'Antakya

12-Bab-el'Salama (Tekin, 2014: 45).

Askerî mimarînin temel yapılarından olan kale ile ilgili bilgilere yukarıda değinilmiştir.

Şekil 3.11: Kalenin Savaş Öncesi Halinden Kareler

Kaynak: Zeyn-El Abidin, 4

3.2.2.4. Ticari Yapılar

1580-1593 yıllarında Halep, Osmanlı Devleti'nde Bursa ve İstanbul'dan sonra en dikkat çeken dokuma merkezlerinden biri olmuştur. İpekli kumaşlar ve ünlü sabun, Halep'in değerli ihraç ürünleri haline gelmiştir. İmparatorluğa ait İstanbul'un

ardından 2. büyüklükteki ticarî merkez ve altın çarşılarına Halep sahiptir. XVI. yy'dan başlayarak Hollandalılar, Fransızlar, İngilizler ve Venedikliler Halep şehrinde konsolosluk ve temsilcilikler kurmuşlardır. XIII. yy'dan kalma tarihî dokusunu koruyan ve mimarîsiyle (Şekil 3.12) öne çıkan Halep Kapalıçarşısı'nın eskiden 12 km'den uzun bir alanı kapsadığı bilinmektedir. Çarşı, büyük ölçüde XV. yy'da inşa edilmiş ve faaliyete geçmiştir. Ortadoğu'nun en uzun çarşısı olan bu yapı, birkaç han ve kervansaraydan oluşmaktadır (Zimprich, En Qantara, 2005).

Bu kervansaray ve hanların büyük bir kısmı Memlûk ve Osmanlı dönemlerinde yapılmıştır.

Halep, Osmanlı döneminde doğunun İstanbul'a kadar uzanan önemli bir ticaret merkeziydi. XVI. yy'ın sonunda Halep, Fransa, İngiltere ve Hollanda ile güçlü ticari ilişkiler kurmuştur. Bu nedenle, yapıların tavan, pencere ve kapılarında görülmekte olan Barok Avrupa mimarîsi ve süsleme sanatı Halep'e yansımıştır. Böylece Halep, konumu gereği tarih boyunca önemli ticaret merkezlerinden biri olmaya devam etmiştir. Kınnesrin'in yıkılmasından sonra Halep, doğu ile batı arasında bir ticaret merkezi haline gelmiştir. Avrupa toplumları, ticaret hacminin yüksek olması ve getirdikleri mallar arasında bu krallıklara ait değerli eşyalar nedeniyle daha önceki dönemlerde Halep'i Yeni Palmeira olarak anmaktadır. Ancak Memluk döneminin (1262-1516) siyasi istikrarsızlığı nedeniyle o dönemin haritaları incelendiğinde Halep çarşılarının o dönemde gelişmediği görülür. Halep ticari zenginliğini ve önemini, Gregoryen 1497-903'te Portekizliler Ümit Burnu üzerinden Hindistan'a giden yeni bir yol bulana kadar korumuştur, ancak Halep'in ticaret kaynakları sonraki dönemlerde dağıldı ve azaldı. Tüm servetini kaybetmemesine rağmen birçok krallığın sahip olmadığı bir ticaret potansiyeline sahipti (El-Gazzi, İbni Muhammed, 123).

Şam, Memluk döneminde Suriye'nin önemli bir eyalet başkenti olarak kalmaya devam etmiştir. Ancak, Halep'in mimarî başarıları, özellikle camiler ve medreseler inşa eden ve şehrin pazarlarını ticari geleceği için genişleten Memluklerin himayesinde öne çıkmıştır (Adham, 2004: 74-76).

Fransız seyyah Sofarguer, XVII. yy'da ziyaret ettiği Halep çarşılarına geldiğinde gördüğü çarşı ve ticaret potansiyeli karşısında, çarşının dönemin uluslararası ticaret merkezleri arasında öne çıktığı yorumunu yapar. Bu çarşılar Ortadoğu'nun Akdeniz

kıyısındaki İslam ülkeleri ve şehirlerinin mimarîsinin en önemli örneklerindedir. Halep çarşılarının, XVII. yy'ın başlarından olmak üzere kentin gelişmesi ve refahında önemli bir rolü bulunmaktadır. XVII. yy'ın sonunda, çarşılar şehirle bütünleşerek Doğu-Batı arasında önemli bir ekonomik merkez hâline gelmiştir (Adham, 2004: 74-76).

Halep çarşuları, sektörlere göre farklılık göstermektedir. Her çarşı, kendine özgü bir ürün çeşidine sahiptir ve adını bu ürün çeşitliliğinden alır. Örneğin, altın satılmakta olan çarşıya “altıncı çarşı”, iplik satılmakta olan çarşıya “iplik çarşısı”, baharat ve çeşnilerin satılmakta olduğu çarşıya ise “baharat çarşısı” denmektedir. Ayrıca, birbirine bağlı birçok farklı çarşı bulunmaktadır.

Halep'te 37 çarşı bulunmaktadır ve bunların en önemlisi Halep Kapalı Çarşısıdır. Bu çarşılar, dünyanın her yerinden gelen tüccarlara açık olmuştur. Fransa, İngiltere, İtalya, Hollanda ve Venedik'ten tüccarlar buraya gelip hanlarını açmışlardır (El-Behnesi, 2001: 72). Kentin çarşuları, Halep'in tarih boyunca gelişimine ve kökenlerine tanıklık etmektedir.

Bu merkezleşme, Orta Çağ'da belirgin bir şekilde ortaya çıkmış ve Osmanlı dönemine kadar devam etmiştir. Jean Sauvajia'nın çizdiği haritalar sayesinde, Halep'in merkezinde “El Medine” olarak bilinen ve Osmanlı döneminde bir ticaret merkezi olan alanın 10.6 hektar olduğu görülmektedir. Osmanlı döneminde şehrin alışveriş merkezi iki katına çıkmıştır. Ayrıca 37 çarşıdan 31'i ve 53 handan 19'u aynı ticari ortamda bulunmaktadır (Raymound, 1986: 20).

Şekil 3.12: Medine Çarşısı
Kaynak: Raymound, 1986: 20

Şekil 3.13: Halep Kapalı Çarşısı'nın Bir İç Görüntüsü

Kaynak: Raymound, 1986: 20

Şekil 3.14: Halep Kent Merkezi, Emevî Camii, Hanlar, Çarşılar

Kaynak: Raymound, 1986: 20

Osmanlı döneminde Halep şehri, merkezi ekonomik faaliyeti ile ön plana çıkmıştır. Geniş ve düzenli sokaklar şehrin sınırına kadar kesintisiz uzanan ağlara açık. Şehrin büyüklüğü ne olursa olsun temel ticarî ve iktisadî faaliyetlerin hanlarda gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu hanlar şehrin belirli bir bölgesinde yer almaktadır. Bu tür bir merkezilik, Orta Çağ'dan beri uygulanmaktadır. Bu yapılanma Osmanlı'ya kadar sürmüştü ve şehrin merkezine "Bedesten" (uluslararası ticaret merkezi) diye adlandırılan yapıların yapılmaya başlandığı görülmektedir (Raymound, 1986: 20).

Merkezdeki çarşılar ve büyük camiler şehrin mimarî yapısında belirleyici ve önemli bir rol oynamıştır. Söz konusu yapıların şehirlere kazandırılmasında siyasî otoritenin

katkısı çok az olmuştur. Büyük şehirlerde çarşı şehir merkezinde yer almaktadır. Ojain Feirt bu konuyla ilgili olarak;

Çarşı, doğu kentinin en seçkin ve tek kıstası olup bunu İslam medeniyeti mirası saymamız mümkündür. Yoğun merkezi kentleşme, çarşılarından ve büyük camiden başlayarak kentin aktiviteleriyle birlikte radyal olarak dışarıya doğru gelişmektedir. İktisadi faaliyet, peş peşe halkalarla şeklinde düzenlenip önemine göre merkezin çevresine doğru genişleyerek artmaktadır. Halep'te ise coğrafi, tarihsel veya ekonomik faktörler işin içine girmektedir. Burada kentin çeşitli yönlerde doğru gelişmesinin düzenli olmadığı görülmektedir. Bu da kentte iktisadi merkezlerin çoğalmasına neden olmuş ve iktisadi merkez artık tanımlanan yerinde yer almamıştır (Raymound, 1986: 20). (Şekil 3.15).

Şekil 3.15: Vezir Hanı Ana Girişi

Kaynak: Preacher Lad, Khan Al-Wazir, Aleppo, Wikimedia Commons, 08 Ocak 2011

Halep çarşılarının kökenleri M.Ö IV. yy'a kadar uzanır. O zamanlar, kale ve Antakya Kapısı arasında uzanan düz bir sokak boyunca ticari dükkanlar kurulmuştur. Çarşılar, Osmanlı hükümdarlığının başlangıcında bugünkü şeklini almıştır". Eski Halep ticareti, "Al-Madina" adı verilen çarşılarında ve hanlarda yoğunlaşmıştır. Halep çarşıları, doğu Arap ve İslam şehirlerinin en güzel çarşılarından biri olarak, güzel mimarî özellikleriyle dikkat çekmektedir. Pencereleri sayesinde ışık ve hava sirkülasyonu sağlanır ve bu da hoş bir ılıman iklim oluşturur. Çarşıların her iki tarafındaki toplam uzunluğu 15 km'dir. Alanı 16 hektardır. Çarşıların tavanları

saman ve sazdan yapılan çarşıların 1868’de yanması üzerine şehrin o zamanki valisi, tavanlarını pencere açıklıkları olan yapılarla yeniden inşa ettirmiştir.

Aşağıda, Halep şehrindeki en önemli ve en ünlü çarşılarının bazıları yer almaktadır: (Alisar Iram, Word Press, 14 Nisan 2013).

Zirb Çarşısı

- Zirb (Zarb) Çarşısı: Şehrin doğusunda yer alır ve adı Türkçe “z” harfinin Arapça “d” harfi ile değiştirilmesinden kaynaklanmaktadır. Orijinal adı “Darb” çarşısıydı ve Memluk döneminde para vuruşları için kullanılmaktaydı. Çarşı 71 ticarî dükkândan oluşmaktadır ve sahipleri dokuma ürünleri ve bedevi ihtiyaçları satmaktadır. Çarşının doğu girişinin cephesi, Yunan oranlarına atıfta bulunan üçgen şekliyle süslenmiştir ve çarşının tavanı, sonradan ihmal edilerek ahır olarak kullanılan orijinal olarak üst açıklıklara sahip bir toprak çukurudur.

Al-Atareen Çarşısı

- Al-Atareen: Al-Abareen olarak da bilinen tarihî adıyla Yeni İstanbul Çarşısı’nın sonuna kadar uzanan baharat ve türevlerinin satışının yapıldığı çarşıdır. Ancak, baharatçılık mesleği büyük ölçüde kumaş ticareti için değiştirilmiş, ancak çarşı ana işlevini korumuştur. Biber, tarçın ve diğer baharatlar; Halep kekiği, yerel çiçekler ve tatlı papatya gibi bitkiler satılmaktadır. Toplam 82 dükkân vardır.

-Dahshah Çarşısı: Qara Qumash Çarşısı’ndan ayrılır ve adı, eskiden çarşının etrafını dolaşırken sergilenen kumaşların güzelliği ve çeşitliliği nedeniyle şaşkınlık yaratan güzellikten gelir. Ticaretin Halep’teki büyük ticaret dönemlerinde doğuya ve batıya ihraç edilen kumaşlar olduğu için çarşı eski işlevini korumuştur.

-Souk Al-Dira ‘: Al-Tarabishiya çarşısının güneyinde yer alır. Şu anda çarşının ana işlevi erkek giyim kumaşı satmaktır. Çarşı, her dükkânın karşısında yer alan bir dikiş masası ile büyük bir terzi atölyesi gibi görünmektedir. Bu çarşının aydınlatma stili özeldir, çünkü terzilik rahat bir görüş açısı gerektirir, bu nedenle üst deliklerden gelen ışık, uygun şekilde yayılmak için deliklerin altına yerleştirilmiş yansıtıcı panellerle kontrol edilir. Çarşının adı, yerel bir ölçü olan “Dira”dan gelmektedir (Halep’te 71 cm’ye karşılık gelir). Toplam 59 dükkân var.

-Souk Al-Sirmatiya: Bu çarşı ayrıca Al-Na’al Çarşısı veya Al-Qawafin Çarşısı olarak da bilinir ve büyük caminin güney duvarına bitişiktir. Halep’in ürettiği kırmızı

terliklerin hâlâ satıldığı popüler bir ayakkabı çarşısıdır. Darlığı ve küçük dükkanları ile dikkat çeker. Toplam 88 dükkân vardır.

- Halat Çarşısı: Souk Al-Sirmatiya'nın batısına doğru uzanır ve halat ticaretiyle tanınır. Darlığı ve küçük dükkanlarıyla karakterizedir ve Souk Al-Sirmatiya'nın dükkanlarıyla birlikte toplamda 88 dükkânı vardır. "Halat Çarşısı" adı ayrıca 49 dükkândan oluşan ve keten ve halat ticaretiyle tanınan Khan Al-Habal (Khan France) karşısındaki çarşığı da ifade etmektedir.

-Demirciler Çarşısı: Kente kuzeyden girişlerden birini teşkil eder ve doğu kıyısı Ulu Camii'nin batı duvarı olduğu için batıda tek kıyısı vardır. Çarşaf, varil, teneke gibi malzemelerin bulunduğu çarşıda dükkân sayısı 37'dir.

- Arslan Dada Çarşısı: Yakındaki camiye yapanın adından dolayı Arslan Dada Çarşısı olarak da anılır. Kuzeydeki şehrin girişlerinden birini oluşturur. Han el-Sabun'un doğu duvarına bitişiktir. Kumaş ve deri ticareti ile tanınır. İçindeki dükkân sayısı 33'tür.

Khan al-Nahhasin Çarşısı: Bakırcılar Çarşısı: Ayrıca (Al-Mahmas) olarak da bilinir ve buradan en-Nahhasin, el-Burghul ve el-Absi çarşılarına girilir. Sadece kuzey yarısı örtülüdür ve dükkânları modern ve geleneksel Halep ayakkabı ticareti ile tanınır. Burada toplam 84 dükkân bulunmaktadır (Şimşek, 2013: 36). (Şekil 3.16).

Şekil 3.16: Halep'in Al-Madina Çarşısı

Kaynak: Haccar, 1997: 269

3.2.2.5. Sivil Mimarlık Yapıları

Halep diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi genellikle 5 ila 100 ailenin yaşadığı mahallelerden oluşmuştur. Halep'te bu sayı takribî olarak 30-40 aileyi içermektedir. Raymond'a göre, ilçenin ortalama nüfusu 1000-2000 kişi arasında tahmin edilebilir. Bu da takribî olarak 200-400 aileye karşılık gelmektedir. İlçe sayısı da şehrin büyüklüğüne bağlı değişmektedir (Raymound, 1986: 89-92).

Şekil 3.17: Fransız Ressam J. J. Augustin Raymond Aubert Tarafından Yapılan Halep Mahallesi (1859)

Kaynak: Faroqhi, 1999: 88

Mahalledeki evlerin yapımında pencerelerin komşu evlerin içini görmeyecek şekilde yerleştirilmesine özen gösterilmiş, hatta bu kurala uymayanlar hakkında yasal işlem bile yapıldığı bilinmektedir. İnşaat küçük parsellerde yapıldığından bu çabalardan her zaman olumlu sonuç alınamamıştır. Bu bağlamda her evin az çok sosyal olarak kapalı bir yaşam sürdürdüğünü söylemek mümkün değildir. Mahalleler şehrin ana idari bölgeleridir. Halep'te her mahalleye "Kethüda" adında bir şeyh başkanlık etmiştir. Bölge vergisi, içerdiği hane sayısına göre hesaplanır (Faroqhi, 1999: 88).

Bununla birlikte, Osmanlıların bu kısmı kontrol edebilmek amacıyla azınlık toplumlarının yapısını güçlendirme eğilimi, ayrı gruplar örgütleyerek özerkliklerini güvence altına alma arzusuyla birleştirilmiştir. Örnek vermek gerekirse Halep'te, Müslümanların ayrıldığı ve Yahudilerin yoğunlaştığı Bakhtis semtinde, Yahudi cemaatinin gruplaşmasının evrimini kaydetmiş ve şehir "Aşağı yukarı tam bir dinsel yapıya" doğru ilerlemekte gibi görünmüştür. Görünüşe göre XIX. yy'da bu nedenle merkezi otoritenin zaman zaman mekânsal örgütlenme açısından halkı yönlendirmesi

gerektiği söylenbilir. Örneğin Muhime'nin 20/Safer/973 (16/Eylül/1565) tarih ve 5 numaralı Defterinin 242. Halep'in Bakhtis semtindeki camiler ve civardaki evler, Müslüman bireylerin bulunmaması nedeniyle uzun süre kullanılmamıştır. Bu evlerin Yahudiler tarafından satın alınması sonucu camiler zamanla tamamen kullanılmaz hale gelmiştir. Bu durumu değiştirmek amacıyla, evlerin yeniden Müslümanlara satılması ve camilerin tekrar ibadet için açılması kararlaştırılmıştır. Yetkilinin talebine rağmen sadece caminin çevresindeki birkaç ev satın alınmış ve camileri arızadan kurtarmak mümkün olmamıştır. Caminin evresindeki Yahudi evleri, değeri karşılığında Müslümanlara satılmış ve gayrimüslimlerin cami yakınında yaşamasına izin verilmemiştir. Ayrıca kaç evin satıldığını ve camilerin etrafında kaç Müslüman evinin bulunduğunu bildirilmiş; bu hususta Müslümanların kimseye üstünlük taslamamaları ve ihtilaf halinde ev almamaları konusunda uyarılmaları istenmiştir (Divan-ı Hmyn Sicilleri Dizisi: II 5 Numaralı Mhime Defteri).

Azınlık gruplarının gelişiminin bir parçası olarak Halep'teki Hristiyan Yahudi mahallesinin gelişimi dikkate değerdir. Osmanlı idaresinin ilk zamanlarında el sanatları ve ticaret alanında ekonomik gelişmeyi kolaylaştırmak amacıyla şehre gelen Hristiyanların isknına yönelik bu alan, parselasyon alanı olarak düzenlenmiştir. Gezgin Pietro della Vale, burada beş kilise olduğunu fark etmiştir. Bu kiliseler iki Ermeni, bir Rum, bir Maronit ve bir Suriye Jacobite kiliseleridir (Jasser, 2010: 426).

şekil 3.18: Cdeyde Hristiyan Mahallesinde El-Hatap Meydanı

Kaynak: Raymound, 1986: 89-92

Cdeyde Hristiyan Mahallesinden El-Hatap Meydanı, 1583 yılında Behram Paşa tarafından kurulmuş olan bu mahalle ilk önce oturulmak için inşa edilmiş olan

hamam daha sonra hamam, çarşı, üç kayseriye, tekstil boyacılığı ve kahvehane gibi olanaklarla ekonomik hale gelmiştir. Ev ve çeşme 1653 yılında İpsir Paşa'nın vakfı ile yaptırılmıştır (Raymound, 1986: 89-92).

Halep'teki yerleşim birimleri büyük ölçüde dini-etnik grupların bir sonucu olarak oluşmuş ve uygun isimler almıştır. Böyle bir duruma örnek olarak Yahudi Mahallesi ve Türkmen Mahallesi verilebilir. XII. yy'da Haçlı Seferleri sonucunda şehre yoğun bir göç yaşanmış, Zengi ve Eyyubi dönemlerinde yönetim tarafından Türkmenlerin iskân edilmesiyle yeni mahalleler oluşturulmuş, şehir hızla büyümüştür. Kaynaklarda sur içinde 39, sur dışında 14 olmak üzere toplam 53 mahalleden bahsedilmektedir. Bu semtlerden bazılarının Eyyubi ve Memlûk hakimiyetinde kurulduğu veya isim değiştirdiği anlaşılmaktadır (Alabadin, 2019: 65).

Halep'te surların içindeki mahallelerden bazıları aşağıda verilmiştir:

Kalealtı bölgesi: Bu bölgede devlet yönetim merkezleri ve daha sonraki dönemlerde yapılan iplikçiler çarşısı, Khanga ve Sultaniye medreseleri yer almaktadır. Adından da anlaşılacağı üzere kalenin altında kalan bu bölge ve buradaki yapılar zamanla harap olmuştur.

Babul Makam Mahallesi: Makam-ı İbrahim Kapısı'nın bulunduğu alandır.

Mahalle Türkmenleri: Surların içindeki bu mahallenin sakinleri Nureddin'in şehre getirdiği Türkmenlerdir. Bu bölgede kalenin güneyinde Babul-Irak, yakınında ise Nuriye Medresesi yer almaktadır.

Al Yehud Mahallesi: Şehrin kuzeyinde, Halep Yahudi cemaatinin yaşadığı bölgedir.

Sahat-ı Biza Mahallesi: Oyun tüccarlarının yaşadığı bölgedir. Bab-ı Kinnesrin yakınında bulunur ve burada Türkmen yerleşimleri vardır.

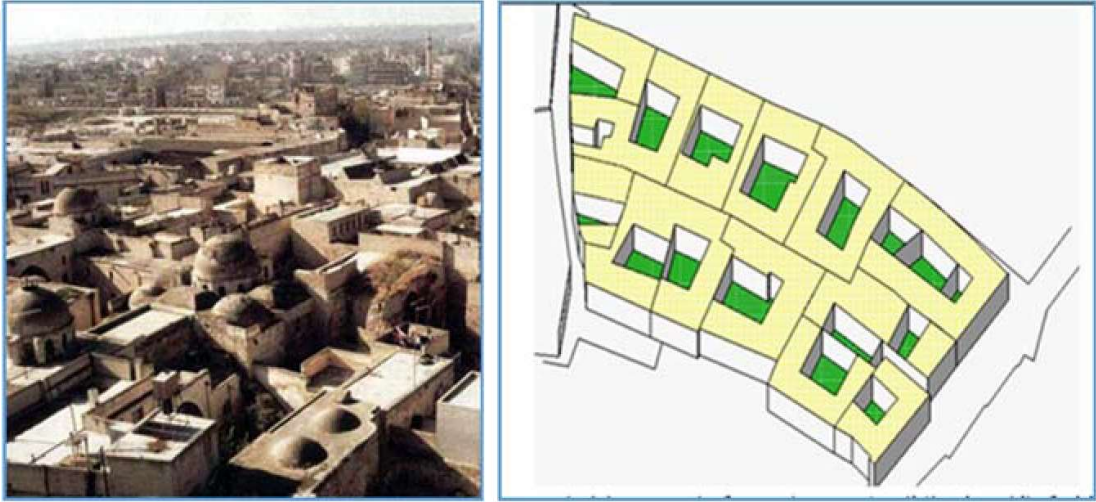
Halep'in sur dışında bulunan mahalleleri arasında adını Hz. İbrahim'e ait makamdan alan-el'Makam Mahallesi, el'Ekrat Mahallesi, Hıristiyanların yaşadığı En'Nasara Mahallesi gibi mahalleler bulunmaktadır.

Halep'in geçmişten bugüne korunan tarihî kent dokusunun sokaklarının çoğu doğal taş döşeli, dar sokaklardır. 3 ila 3,5 m genişliğindeki sokaklar, her iki yanında kaldırımlar bulunan bir dere yatağından oluşmakta ve ortasından suyun akmasını sağlayan bir yağmur suyu gideri görevi görmektedir.

Halep'in geleneksel konutları, dar sokaklarla birbirine bağlanan bitişik ve avlulu yapılar olarak tanımlanabilir. Geleneksel Halep evlerinde, sokakla sınırlı bir ilişki vardır. Bu yapı içerisinde mahremiyet kavramının toplumsal yapı içinde ön plana çıktığı söylenebilir. (Abidin, Saatçi, 2019: 242).

Dışarıdan oldukça sade bir görünüm çizen pek çok yapının içinde son derece zengin mimarî öğelerle dekore edildiği görülmektedir.

Tarihî kentin bazı sokaklarında binaların zemin kat seviyesinden itibaren bitişik nizam olduğu görülmektedir. Bunun nedeni, sınırlı olan alanın verimli kullanılması istenmesidir. Bölgeye özgü bir oluşum olan “Abbara”, kısmen kamusal, kısmen özel evlerin dikey olarak bütünleşmiş yapısına verilen addır.

Şekil 3.19: Halep Evlerin Bitişik Nizamı

Kaynak: Abidin, Saatçi, 2019: 242

Abbara, (Şekil 3.19) genel olarak Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde “Kabaltı” (kapı-altı ya da kab=oda anlamına gelir, yani odanın altı anlamında kullanılır) olarak bilinen geçişlerin Mardin'deki adıdır. Özellikle aynı ailenin farklı parselleri arasındaki geçişi sağlayan abbaralar, sokakları da birbirine bağlar. Şehirdeki bütün abbaralar ev sahibi ailenin ismiyle anılır. Girift şehir dokusunda önemli röper noktaları oluşturan abbaralar, aynı zamanda buluşma yerleridir. Eğime dik ya da paralel olarak konumlanabilen abbaralar genelde kabaca işlenmiş moloz taştan sivri, basık ya da yuvarlak kemerli olarak yapılır. Taşların arasında kullanılan kırık testi

parçaları gibi malzemeler de doğal bir yalıtım sağlar. Abbaralar beşik ya da çapraz tonozlarla örtülüdür (Şimşek, 2013: 36).

Şekil 1.20: Halep Sokaklarında Kabaltılar

Kaynak: Abidin, Saatçi, 2019: 243

İslam şehirlerinin yerleşim planındaki ana etken mescit ve camilerin şehir merkezine konumlandırılmasıdır. Camilerin ve mescitlerin asıl görevi, cemaat mensuplarının müşterek namaz kılmasıdır. Bu nedenle camilerin şehrin her yerinde yakın ve kolay erişilebilir olmasına özen gösterilmiştir (Abdulsattar, 1988).

Bir İslam kentindeki kamu tesislerinin çeşitli kullanımları vardır. Bazıları dinî yaşamın bazılarıysa sivil yaşamın ihtiyaçlarına cevap vermek için yapılmıştır. Tarihsel süreçte bu tesislerin gerek kullanım amacı gerekse çeşitliliği bulunduğu bölgeye ve döneme göre değişiklik göstermiştir. Şehrin ileri gelenlerinin banisi olduğu yapılar vakıflar aracılığıyla halkın hizmetine sunulmuştur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HALEP'TE MEYDANA GELEN SAVAŞ VE ETKİLERİ

4.1. XXI. YY'da Eski Halep'te Meydana Gelen Savaş

Suriye savaşı, bölge ve dünya üzerinde derin etkiler yaratarak, farklı aktörler arasındaki gizli çekişmeleri gün yüzüne çıkarmıştır. Bu karmaşık çatışmanın tek bir nedeni olan mezhepçilik üzerinden açıklanması, indirgeyici bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Tarihsel süreç incelendiğinde, savaşın çoklu nedenlere ve farklı dinamiklerin etkileşimine bağlı olduğu görülmektedir. Temel olarak, 1963'ten itibaren Baas rejiminin izlediği seküler ve sosyalist politikalar, 1980'lerden sonraki ekonomik liberalizasyonla birlikte toplumsal eşitsizlikleri derinleştirmiştir. Sürekli baskı altında yaşayan toplum, otoriter bir rejimle karşı karşıya kalmıştır. Bu süreçte kırsal kesimin ve azınlıkların ekonomik ve siyasi olarak marjinalleştirilmesi, daha sonra ise rejimle yakın ilişkili ekonomik elitlerin güçlenmesiyle birlikte, toplumda derin yarılmalar oluşmuştur. Bu bağlamda, savaş; modernleşme, sekülerizm ve Arap milliyetçiliğini benimseyen bir kesim ile bu değerlere karşı duran, daha geleneksel ve ekonomik anlamda dışlanmış bir kesim arasındaki mücadele olarak da görülmektedir (İnanç, 2013: 80).

2011'deki ayaklanmanın temeli olarak hatalı liberal ekonomi politikaları gösterilebilir. Ancak bu ekonomik düzenlemeler aynı zamanda sınıf ve mezhep farklılıklarını da ortaya koymuştur. Örneğin, kamulaştırma uygulamalarından en çok zarar görenler toprak sahibi, kentli ve Sünni aileler olurken, bu durumdan en çok yararlananlar kırsal kesimdeki toprak sahibi olmayan azınlıklar olmuştur (İnanç, 2013: 80).

Savaşın başlangıcında barışçıl gösterilerde mezhepsel bir söylem olmamasına rağmen, rejim, azınlıkların sadakatini kazanmak için bu ayaklanmanın Sünni bir isyan olduğu yönünde propaganda yapmıştır. Rejimin çökmesi durumunda azınlıkların zarar göreceği korkusu yaygınlaştırılarak, mezhepsel farklılıklar körüklenmiştir. Öte yandan, El Kaide bağlantılı Nusra Cephesi ve daha sonra IŞİD gibi radikal gruplar da mezhepçi söylemlerle Sünni kitleleri harekete geçirerek çatışmayı daha da derinleştirmiştir. İran destekli Hizbullah'ın da savaşa dahil olmasıyla, çatışmanın mezhepsel boyutu belirginleşmiş ve başlangıçtaki halk hareketinin ana amacından uzaklaştığı söylenebilir (İnanç, 2013: 81).

İç savaşlar geçmişten bugüne kadar kurulan uygarlıkların tarihinde ve dönüşümünde belirgin bir etkiye sahip olmuştur. Söz konusu çatışmalar ya da savaşlar, tarihin açık birer göstergesi olarak kabul edilmektedir. Öte yandan meydana gelen çatışmaların ve savaşların etkileri yalnızca uygarlıkların tarihlerini şekillendirmekle sınırlı kalmamakta, bu esnada doğal ve kültürel çevreyi de ciddi şekillerde etkileyebilmektedir.

Savaş ve çatışmaların etkileri bununla da sınırlı kalmamaktadır. Örneğin bir ülkenin inşaat ve sosyal gibi çeşitli sektörleri de savaş ve çatışma gibi olaylardan olumsuz şekillerde etkilenmektedir. Bunun sonucunda ise ülkenin gelişmesi ve kalkınması zarar görebilmektedir. Tüm bu süreçler toplumsal adaletin bozulmasına yol açan ekonomik durumların oluşmasına sebep olabilmektedir. Böyle zamanlarda mimarî yapılar çökerken, çeşitli sistematik ya da askeri saldırılar sonucunda hali hazırda bulunan yapılarda da tahribatlar görülebilmektedir. Savaşın meydana geldiği bölgenin tarihî ve kültürel mirasları yok olabilmektedir (Kurdi, 2014).

On yıllık savaş Suriye'nin ekonomik, sosyal ve kültürel yapısını yerle bir etmiştir. 2011 sonrası ülke, yıkımdan korunan birkaç bölge dışında bugün neredeyse hiç tanınmaz duruma gelmiştir (Abboud, 2020). Halep'te 2012'den 2016'ya kadar süren çatışmalar sırasında Dünya Mirası alanı Halep'te büyük bir yıkım gerçekleşmiştir. Suriye savaşı sırasında kültürel mirasın ve sivillerin korunması için uluslararası hukuk yetersiz kalmıştır.

Savaşın doğrudan etkisi ve yetkililerin ülkenin geniş arkeolojik ve kültürel mirası üzerindeki kontrolünü kaybetmesi nedeniyle, anıtlar, tarihî ve miras yerleri dahil olmak üzere Halep'in fiziksel altyapısına verilen zarar çok büyük olmuştur. Ordular ve milisler tarafından barınak olarak veya çevredeki bölgeleri kontrol etmek için askeri karakollar olarak kullanıldıkları için birçok tarihî anıt ve alana doğrudan zarar verilmiştir (Cheikmous, 2013: 351–366).

4.2. Savaşın Eski Halep Şehrinde Bulunan Kültürel Mirasa Etkisi

Halep, Suriye iç savaşı sırasında en ağır hasarı gören şehirlerden biri olarak dikkat çekmektedir. Şehir, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve bu nedenle zengin bir kültürel mirasa sahiptir. Ancak savaşın yıkıcı etkileri, Halep'in tarihî dokusunu ve günlük yaşamını derinden sarsmıştır.

Savaş sırasında, Halep'teki birçok tarihî yapı ciddi şekilde zarar görmüş veya tamamen yok olmuştur. Halep Kalesi, Emevi Cami, Kapalı Çarşılar, Carlton Hotel, Khan Alshouneh, Khan El Vezir ve Alshahabiyh Cami (Fıstık Camii) gibi önemli yapılar büyük ölçüde tahrip olmuştur. Bu yapıların restorasyon ve yeniden inşa süreci, şehrin kültürel ve tarihî mirasının korunması açısından büyük önem taşımaktadır.

Halep halkı, savaşın fiziksel ve psikolojik etkileriyle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Savaşın yarattığı yıkım, şehirdeki sosyal ve altyapı alanlarında büyük kayıplara neden olmuştur. Elektrik, su ve sağlık hizmetleri gibi temel altyapı hizmetlerinin kesintiye uğraması, yaşam standartlarını düşürmüş ve halkın günlük yaşamını zorlaştırmıştır. Restorasyon ve yeniden yapılanma çalışmaları, Halep'in eski canlılığını geri kazandırmak için kritik öneme sahiptir. Bu süreçte, yerel halkın katılımı ve uluslararası iş birliği büyük rol oynamaktadır. Halep'in tarihî ve kültürel mirasını koruma çabaları, sadece fiziksel yapıları onarmakla kalmamakta, aynı zamanda toplumsal ve kültürel hayatın yeniden canlanmasına da katkıda bulunmaktadır.

Kriz sonrası yeni durumların belirlenmesi ve düzenlenmesi, büyük oranda kayıpların ve zararların değerlendirilmesine dayanmaktadır. Bu değerlendirmeler, Halep'in gelecekteki gelişimi için stratejik planların oluşturulmasına ve uygulanmasına zemin hazırlamaktadır. Restorasyon projelerinin başarılı olması, Halep'in yeniden ayağa kalkmasını sağlayacak ve şehirdeki tarihî mirasın gelecek nesillere aktarılmasını mümkün kılacaktır. Halep'te yıkım oranlarını değerlendirmede amaç, dikkatli bir nicel değerlendirme yapmak değil; bunun yerine Halep Kalesi'nin çevresindeki eserler ve kültürel mekanlarda tarayıcı bir yaklaşım benimseyerek, mimarlık, sosyal alanlar ve ekonomik yansımalar arasındaki etkileşimleri incelemektir. Krizler ve savaşlar, kültürel düzeyde büyük kayıplara neden olmuştur, buna karşın söz konusu kayıpların değerlendirilmesi, farkındalığı artırarak ve onları karşılamak için adımlar atarak daha iyi bir anlayışa katkıda bulunmaktadır.

UNESCO, 2013 yılı başından itibaren teknik ve bilimsel yararlı materyallere dayalı özgün belgeler sunarak Suriye'yi yeniden inşa etmek için kullanılmak üzere ilkeler, talimatlar, onarım raporları, video filmler ve benzeri materyalleri merkeze sunmuştur. Bu kaynaklar, uzmanlara, araştırmacılara ve restoratörlere rehberlik etmek amacıyla serbest bırakılmıştır (Kurdi, 2014: 26).

4.3.1. Halep Kalesi

Şekil 4.1: Halep'te Kalenin Yakınındaki Bölgede Yıkım

Kaynak: Bandarin, 2022: 189

İç kalenin duvarlarının bir kısmı bombardıman nedeniyle hasar görmüşken, ordunun sahayı işgal etmesi ve isyancılar ile arasındaki karşılıklı ateş nedeniyle kalenin içindeki hasarı değerlendirmek artık imkânsız hale gelmiştir. Kalenin ana kapılarından biri (dış), düzenli ordu ile yapılan çatışmalar sırasında bazı isyancılar tarafından havaya uçurulduğunda ciddi şekilde hasar görmüştür. Savaşçılar kaleye girmek için patlayıcı kullandığında kapı yıkılmıştır (Şekil 4.1). Konuyla ilgili o dönemin haber sitelerinde şu ifadeler yer almıştır: (Dünya Gazetesi, Suriye'de Tarihi Eserlerde Hasar Görüyor Haberi, 2014, Erişim Tarihi 22 Mart 2022).

Dünyanın en büyük kalelerinden kabul edilen Halep Kalesi, 10 Ağustos 2012'de Esed güçleri tarafından bombalandı. Saldırıda, kale kapısının önüne düşen top mermileri, kalenin adının yazılı olduğu mermer levhanın kırılmasına yol açtı. Suriye Ulusal Konseyi (SUK), Halep Kalesi'ne yapılan saldırıyı, tüm insanlığa yapılan saldırı olarak değerlendirerek, tarihî eserin korunması için harekete geçilmesi çağrısı yapmıştı.

Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Ulusal Koalisyonu (SMDK) da BM Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO)'nden dünya mirası listesine alınmış bu tarihî eserin korunması için harekete geçilmesini istedi.

Suriye'nin ikinci büyük şehri olan Halep'in merkezinde bulunan ve birçok medeniyete ev sahipliği yapan Halep Kalesi, dünyanın en eski ve en büyük

kalesi olarak bilinmektedir. 10 bin 500 yıllık bir maziye sahip olan ve Guinness Rekorlar Kitabı'na giren Halep Kalesi, dünyanın en büyük kalelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Kale, binaları, camileri, salonları, depoları, tiyatrosu, dükkanları ve tarihî eserleriyle bir şehri andırmaktadır.

Milattan önce 3000'li yıllarda inşa edilen Halep Kalesi'nde çeşitli Mezopotamya devletleri, Roma İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğu, Arap krallıkları, Büyük Selçuklu Devleti ve Osmanlı Devleti devirleri yaşandı.

Şekil 4.2: 10 Ağustos 2012'deki Bombalamanın Ardından Kale Kapısının Fotoğrafları

Kaynak: Dünya Gazetesi, Suriye'de Tarihi Eserlerde Hasar Görüyor Haberi, 2014, Erişim Tarihi 22 Mart 2022

Yine kalenin dış duvarlarının bir kısmı Temmuz 2015'te rejim güçlerinin, muhalif grupların Halep şehrinin doğu mahallelerini kontrolleri sırasında kazdıkları bir tüneli havaya uçurmasının ardından çökmüştür (syria.tv).

Şekil 4.2. ve 4.3. 'teki Halep Kalesi'nin girişi ve surlarının savaştan sonraki hali, kalenin ciddi şekilde hasar gördüğünü göstermektedir. Görüntünün sol tarafında, kalenin giriş kapısının ve surlarının büyük bir kısmı yıkılmış durumdadır. Sağ tarafta, surların bazı kısımları hala ayakta olsa da büyük ölçüde hasar görmüş durumdadır.

Bu hasar, kalenin çatışmalar sırasında yoğun bombardımana maruz kaldığını göstermektedir.

Şekil 4.3: 2015'te Rejim Güçlerinin Muhaliflerin Tünelini Havaya Uçurmasıyla Çöken Dış Duvar (2011)

Kaynak: Syria.Tv.

Şekil 4.4: Halep, Suriye Kale Girişinde Yıkım Görünümleri (2011)

Kaynak: Suriye Mirasını Kori, 2011.

Şekil 4.5: Halep Kalesi, Surlarda Hasar

Kaynak: Schmid, 2017: 102-103

Savaştan sonra aşağıdaki değişiklikler meydana gelmiştir:

Kalenin giriş kapısı ve surlarının büyük bir kısmı yıkılmış durumdadır.

Surların bazı kısımları hala ayakta olsa da büyük ölçüde hasar görmüş durumdadır.

Kalenin restorasyon çalışmaları için adımlar atılmaktadır.

Bu değişiklikler, kalenin çatışmalar sırasında ciddi şekilde hasar gördüğünü göstermektedir. Ancak, restorasyon çalışmalarının kaleyi yeniden inşa etmek için önemli bir adım olduğunu da göstermektedir.

Halep Kalesi'ne yapılan saldırı ve girişinin yıkımı, isyancıların Suriye hükümetinin otorite ve diktatörlük imajını silmek için yaptığı bir eylemdir. Bu, sembolik yıkım fikrinin ana durumunun bir örneğini temsil eder. İsyancılar, savunma mimarîsinin en önemli örneklerinden biri olarak kabul edilmesi gereken bir askeri üs olarak kullanılan bölümde hasar vermiştir.

Bu gerçek, şiddetin kültürel ve tarihî nedenlerini aştığını gösteren bir örnektir ve her iki tarafın da kendilerini savunmak için ne kadar ileri gidebilecekleri konusunda hazır olduklarını göstermiştir (Schmid, 2017: 102-103).

4.3.2. Halep Kapalı Çarşısı

Halep'in en bilinen çarşılarından biri olan Medine Çarşısı, 25 Eylül 2012'de Suriye Ordusu'nun Özgür Ordu'yu kovmak amacıyla ateş açması sonucu ateşe verilmiştir (Şekil 4.6).

Şekil 4.6: Halep'in Al-Madina Çarşısı Yanmadan Önce, Sağ Altta, Al-Zirb Veya Al-Zarb Çarşısı Ve Kuyumcular Çarşısı'nın Hemen Üzerinde Görülmektedir

Kaynak: Ali Sari Iram, Word Press, 14 Nisan 2013

Şekil 4.7: Halep, Kapalı Çarşı'nın Yanarken Ve Yıkılmış Görüntüleri

Kaynak: Arka Güverte, Özgürlüğü Yüreğinde Arkaguverte 15 Ekim 2017

Şekil 4.8: Halep, Suriye Khan Al-Shouna’da Hasar

Kaynak: Arka Güverte, Özgürlüğü Yüreğinde Arkaguverte 15 Ekim 2017

Yukarda görülen Şekil 4.9’da Halep Kapalı çarşının iç savaş sırasında yakılmış ve harap olmuş halinden kareler bulunmaktadır. Çarşıda hasar oldukça büyük olmuş, çarşının bazı bölümleri tamamen kullanılmaz hâle gelmiştir. Devlet tarafından sunulan rapora göre (Ministry, 2020: 10).

Şekil 4.9: Al-Khabiya Çarşısı’nda Hasar (2013)

Kaynak: Progress Report

Şekil 4.10: Halep'te Yanmış Çarşı

Kaynak: Edward Dark, Al-Monitor, 27 Mayıs 2014

Şekil 4.11: Suriye-Halep Çarşılarının Yıkım Görüntüleri (2015).

Kaynak: Emma Cunliffe, Nibal Muhesen And Marina Lostal , Cambridge Üni 03 Mart 2016

Şekil 4.12: Khan Al Shouneh'in Yakınlarında Olan Al Sultaniyeh Camii'nin Yıkılmış Görüntüsü (20.07.2023)

Şekil 4.13: Khan Al Shouneh (20.07.2023)

Şekil 4.14: Khan Al Shouneh (20.07.2023)

Şekiller 4.14'teki Al Sultaniyeh Camii'nin savaştan sonraki hali, caminin büyük hasarlar göstermektedir.

Savaştan sonra, caminin minaresi ve ana binası ağır hasar görmüştür. Caminin çevresindeki yapılar da büyük ölçüde tahrip olmuştur. Bu durum, caminin çatışmalar sırasında yoğun bombardımana maruz kaldığını açıkça göstermektedir. Caminin yıkılması, Halep'in tarihî mirası açısından ciddi bir kayıp teşkil etmektedir. XII. yy'da inşa edilen bu cami, Halep'in en önemli tarihî ve kültürel yapılarından biri olarak kabul edilmekteydi. Cami, mimarî özellikleri ve tarihî önemi ile yalnızca yerel halk için değil, uluslararası kültürel miras açısından da büyük değer taşımaktadır.

Caminin hasar görmesi, Halep'in tarihî dokusunun ve kültürel kimliğinin önemli bir parçasının kaybı anlamına gelmektedir. Cami etrafındaki diğer tarihî yapılar da benzer şekilde zarar görmüş, bu da bölgenin tarihî ve kültürel bütünlüğünü olumsuz etkilemiştir. Bu tür yıkımlar, sadece fiziksel yapıların kaybını değil, aynı zamanda toplumun kolektif hafızasının ve kimliğinin de zarar görmesini ifade eder. Bu nedenle, savaş sonrası restorasyon ve koruma çalışmaları, tarihî mirasın yeniden ayağa kaldırılması ve gelecek nesillere aktarılması açısından kritik bir öneme sahiptir.

Restorasyon çalışmalarının ne kadar süreceği ve caminin eski haline ne kadar yakın olabileceği henüz belli olamamakla birlikte, caminin yeniden inşa edilmesi için adımlar atılması, Halep'in tarihî mirasını korumak için önemli bir adımdır. Bu değişiklikler, caminin çatışmalar sırasında tamamen yıkıldığını göstermektedir. Ancak, caminin yeniden inşa edilmesi için atılacak adımlar, Halep'in tarihî mirasını korumak için önemli bir adım olmuştur. Cami, Halep'in en önemli simgelerinden biri olarak kabul edilmiş ve şehrin tarihî ve kültürel geçmişinin bir parçasıdır.

Şekil 4.15: Halep, Medine Kapalı Çarşı'nın Hâlâ Yıkık Olan Cephesi (20.07.2023)

Şekil 4.16: El-Harîr Çarşısının Savaş Sonrası Halinden İki Kare (2012)

Kaynak: Progress Report

Şekil 4.17: Al-Haddadeen Ve Al-Nisvan Çarşıları'ndaki Yıkım (2013)

Kaynak: Progress Report

Al-Medine Kapalı Çarşı, çarşı savaş sırasında ağır hasar görmüştür. Çarşı'nın birçok cephesi yıkılmış ve iç mekan büyük ölçüde tahrip olmuştur.

Şekil 4.18: Halep, Medine Kapalı Çarşı'nın Hâlâ Yıkık Olan Girişlerinden Biri (20.07.2023)

Şekil 4.19: Halep, Medine Kapalı Çarşı'nın Hâlâ Yıkık Olan Girişlerinden Güney (20.07.2023)

Şekil 4.19 ve 4.20’de görülebileceği gibi, çarşı savaş sırasında ağır hasar görmüştür. Girişteki kemerler ve kolonlar yıkılmış, çatısı çökmüş ve iç mekan büyük ölçüde tahrip olmuştur.

Şekil 4.20: Halep, Medine Kapalı Çarşı’nın Restorasyona Başlanmış Bölümlerinden Bir Görüntü (20.07.2023)

Ayrıca UNDP, Uluslararası Ticaret Merkezi (ITC) ile işbirliği yaparak, Al-Nahaseen çarşısında 16 bakır sanatçısı ve 10 nakış işi yapan kadın, yeteneklerini geliştirmelerine ve ürünlerini uluslararası piyasalarda tanıtmalarına yardımcı olmak için tasarım ve markalaşma konularında ileri düzey eğitim aldığı benzersiz bir proje

gerçekleştirmiştir. Geleneksel zanaatlarını genç nesillere aktarmak için bakır sanatçıları ayrıca 32 genç erkeği eğitmiştir (Progress Report).

Şekil 4.21: Halep, Suriye Han El-Vezir’de Yıkım Görünüm (2012)

Kaynak: Suriye Mirasını Korumak, Dgam.Gov.Sy 2011, Erişim Tarihi Mart, 2021

Han El-Vezir’in iç savaş sırasında yıkılan duvarlarından bir bölümü görülmektedir. Fotoğrafın çekildiği tarih itibarıyla henüz burada restorasyona başlanmamıştır, ayrıca savaş etkisi ile beraber 6 Şubat 2023 depreminden sonra Khan el Vazir tamamen kullanıma kapatılmıştır (Şekil 4.22).

Şekil 4.22: Halep, Suriye Han El-Vezir’in Yıkılmış Duvarlarından Bir Görüntü (20.07.2023)

Khan El Vezir'in uğradığı hasara ilişkin bazı ayrıntılar yer almaktadır: (Erdoğan, 2019: 113).

- Binanın dış duvarları ciddi hasar alırken, bazı duvarlar tamamen yıkılmıştır.
- Binanın iç duvarları daha az hasar gördü ancak yine de onarılması gerekmektedir.
- Binadaki sütunlar çeşitli hasarlara maruz kalmış; bazıları tamamen yıkılırken, diğerleri hasar görmüştür.
- Bina tavanları ağır hasar alırken, bazı tavanlar tamamen yıkılırken, bazı tavanlar da hasar görmüştür.
- Binada bulunan bazı antikalar ve değerli eşyalar çalındı.
- Çatışmalardan dolayı binanın bazı kısımları kirlenirken, bazı kısımlarına da patlayıcı sıkılmıştır.
- Kapsamlı bir restorasyon ve bakım çalışması gerektireceğinden Han El Vezir'in onarımının uzun yıllar alması beklenmektedir.
- Bina Halep'in önemli tarihî simge yapılarından biri olarak kabul edildiğinden Han El Vezir'in onarılması önemli bir görevdir (Syrian Days, 24 Şubat 2020).

Şekil 4.23: Halep, Suriye Khan El-Vezir'den Bir Görüntü (20.07.2023)

Vezir Hanı'nın giriş kapularından birinin uzak çekimi Şekil 4.23'te görülmektedir. Fotoğrafın sağ tarafında savaşın izleri görülmektedir. Hanı'nın etrafındaki duvarların tamamı yıkılmış olup kubbesi de zarar görmüştür.

4.3.3. Alsahabayh Cami (Fıstık Camii)

Alsahabayh Cami (Fıstık Camii), cami savaş sırasında ağır hasar görmüştür. Cami kubbesi ve minareleri yıkılmış, iç mekân büyük ölçüde tahrip olmuştur. Bu yıkım, Suriye'nin iç savaşının neden olduğu büyük yıkımın bir göstergesidir. Alsahabayh Camii'nin restorasyon çalışmaları da başlamıştır. Görüldüğü gibi restore edilmiş kısım caminin sol tarafı, kubbesi ve minaresi, camiye yeniden inşa etmek ve eski ihtişamına kavuşturmak için gerekli çalışmalar yapılmaya devam edilmektedir (Şekil 4.24).

Şekil 4.24: Alsahabayh Cami (Fıstık Cami) (20.07.2023)

4.3.4. Emevî Camii

Cami'nin uzunluğu doğudan batıya 105 m'dir. Kuzeyden gúneye doğru 77,75 metre genişliğindedir. Cami'nin minaresi M.S. 950 yılında Selçuklular zamanında, Camideki ahşap minberse Memlúkler zamanında yapılmıştır.

şekil 4.25: Halep Ulu Cami (Savaş Öncesi-Sonrası) (2011)

Kaynak: Url-58

şekil 4.26: Halep Ulu Cami'nin Savaş Öncesi Avlusu (2009)

Kaynak: Hasan, 2019: 67

Şekil 4.27: Halep, Emevî Camii (2014)

Kaynak: Haber Türk, Emevi Camii'ne Tank Ateşi, 28 Nisan 2013

Şekil 4.28: Halep'teki Emevî Camii'ndeki Suriye Ordusu, 13 Aralık 2016 Salı

Kaynak: Al-Monitor, Halep: Vurulmuş Tarih, 12 Ocak 2017

Şekil 4.29: 22 Temmuz 2017’de Çekilen Bir Fotoğraf, Halep’in Eski Şehri’ndeki Emevi Camii’nin Yıkımını Göstermekte

Kaynak: Umayyad Mosque, The Guardian, 2017

Şekil 4.30: Halep’teki Emevî Camii’ndeki Kuzey Girişi Dış Cepheden 2019

Kaynak: G. Fangi, Aleppo - Before And After, Marche Politeknik Üniversitesi, 2019

Halep’teki Emevî Camisi’nde yaşanan çatışmalar, kültürel mirasın nasıl zarar görebileceğini açıkça göstermektedir. Bu bağlamda, Emevî Camisi’nde yaşanan yıkım, savaşların kültürel miras üzerindeki etkilerini anlamak için önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Suriye’nin Halep kentindeki Emevî Camisi’nin avlularında geçtiğimiz günlerde Suriye düzenli güçleri ile silahlı muhalifler arasında yoğun çatışmalar yaşandı ve çatışmalar, tarihi caminin anıtlarının büyük oranda tahrip olmasına neden olmuştur.

Uluslararası haber ajanslarının yayınladığı fotoğraflarda, bir zamanlar muhteşem olan avlusuna dağılmış olan Emevî Camisi'nin minaresinin kalıntıları, füze şarapnelleri, boş top mermileri ve mermilerin yanında görülüyor (Youm7, 2016).

4.3.5. Carlton Hotel

Açılışını 2010 yılında bizzat dönemin Başbakanı Muhammed Naji Otri'nin yaptığı dört yıldızlı Carlton Otel 200 yıllık bir binada hizmet vermekteydi. Bu binanın tarihî geçmişi 1822 yılına kadar gitmektedir. Halep'te meydana gelen depremde yıkılan Adliye Sarayı'nın kalıntıları üzerine inşa edilmiş olan bina daha sonra şehrin ilk genel hastanesi olmuştur. Halep Kalesi'nin girişinin önünde yer alan antik Carlton Oteli, 1883 yılında, Osmanlı Padişahı Abdülhamid zamanında, Halep halkının bağışlarından toplanarak inşa edilmiştir. Daha sonra Ulusal Hastane olarak anılan otel, Halep Kalesi'nin önünde, arkeolojik Khan al-Shuna'nın yanında ve birçok antik anıtın ve turistik tesisin bulunduğu bir turizm bölgesinde seçkin bir konuma sahip olması ve muhteşem bir manzaraya sahip olması nedeniyle 1988 yılında otel olarak yatırım yapılmadan önce bir sağlık enstitüsüne dönüştürülmüştür (Şekil 4.31, 4.32, 4.33) (Sana Sy, 2014).

Şekil 4.31. Halep Carlton Otel'in Bahçe Girişi (2010 Yılından)

Kaynak: Syrian Days, 24 Şubat 2020

Şekil 4.32: Halep Carlton Otel'in Ana Girişi (2010 Yılından)

Kaynak: Syrian Days, 24 Şubat 2020

Şekil 4.33: Halep Carlton Otel'in Tavan Süslemeleri (2010 Yılından)

Kaynak: Syrian Days, 24 Şubat 2020

Şekil 4.34: Halep, Carlton Otel (20.07.2023)

Şekil 4.34'te görüldüğü üzere, Carlton Otel savaş sırasında ağır hasar görmüştür. Otelin cepheleri tamamen yıkılmış ve iç mekânlar yok olmuştur. Savaş sırasında yaşanan bombardımanlar ve çatışmalar, otelin yapısal bütünlüğünü ciddi şekilde zedelemiş ve içindeki tarihî dokunun büyük kısmını yok etmiştir. Otelin ana giriş kısmı ve dış duvarları tamamen yıkılmış, iç mekânlarda ise büyük oranda tahribat meydana gelmiştir. Özellikle, otelin bir zamanlar zarif olan iç dekorasyonları ve mimarî detayları tamamen yok olmuştur. Bu yıkım, Suriye'nin iç savaşının neden olduğu büyük tahribatın bir göstergesidir. Savaş, Suriye'nin tarihî ve kültürel mirasının önemli bir kısmına zarar vermiştir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SİLAHLI ÇATIŞMA BÖLGELERİNDE KÜLTÜREL MİRASI KORUMA ÇALIŞMALARI, MOSTAR VE DRESDEN ÖRNEĞİ

Savaşın ardından kentlerin rekonstrüksiyonu, sosyal, teknik ve estetik endişelerin yanı sıra politika, iktisat, kültür ve ideoloji ile yakından ilişkilidir. Bu süreç, sadece fiziksel yapıları onarmakla sınırlı kalmaz, aynı zamanda toplumsal dokunun ve kültürel mirasın yeniden inşasını da kapsar. Balkanlar'da savaş bittikten sonra gerçekleştirilen bazı araştırmalar, yeniden inşa sürecinin yerel halkla bağlantısının olmadığını ortaya koymuştur. Bu durum, yerel toplulukların yeniden yapılanma planlarına genellikle dahil edilmediğini göstermektedir. Mostar Köprüsü (Stari Most) davası, bu durumun kayda değer bir örneğidir. Ayrıca, mirasın restorasyonu ve rekonstrüksiyonu açık ve kapsayıcı bir şekilde gerçekleştirildiğinde, savaş sonrası travma yaşamış toplumların yeniden yapılandırılma programlarında önemli bir ilerleme kaydedilebilir. (Hasan, 2019: 55-56).

Bu bölümde, savaşın yıkıcı etkilerinin kültürel mirasa verdiği zarar ve bu mirasın korunması için yapılan çabalar incelenecektir. Mostar Köprüsü ve Dresden'in Meryem Ana Kilisesi, savaş sonrası kültürel mirasın korunması ve restorasyon ve rekonstrüksiyon süreçlerinin başarılı örnekleri olarak ele alınmıştır.

5.1. Mostar

Bosna Savaşı'nın (1992-1995) en şiddetli çatışmalarından biri olan Mostar Savaşı, 1992 yılında başlamış ve 1993 yılında doruk noktasına ulaşmıştır. Mostar, stratejik konumu ve kültürel önemi nedeniyle Hırvat ve Boşnak güçleri arasında yoğun çatışmalara sahne olmuştur. Şehir, Hırvat Savunma Konseyi (HVO) ve Bosna-Hersek Ordusu (ARBiH) arasında bölündü. 9 Kasım 1993'te Hırvat güçleri, Neretva Nehri üzerindeki Mostar Köprüsü'nü yıkarak şehrin sembolik ve stratejik yapısını tahrip etmiştir. Bu yıkım, sadece fiziksel bir yıkım değil, aynı zamanda Mostar'ın tarihî ve kültürel mirasına büyük bir darbe olarak kabul edilmiştir. Savaşın sonunda Mostar, büyük ölçüde harap olmuş ve nüfusu yerinden edilmiş bir şehir olarak kalmıştır (Malcolm, 1994: 236).

Bosna Savaşı'nın yıkıcı etkilerinden biri olan Mostar Köprüsü'nün yıkımı, savaşın tarihî ve kültürel mirasa verdiği zararın açık bir örneğidir. Mostar Köprüsü'nün

restorasyon ve rekonstrüksiyon örnek olarak seçilmiştir çünkü uluslararası iş birliği ile aslına uygun olarak yeniden inşa edilmesi, savaş sonrası kültürel mirasın korunmasında başarılı bir model sunmaktadır. UNESCO, Dünya Bankası (DB) ve çeşitli ülkelerin katkılarıyla gerçekleştirilen bu restorasyon çalışması, tarihî yapıların korunmasında uluslararası desteğin önemini ve orijinal malzeme ile tekniklere sadık kalmanın gerekliliğini vurgulamaktadır. Ayrıca, Mostar Köprüsü'nün yeniden inşası, savaşın yıkıcı etkilerine rağmen kültürel mirasın nasıl korunabileceğini ve yeniden ayağa kaldırılabilirliğini göstermektedir (Hasan, 2019: 50).

Mostar, tarihî bir Osmanlı sınır kasabası olup, Neretva Nehri'nin derin vadisine kurulmuştur ve XV. ile XVI. yy'larda önemli bir yerleşim yeri haline gelmiştir. Avusturya-Macaristan döneminde ise XIX. ve XX. yy'larda gelişmiştir. Kentin merkezinde, köprünün çevresinde klasik Türk evleri, han, hamam, çarşı ve pazar yerleri gibi tipik bir Osmanlı şehrinin izleri görülmektedir. Bosna-Hersek'e dahil olduğu dönemde, Kanuni Sultan Süleyman zamanında birçok mimarî eser inşa edilmiştir, bunlar arasında cami, medrese, kervansaray ve köprü gibi değerli yapılar bulunmaktadır. En bilinenlerden biri ise "Mostar Köprüsü" olarak da bilinen "Büyük Köprü"dür (Tuna Restorasyonu, 2004).

Şekil 5.1: Mostar Konumu

Kaynak: Url-16

Şekil 5.2: Eski Köprü'nün Havadan

Kaynak: Sert, 2010

Kent için bir simge haline gelen Mostar köprüsü “Boşnakçada “Most”, “Köprü”, “Stari Most”, “Eski Köprü”, “Mostar” ise “Köprü Tutan” anlamındadır (Sert, 2010).

Şekil 5.3: Stari Grad'daki Genel Görüntü

Kaynak: Sert, 2010

Mostar şehrinde Neretva ırmağı üstünde yer alan ve 1566 yılında Osmanlı döneminde Mimar Sinan'ın öğrencisi Mimar Hayreddin'in yaptığı köprü, dünya üzerindeki en önemli taş köprülerden biridir. 1957 yılının Ekim ayında yapımına başlanan ve çevresindeki tahkim duvarlarıyla beraber dokuz yılda tamamlanan köprünün inşaatı, Sultan Süleyman'a damat olan Rüstem Paşa'nın kardeşi Hacı Mehmet Karagöz Bey'in denetiminde tamamlanmıştır. A. Refik Altınay tarafından yayımlanan bir belgede, bu köprüyü yapan kişinin, Mimar Sinan'ın öğrencisi Hayreddin olduğu ispatlanmıştır. Belgedeki bilgilerden, Hersek Beyi Hüseyin'in Makarska (Hırvatistan) İskelesi'nde yapılan kale binası için mimar talep etmesi doğrultusunda, Mostar Köprüsü'nü inşa eden mimar Hayreddin'in görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, yapının inşa görevinin Mimar Sinan tarafından Hayreddin'e verildiği açıkça belirtilmektedir (Aruç, 2005).

Şekil 5.4: XVII. Yy'da Mostar Köprüsü

Kaynak: Tuna Restorasyon, 2004

Mostar Köprüsü, bir kemere sahiptir. İki ayağı arasındaki mesafe 28,59 m'dir. Yüksekliği ise 20 m'dir. Taş korkuluklar arasındaki genişlikse 4,05 m'dir. Üst yüzeyi düz değil, kademeli bir yapıya sahip olup yayaların ve araçların rahatça geçmesine olanak tanımaktadır (Tuna Restorasyon, 2004). Taş köprü 6 esas bölümden oluşmaktadır: “kemer”, “alt korniş”, “tempan (kılıf) duvarları”, “üst korniş”, “korkuluklar” ve “döşeme”. Köprü giriş/çıkış noktalarında yer alan, tempan duvarlarının kuzeyinden güneyine uzanan ve kemerle desteklenmiş olan boşluklar, köprünün üzerine binen ağırlığı azaltma amacı ile tasarlanmıştır.

Ayrıca iki küçük kale köprünün sağ ve sol yakalarında yer almaktadır. Söz konusu kaleler, 1951'de geniş bir restorasyon geçirmiştir. Evliya Çelebi, tabakhânenin kıyısında bulunan kalenin burcunda nehre hâkim bir köşk olduğunu ve bu köşkte devlet ve bilim adamlarının, bölgenin ileri gelenlerinin sohbet edip ilmî tartışmalar yaptığını yazmıştır (Aruç, 2005).

Takribi olarak yüzde 20 oranında eğimli olan köprüde, insanların rahat bir şekilde kolaylıkla çıkıp inmeleri için döşeme taşlarının arasına belli aralıklarla ve döşemede kullanılan taşlardan daha yüksek seviyede bordür taşları yerleştirilmiştir. Köprünün korkuluk taşları takribi olarak 95 cm yüksekliğindedir ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Dönemi'nde bu taşların üstüne demirden korkuluk ilave edilmiştir (Sert, 2010).

Köprü kemeri, düşük dereceli merkezli yarım daire biçimindedir. Kemer beyaz tenolya taşından 451 kaya kütleleriyle yapılmıştır. Sağ yakasında AlHalabiya kulesi ve sol yakasında Tara kulesi bulunmaktadır ve bu yapılar köprüyü tamamlamaktadır (Armaly, Blasi, Hannah, 2004).

5.1.1. Bosna Savaşı'nın Mostar Köprüsü Üzerindeki Etkileri

Bosna-Hersek'in Mostar kentinden geçen Neretva ırmağı üstünde yer alan bir köprüdür. Aslı, Mimar Sinan'ın öğrencisi Mimar Hayreddin tarafından 1566 yılında yapılmış olup, 9 Kasım 1993'te Boşnak-Hırvat Savaşı sırasında Hırvat güçleri tarafından yıkılana kadar 427 sene boyunca kullanılmıştır. Mimar Hayreddin, köprünün inşasında 456 adet taş blok kullanmıştır. Köprü, çevresindeki şehre de adını vermiştir. Mostar, Hersek bölgesinin başkenti olmuştur. Köprüyü yeniden inşa etmek amacıyla bir proje hazırlanmış ve 23 Temmuz 2004'te yeni köprü hizmete

açılmıştır. Köprü, 2005 yılında UNESCO tarafından Dünya Mirası olarak ilan edilmiştir (Kaya, 2015: 45).

1993 yılında savaş başladığında, Mostar sakinleri köprüyü füzelerden korumak amacıyla üzerine lastik tekerlekler yerleştirip metal bir çatı inşa etmişlerdir. Mostar Köprüsü'nün stratejik öneminin yanı sıra, halk için manevi, tarihî ve mimarî açıdan çok değerlidir. Ancak, 1993 yılının 9 Kasım'ında köprü, 3 gün süreyle yoğun top atışları altında kaldıktan sonrasında çökmüş ve Neretva ırmağına gömülmüştür. Mostar Köprüsü, Mostar kentinden kimliklenmiştir ve Köprü'nün halk için manevi yeri önemlidir. Dolayısıyla, köprünün yıkılması ile kent kimliğinin kaybolduğu söylenebilir (Armaly, Blasi, Hannah, 2004). Taş köprünün yıkımının ardından yayaların karşıdan karşıya geçebilmesi için küçük geçici köprüler yapılmıştır (Şekil 5.5, Şekil 5.6).

Şekil 5.5: Mostar Köprüsü Savaş Süresinde Koruma Yönetim

Kaynak: Url-19, 2018

Şekil 5.6: Mostar Köprüsü Savaş Sürecinde Görüntüsü (1993)

Kaynak: Faruk Vele, Radio Sarajevo Ba, 14 Ocak 2019

5.1.2. İç Savaş Sonrası İyileştirme ve Koruma Çalışmaları

Savaş sonrası yapılan özenli restorasyonlar, belgeler doğrultusunda kültür varlıklarını canlandırarak tarihî dokuda yeniden yer almalarını sağlamış ve insanlara moral desteği sunarak acılarını unutturup yeniden yaşama bağlanmalarına yardımcı olmuştur. Mostar Köprüsü'nün restorasyonu ve rekonstrüksiyonu, Bosna-Hersek halkı arasında dostluğun yeniden tesis edilmesini ve savaşın neden olduğu yaraların sarılmasını amaçlamıştır. Aynı zamanda halkın, savaş yüzünden kaybettiği ekonomik canlılığı geri kazandırmayı hedeflemiştir. Böylelikle karşılıklı güven ve beraber yaşama alışkanlığı yeniden sağlanmıştır. Bölgede gerçekleştirilen onarımlar Eski Köprü ile Tara ve Halebija Kuleleri'ni içeren anıtsal kompleksin onarımını, seçilen dini eserlerin rekonstrüksiyonu veya restorasyonunu ve Mostar Köprüsü'nün (Stari Grad) çevresinde bulunan kimi eserlerin rehabilitasyon çalışmalarını içine almaktadır. Bu proje, şehirdeki bütün politikacıların, vatandaşların ve halkın benimsediği ve desteklediği savaş sonrası ilk girişimdir. Tarihî köprünün ünlü kemeri, yalnızca şehrin iki tarafını birleştirmekle kalmayacak, eskisi gibi şehirde yaşayan tüm insanları ve kültürleri de bir araya getirecektir. (Şekil 5.7).

Mostar Köprüsü'nün restorasyonunda, orijinal tasarımına bağlı kalmakla beraber tarihî sürecindeki izlerin ve eskimelerin görünmesine izin veren bir yaklaşım tercih edilmiştir.

Şekil 5.7: Most Köprüsü'nün Görüntüsü

Kaynak: Tuna Restorasyon, 2004

Köprü'nün yeniden inşası için ilk çağrı, 1994'ün ilk günlerinde UNESCO'ca yapılmıştır. Ülkedeki savaşın harap ettiği millî anıtların restorasyonu, 1995 Dayton Barış Anlaşması'nda dikkat çeken mühim madde şeklinde yer almıştır. Ortak kültürel miras simgelerinin restorasyonu, şehri yeniden birleştirme adına önemli adımdır. Mostar şehri yönetim ekibi bu hedefi başlangıçta desteklemiş ve sonrasında Bosna-Hersek Hükümeti, DB'den Mostar Köprüsü'nün rekonstrüksiyon programı içerisinde yer almasını talep etmiştir. Köprü ve ilâve iki kulesi yapılmıştır. UNESCO, DB'ce yürütülen (özellikle Türkiye, İtalya, Hollanda ve Fransa'dan sağlanan) uluslararası finans yardımları aracılığı ile Eski Köprü ve Eski Mostar şehrini rekonstrüksiyon için uluslararası uzmanlardan oluşan bir komite oluşturmuştur. Rekonstrüksiyon çalışmaları, XVI. yy. inşaat yöntemlerine uygun olarak gerçekleştirilmiştir (Hasan, 2019: 50). (Şekil 5.7).

Şekil 5.8: Mostar Köprüsü Savaş Sonrası

Kaynak: Url-20, 2018

Mostar Köprüsü'nün restorasyon ve rekonstrüksiyon için çalışmalar, savaşın sona ermesinden hemen sonra başlamıştır. Projenin amacı, köprüyü aslına sadık kalarak yeniden inşa etmek ve şehrin simgesi olan bu yapıyı tekrar hayata kazandırmaktır. Bu süreçte, köprünün orijinal yapısal özelliklerini ve estetik detaylarını doğru bir şekilde yeniden oluşturmak için kapsamlı araştırmalar yapılmıştır. Tarihî belgeler, eski fotoğraflar ve köprünün yıkılmadan önceki ölçüleri bu araştırmalarda önemli kaynaklar olmuştur. 1997 yılında, Mostar Köprüsü'nün orijinal plana sadık kalarak rekonstrüksiyon çalışmaları, TİKA, UNESCO ve DB'nin ortak desteği ile başlatılmıştır (Tuna Restorasyon, 2004). DB, mali yönetimin tüm yönlerinin sorumluluğunu alırken, UNESCO "Uluslararası Uzmanlar Komitesi" (ICE) aracılığı ile "Proje Koordinasyon Ünitesi"ne (PCU) teknik destek sağlamıştır. ICE bünyesindeki restorasyon ve mimarlık tarihi uzmanlarının oluşturduğu komite, Kasım 1998, Ocak 1999, Temmuz 1999, Temmuz 2000, Ekim 2000, Nisan 2000, Şubat 2003 ve Nisan 2004 tarihlerinde sekiz kez toplanmıştır. Türkiye'den Prof. Dr. Cevat Erder'in de aralarında olduğu komite, ilk toplantısında restorasyon çalışmasının temel prensiplerini belirlemiş ve kuleler ve köprünün, yıkılma öncesi şekilleri ve genel görünümleri korunarak restorasyon yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Restore projesinin ortaya konmasında Zagreb Üniversitesi tarafından 1982'de yapılan rölovenin esas alınması kararlaştırılmıştır. Ayrıca, Türk arşivlerinde de inceleme yapılması gerektiği belirtilmiştir (WB, 2005).

Dünya Anıtları Fonu'yla beraber, Mostar Belediyesi'nin ve Ağa Han Kültür Vakfı'nın katkılarıyla şehir planlaması, tarihî eserlerin restoresi, tarihî evlerin iyileştirilmesi ve caddelerin güzelleştirilmesi çalışmalarını yürütülmüştür (Sert, 2010). 1995'in Eylül ayında Mostar Köprüsü'nün restoresi için acil bir aday gösterme dosyası hazırlanarak 2009'un 16 Şubat'ında Eski Mostar Köprüsü için bir izleme sistemi oluşturulmuştur.

Mostar Köprüsü'nün restorasyonu, geleneksel teknikler kullanılarak ve civardaki taş ocaklarından elde edilen stelinia taşları ile yerel yapım malzemeleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Restorasyon sırasında, eski taşlar nehirden çıkarılarak orijinal yapım tekniğine uygun şekilde yeniden inşa edilmiştir. Köprünün taşların birbirine bağlanması için demir dübel ve kemerler kullanılmıştır (Armaly, Blasi, Hannah, 2004: 15).

Neretva ırmağına düşen orijinal taşlar, Mostar'da bulunan Uluslararası Barışı Koruma Kuvvetleri'nde yer alan "Macar Ordusu" birliklerince bulunmuştur. Söz konusu taşların, özel bir indekse göre kaydı yapılmış fakat restorasyonda bu taşların çoğu kullanılamamıştır. Çoğu taş, kurşun hasarı ve nehirde maruz kaldığı korozyon nedeniyle kullanılamayacak hâle gelmiştir (Armaly, Blasi, Hannah, 2004: 15).

İki yıl boyunca devam eden bilimsel ve arkeolojik araştırmalar sonrasında restore çalışmaları 2001'in Temmuz'unda başlamıştır. Aynı taş ocağından çıkarılan taşlarla restorasyon tamamlanmıştır. 1995'in 1 Eylül'ünde hazırlanan aday gösterme dosyasına rağmen, restorasyon ancak 2002'de başlayabilmiştir.

Mostar Köprüsü'nün diğer kısımlarının restoresi, yıkılmış olan kısımlarının rekonstrüksiyonu, taş ayakların güçlendirilmesi ve nehir kıyısındaki taş duvarların onarımı ile mevcut yaya köprüsünün sökülmesi çalışmaları 2002 yılında başlamış ve 31 Aralık 2003'te bitirilmiştir. Köprü'nün kenarlarına metalden yapılmış korkuluklar eklenmiş, UNESCO'nun onayı ile eski ve yeni taşların yüzeyleri eskitme amacıyla kumlanmıştır. Köprü 2004'ün 23 Temmuz'unda açılarak kullanılmaya başlanmıştır.

2004'te, "Bosna-Hersek Federasyonu Fiziksel Planlama ve Çevre Bakanlığı" tarafından oluşturulmuş olan "Mostar Köprüsü Teknik Kabul Heyeti Komisyonu"nun teknik kabulü sonrasında, uluslararası üst düzeyde katılım ile ihtişamlı bir açılış töreni düzenlenmiştir. Köprü, 2005'te "UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesi"ne dahil edilmiştir (Url-21, 2019).

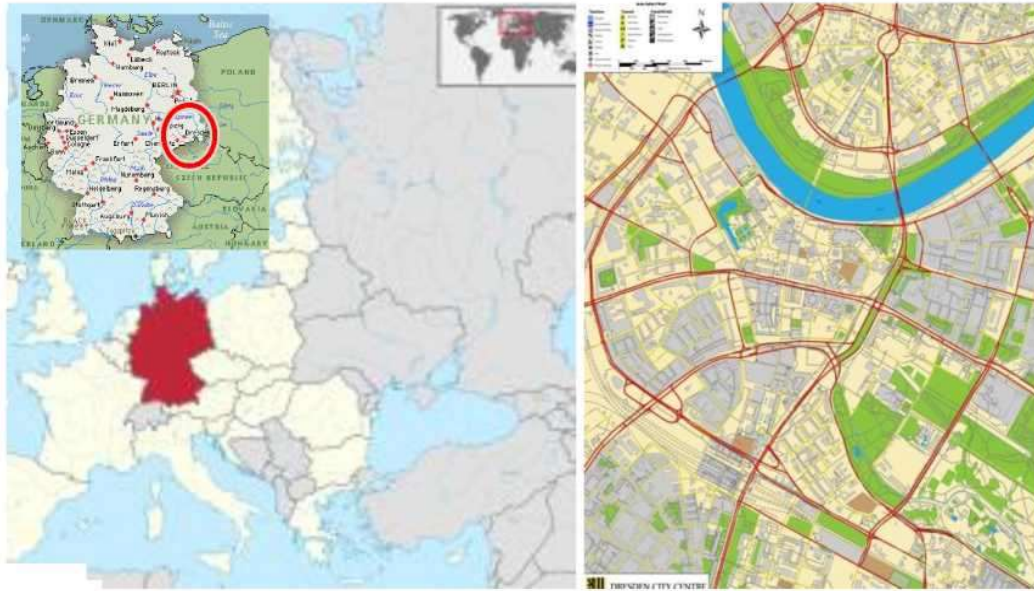
Yeni köprüde, mekanik yükler ve iklim faktörlerinin etkilerini izlemek amacıyla bir sensör düzeneği ve takip sistemi yapılmıştır (Url-21, 2019). Mostar Köprüsü, yaşanan savaşın bir anıtı niteliğini taşımaktadır. Uluslararası iş birliğiyle köprü'nün yeni nesillere mimari bir sembol olmasının ötesinde bir anlam taşıması hedeflenmiştir.

5.2. Dresden

Meryem Ana Kilisesi'nin II. Dünya Savaşı'nda büyük zarar görmesi ve sonrasında yeniden inşa edilmesi, savaşın tarihî ve kültürel mirasa verdiği zararın ve bu mirasın korunması için yapılan çabaların önemli bir örneğidir. Meryem Ana Kilisesi örnek olarak seçilmiştir çünkü yeniden inşası, uluslararası işbirliği ve aslına uygun restorasyon çalışmaları ile gerçekleştirilmiştir. Kilise, savaş sonrası restorasyon ve yeniden yapılandırma çabalarının başarılı bir örneği olarak, kültürel mirasın

korunmasında uluslararası desteğin ve geleneksel tekniklere bağlı kalmanın önemini göstermektedir. Ayrıca, Meryem Ana Kilisesi'nin yeniden inşası, savaşın yıkıcı etkilerine rağmen kültürel mirasın nasıl korunabileceğini ve yeniden ayağa kaldırılabilirliğini ortaya koymaktadır (Hasan, 2019: 55-60).

Dresden, eski Doğu Almanya topraklarında bulunan, Barok mimarisi ile göz kamaştırıcı bir şehirdir ve Saksonya eyaletinin başkentidir. Şehrin kökenlerinin VII. yy'a kadar dayandığı düşünülmektedir. Dresden'in gelişimi XII. yy'da başlamış ve XVIII. yy'ın başlarında Avrupa'daki önemli merkezlerden biridir. Elbe Nehri'nin kıyısında yer alan Dresden, sanatta ve bilimde sürekli kendini yenileyen ve zenginleştiren bir kenttir. II. Dünya Savaşı sırasında büyük zarar gören şehir, savaş sonrasında anıtsal yapıların ve konutların yeniden inşasıyla yeniden canlandırılmıştır. Bugün, şehrin eski mahalleleri o kadar özenle rekonstrüksiyon yapılmıştır ki, savaşın izlerinden fazla bir delil kalmamıştır. Tarihî eserler, orijinallerine sadık kalınarak restore edilmiştir. Özellikle Rezidenschloss Sarayı, yüzyıllar boyunca çeşitli değişikliklere uğramış olmasına rağmen, savaş sonrası planı tarafından XVI. yy Rönesans versiyonuna geri dönüştürülmüştür (Hasan, 2019: 60).

Şekil 5.9: Dresden'in Konumu

Kaynak: Url-22

“Örnek vaka” olarak ele alınan “Meryem Ana Kilisesi (Frauenkirche)”, Almanya’da Dresden şehrinde var olan bir Lüteryan kilisesidir. Reform’dan önce Katolik kilisesi olan bu yapı, daha sonra Protestan kilisesine dönüştürülmüştür (Hasan, 2019: 60).

Barok tarzdaki bu kilise, 1726-1743 arasındaki zaman diliminde yapılmıştır ve “Alman Barok” tarzı”nın ünlü ve büyük isimlerinden mimar Dresden George Barw (1666-1738) tarafından planlanmıştır (Hasan, 2019: 60).

Avrupa’nın en büyük kubbelerinden birine ev sahipliği yapan bu kilise, Protestan kutsal mimarisinden harika bir örnek olduğu konusunda fikir birliği vardır. İçbükey taş kubbesi, çan biçimindeki zile benzemektedir ve bu eşsiz özelliği nedeniyle kiliseye “Taş zili” adı verilmiştir. Aynı zamanda, kilisenin benzersiz ses dağıtım tasarımıyla öne çıktığını belirtmek önemlidir. Johann Sebastian Bach’ın burada verdiği konserle birlikte, kilise müzik konserleri için önemli bir merkez haline gelmiştir (Hasan, 2019: 60).

Kilisenin en dikkat çekici özelliklerinden biri, “Steiner Glock” veya “Stone Bell” olarak bilinen 96 m yüksekliğinde olan sıradanlıktan uzak kubbesidir. Söz konusu kubbe, Roma’da bulunan ve Michelangelo’nun tasarladığı St. Peter Bazilikası’nın kubbesine benzeyen bir mühendislik harikasıdır. İç destek olmadan gökyüzüne doğru yükselen 12.000 tonluk Frauenkirche kumtaşı kubbesi, bu yönüyle önemli bir başarıyı temsil etmiştir (Hasan, 2019: 60).

5.2.1. II. Dünya Savaşı’nın Meryem Ana Kilisesi’ne Etkileri

Meryem Ana Kilisesi (Frauenkirche), II. Dünya Savaşı sırasında kısmen yıkılmıştır. Savaştan sonra, kalan kısımlar yerel Demokratik Almanya Cumhuriyeti (DAC) yöneticilerinin kararları doğrultusunda elli yıl süresince “savaş anıtı” kabul edilerek korunmuştur. Almanya’nın yeniden birleşmesinden sonra, kilise 1994 yılında onarım çalışmalarına başlanarak restore edilmiştir (Şekil 5.10).

Şekil 5.10: Meryem Ana Kilisesi Restorasyonu
Kaynak: Dai, 2019

1945'in 13 Şubat'ında, Dresden kenti bombalanarak büyük yıkıma uğramıştır. Bombalamanın ardından kilise kubbesi hemen çökmedi; ancak 15 Şubat sabahı, bombalama sonucu çıkan yangının kubbeyi destekleyen demir halkaları eritmesi nedeniyle kubbe çökmüş ve kilise de bu ağırlığın etkisiyle yıkılmıştır. Alman halkının ve kentin ziyaretçilerinin savaşın yıkıcı etkilerini ve neden olduğu tahribatı hatırlaması amacıyla, kilisenin yıkıntıları takribî beş yıl boyunca yerinde bırakılmıştır (Şekil 5.11).

Şekil 5.11: Meryem Ana Kilisesi Görüntüsü

Kaynak: Sorensen & Viejo-Rose, 2015

5.2.2. Meryem Ana Kilisesi'nin Restorasyonu

Doğu Almanya'nın savaşta büyük hasar gören şehirlerinde ayakta kalan anıtların korunması gerektiği görüşü benimsenmiştir. Siyasiler, tarihî binaların ulusal mimarî kimliğin ayrılmaz bir parçası olduğunu ve bu yapıların gelecek nesillere aktarılmasının DAC'nin önemli bir görevi olduğunu vurgulamışlardır (Hasan, 2019: 60).

1990'larda Almanya'nın yeniden birleşmesinden bu yana, yapı kültürü ve çağdaş mimarî üzerine tartışmalar oldukça artmıştır. Bu tartışmalarla, koruma çalışmaları, yeni şehircilik hareketi ve özellikle Doğu Alman kültürel mirası ile kaybolan mimarî miras konular gündem olmuştur. Söz konusu sorunları aşmak konusunda Dresden'de bulunan Meryem Ana Kilisesi'nin rekonstrüksiyonu, bu tartışmalardan çıkan sonuçların görüldüğü ilk projelerden biri olmuştur (Hasan, 2019: 60).

Meryem Ana Kilisesi'nin restorasyonuna, Almanya'nın birleşmesinden 50 yıl sonra, 1994 yılında başlanabilmiş ve rekonstrüksiyon çalışmaları 2005'e dek sürmüştür.

Kilise yıkıntısının yerinde kalmasının sebebi yalnızca malî zorluklar değildir, aynı zamanda savaşın yaşattığı acıların simgesi olması amacıyla yapılan sembolik bir politik eylemdir. 2. Dünya Savaşı'nın ardından 1949'da kurulmuş olan Demokratik DAC sınırlarının içinde bulunan Dresden şehrinde, çok geniş kapsamlı rekonstrüksiyon çalışmaları yapılmış ve tarihi şehir merkezi yeniden canlandırılmıştır (Killick, 2014). Dresden tarihî şehir merkezinde yapılan uygulamalar, savaşın öncesinde yapılmış olan çevrenin yeniden inşası konusunda önemli bir örnek teşkil etmiştir (Yarlıgaş, 2016).

DAC'nin koruma politikaları araştırıldığında, savaşın sonrasındaki dönemde öncelikli olarak barınma sorunlarının çözülmesine odaklanıldığı, evlerin onarılmasına öncelik verildiği ve tarihî binaların tamirinin ikinci planda kaldığı görülmektedir. Anıtların korunmasına yönelik düzenlemeler, barınma gereksinimlerinin giderilmesinin ardından ivme kazanmıştır (Yarlıgaş, 2016). Bu bağlamda, şehirlerin savaşın öncesindeki durumlarına geri döndürülmesine yönelik bir yaklaşım benimsenmiş ve rekonstrüksiyon karşıtı bir tutum sergilenmemiştir. Aynı yıllarda Almanya'da, 1900'lü yıllarda Georg Dehio'nun geliştirdiği, korumayı önceleyen yaklaşımın etkileri de gözlemlenmiştir. Bu nedenle, savaş sonrasında "birinci yapılanma dönemi" olarak adlandırılacak bu süreçte, korumayı ön planda tutan ancak aynı zamanda yeniden inşa uygulamalarını da ihtiva eden bir yaklaşım tercih edilmiştir (Hasan, 2019: 61).

Savaş sonrası yeniden yapılanma sürecinin ilk aşamasında, Meryem Ana Kilisesi'nin yer aldığı Dresden Meydanı (Altmarkt) yeniden düzenlenirken, yapı adalarının izleri korunmuş ve genişletilmiştir. Bütün yapıların yeniden inşa edilmesi yerine, bir kent meydanı oluşturma amacıyla yapı adaları ve parsellerin izleri korunarak yeni yapılar inşa edilmiştir (Nerdinger XIII. Topfstedt, 10-11; Akt. Harmann, 2006: 23). Yeni yapıların çoğu büyük ölçekli olup, çevreyle ilişki kurma kaygısı taşımamaktadır. Dresden Meydanı'ndaki Frauenkirche'nin mevcut durumu ise ekonomik ve sosyal nedenlerden dolayı olduğu gibi korunmuştur (Hasan, 2019: 61).

Şekil 5.12: Dresden Meydanı, Savaş Sonrası Durumu 1956

Kaynak: Uplekar, 2019

Meryem Ana Kilisesi'nin yeniden inşası, Berlin Duvarı'nın 1989 yılında yıkılmasının ardından Dresden vatandaşlarının kilisenin restorasyonu ve yeniden yapılandırılması konusunda yoğun tartışmalar başlatmasıyla başlamıştır. 1990'larda, kilisenin yeniden yapılandırılmasına dönük ilk planlamalar "Dresden'e Çağrı" başlığı ile gündeme gelmiştir (Uplekar, 2019). Yeniden inşa tartışmalarının geçtiği ortamı anlama amacıyla kilise ve şehrin inşasıyla alakalı kimi genel unsurlar ve iletişim yolları tespit edilmiştir. Dresden'in kültür değerleri incelenmiş, bu durumsa, şehirle alakalı tüm görüşlerin önüne geçmiştir (Sorensen & Viejo-RoSE, 2015).

Dresden Belediye Meclisi, 20 Şubat 1992'de Frauenkirche'nin yeniden inşasını onaylamış ve Frauenkirche Vakfı, 1 Ekim 1992'de Dresden'de faaliyetlerine başlamıştır. Bu süreçte, GDR döneminde kurulan iskele kullanılmıştır. Kiesling'in 1949-1959 yılları arasında hazırladığı planlar, yeniden yapılanma sürecinde sağlam bir dokümantasyon temeli oluşturmak için büyük bir yarar sağlamıştır. Çalışmanın ilk aşamalarında, molozun bulunduğu alanın fotoğraflarla belgelenmesi amacıyla saha çalışmaları ve araştırmalar yapılmıştır. Taşların düşüş hareketlerini ve moloz altındaki konumlarını belirlemek amacıyla 3D bir grafik model geliştirilmiştir. Bu model, değişik taşların başlangıçtaki yerlerinin tespit edilmesinde kullanılmıştır. Yapı enkazının ve belgelemesinin kaldırılmasıysa elektronik görüntüleme değerlendirme sistemiyle yapılmıştır (Sorensen & Viejo-RoSE, 2015).

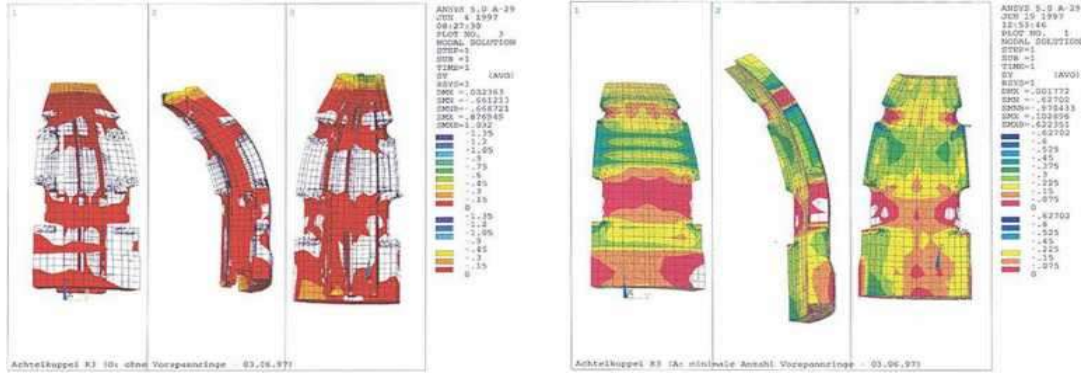
Şekil 5.13: Kilisenin Restorasyonu
Kaynak: Jager Ingenieure GmbH, 2019

Bu yapının rekonstrüksiyonu aşamasında, eski yapının kalıntısının yüzde kırk üçü kullanılmış ve orijinal projeye sadık kalınarak yeniden yapılmıştır. Arkeolojik prensiplere göre, moloz atılması ve incelenmesi 1993'ün Ocak ayının başlarında başlamış ve imkân dahilince çok sayıda orijinal taşın yeniden yapılandırmada kullanılması hedeflenmiştir. Ön cephesi için takribî 8.390 taş, çatı ve içerdeki duvarlar için takribî 3.800 taş ve 91.500 mimarî parça kurtarılmıştır. Kilise, kubbe dışında, günümüz teknolojisinin yardımı ile orijinal malzemelerle yeniden yapılmıştır. Her taşın yığında bulunan konumu belirlenerek, kullanılabilir her parça ölçülüp endekslenmiştir. Mimarların, orijinal taşların nerede olduğunu ve nasıl birleştirildiklerini anlamalarını desteklemek için, 3D taşları ekranda farklı konfigürasyonlarla taşıyan bir “bilgisayar görüntüleme yazılımı”ndan yararlanılmıştır.

Dresden ve çevresindeki birçok diğer yapı gibi, kilisenin inşasında kullanılan malzeme kumtaşıdır; dolayısıyla kumtaşları, Dresden yakınlarında bulunan Elbe Kumtaşı Dağları (Elbsandsteingebirge) çevresinde Bosta taş ocağından temin edilmiştir. Eski taşlar yangınların ve havanın olumsuz etkilerinden karardığından, bu taşlar arasındaki fark kiliseye bakıldığında açıkça görülebilmektedir.

12.200 ton ağırlığındaki devasa taş kubbenin yerine yerleştirilmesiyle ilgili önemli belirsizlikler mevcuttur. Bu zorlu süreç, daha dayanıklı ve istikrarlı bir kubbenin

inşası amacıyla bilgisayar destekli detaylı hesaplamalar yapılarak ele alınmıştır. Yapılan bu titiz çalışmalar sonucunda, kubbe başarıyla ve güvenli bir şekilde yeniden yapılmıştır. (Uplekar, 2019).

Şekil 5.14: Rekonstrüksiyon Aşamasında Kullanılmış Olan Teknikler
Kaynak: Jager Ingenieure GmbH, 2019

Kilisenin restorasyon çalışmaları esnasında, yapı ustalarının üst katmanlara ulaşabilmeleri için iskeleler ve vinçler gibi ekipmanlara gereksinim duyulmuştur. Aynı zamanda, inşaat halindeki yapının parçalarının taşınması ve kaldırılması esnasında dikkatli olunması gerekmiş ve bu süreç boyunca sürekli çözümler üretilmiştir. Projenin büyüklüğü nedeniyle vinçler üzerindeki blokların güvenli bir şekilde sabitlenmesi de zorunlu hale gelmiştir.

Marangozlar için başka bir zorluk ise geleneksel el sanatları prensiplerine uygun olarak inşa edilen kemerler ve bodrum gibi yapısal parçaları destekleyecek elemanların üretimidir. Bu parçaların şekilleri genellikle oldukça karmaşık ve çoklu eğriler içermektedir. Sadece kubbenin tabanına kadar olan ana kornişi desteklemek için dış iskelede çok sayıda iskele sütunu ve ahşap zemin panelleri gerekmiştir (Hasan, 2019: 67).

Destek yapılarının her bir sütununun yanı sıra ana kubbeyi desteklemek için yirmi bin bağlantı parçası gerekmiştir. Farklı sanatkârlar, imkân dahilinde olan en küçük alanlarda beraber çalışma yaparak bu süreci yönetmişlerdir.

ALTINCI BÖLÜM

HALEP’TE DEVAM EDEN MİMARİ REHABİLİTASYON SÜRECİ

6.1. Halep’te Devam Eden Restorasyon Çalışmaları

Halep şehri günümüze son derece zorlu süreçlerden geçerek ulaşmış bir şehirdir ve Suriye’nin kültürel mirasının devamlılığı açısından büyük öneme sahiptir. Suriye’deki kültürel ve tarihî unsurların yok olmasını engellemek adına teorik ve uygulamalı tüm imkânların araştırılması gerekmektedir. Mimarlık çerçevesinde bakıldığında ise önemli bir konumu olan Eski Halep şehrinin yeniden yapılandırılması amacıyla çeşitli stratejilerin belirlenmesi gerekmektedir.

Suriye, tarihî binaların korunması konusunda uzun bir geçmişe sahiptir. Ancak, geçmişteki tüm düzenlemeler yalnızca tarihî yerler ve maddelerin korunmasıyla sınırlı kalmıştır.

Aşağı sayfalarda, Halep’te son dönemde gerçekleştirilen bazı tarihî bina yeniden yapılandırma ve restorasyon projeleri incelenmek amacıyla ele alınmıştır. Söz konusu projelerin başarıya ulaştığı kanıtlandığında, elde edilen sonuçların Eski Halep’te uygulanımı ve ardından daha geniş bir alanda yaygınlaştırılması imkân dahilinde olabilecektir.

İç savaş sonucunda Halep Kalesi, Emevi Cami, Kapalı Çarşılar, Carlton Hotel, Khan Alshouneh, Khan El vezir ve Alshahabayh Cami (Fıstık Camii) incelenecektir.

6.1.1.Halep Kalesi

Rehabilitasyon operasyonlarının tamamlanması için belli bir süre sınırı konmamış ve duvarlar, müze, saray, taht salonu ve amfi tiyatro dahil olmak üzere birçok bölüm restore edilmiştir. İç duvarın, özellikle de “Beroya” restoranına ve Bab al-Ahmar hamamına bakan kısmının, en çok etkilenen kısımlar olduğu için restorasyonuna öncelik verilmiştir.

Restorasyon çalışmaları için yerel mühendisler tarafından bir çalışma hazırlanıp 2020 yılında uygulanmaya başlanmış ve 2021 yılının başlarında restorasyon tamamlanmıştır. Ayrıca dış duvarların restorasyonu da 2020 yılının ortalarında başlamış yine 2021 yılının ilk aylarında tamamlanmıştır.

Şekil 6.1: Halep Kalesi'nin Bazı Bölümlerinin 13/11/2021 Tarihli Restorasyon Çalışmalarından Görüntüler

Kaynak: Sana Sy, 2014

Şekil 6.2: Halep Kalesi'nin Bazı Bölümlerinin 13/11/2021 Tarihli Restorasyon Çalışmalarından Fotoğraflar

Kaynak: Sana Sy, 2014

Şekil 6.3: Kalenin Girişi Ve Surlarının Bugünkü Hali (2022)

Kaynak: Sana Sy, 2014

“Rus” medyası, 2015 yılında kente düzenlenen askeri operasyonlar sırasında bir kısmı yıkılan Halep Kalesi’nin restorasyon çalışmalarının Rusya’nın desteğiyle başladığını bildirmiştir.

2 Ağustos Pazartesi günü Rus ‘TASS’ ajansı, projenin baş mühendisi Amina Sabouni’nin ‘Kalenin diğer duvarlardan daha fazla hasar gören kuzey ve doğu duvarlarını restore etmekteyiz ve bazı kuleler tamamen yıkılmıştır.’ sözlerini aktarmıştır.

Ve şöyle devam etmektedir: ‘Tahribat derecesini belirlediğimiz bir çalışma yaptık ve ilk başta orijinal taşı kullanmak yani kaleyi eski haline getirmek istemiştik ama bazı yerlerde tahribat çok ciddi ve modern malzemeler kullanılması gerekmektedir.’ zaman tahminlerine göre kaledeki yıkım yüzdesi %20’ye ulaşmıştır.

Kale Müzesi Müdürü Ahmed Hareb, Rusya Bilimler Akademisi’ne bağlı ‘Maddi Kültür Tarihi’ Enstitüsü’nün düzenlediği keşif gezisinde, Suriye’de yıkılan tarihî eserlerin 3 boyutlu model oluşturmak amacıyla incelendiğini ve kalenin restorasyonunun Rus uzmanların yardımıyla Suriyeliler tarafından yapıldığını belirtmiştir.

Rusya Savunma Bakanlığı Ulusal Savunma Yönetim Merkezi Başkanı Mikhail Mizintsev, daha önce ‘Maddi Kültür Tarihî için Rus Bilimleri’ Enstitüsü ile Suriye’deki Eski Eserler ve Müzeler Dairesi’nin Suriye’deki kültürel miras alanlarını korumak için çalışmalara başladığını duyurmuştur.

Rusya, geçtiğimiz aylarda arkeolojik alanları modern teknolojiler kullanarak hafriyat ve restore etme projelerini duyurduğu gibi, Suriye’nin antik eserlerine özel ilgi göstermektedir.

Tvzvezda kanalında yer alan habere göre, Rusların Suriye’deki eski eser sektörüne hâkim olma bağlamında 15 Haziran’da yayınladığı son şey, ‘Maddi Kültür’ Enstitüsü’nün Rus ‘bilim adamları ve uzmanları’ tarafından Apamea antik kentinin ve kiliselerinin dijital bir modelinin oluşturulması olmuştur.

Enab Baladi, Rusya’nın çeşitli arkeolojik alanlardaki faaliyetlerini ve bu sektörü kontrol ederek elde edeceği mevcut ve gelecekteki kazanımları vurgulayan bir dosya hazırlamıştı.” (Enab Baladi, 2021).

Restorasyon faaliyetlerinin de mevcut hükümetin diğer ülke hükümetleriyle olan dış politikası doğrultusunda şekillendiği görülmektedir.

6.1.2. Halep Kapalı Çarşı

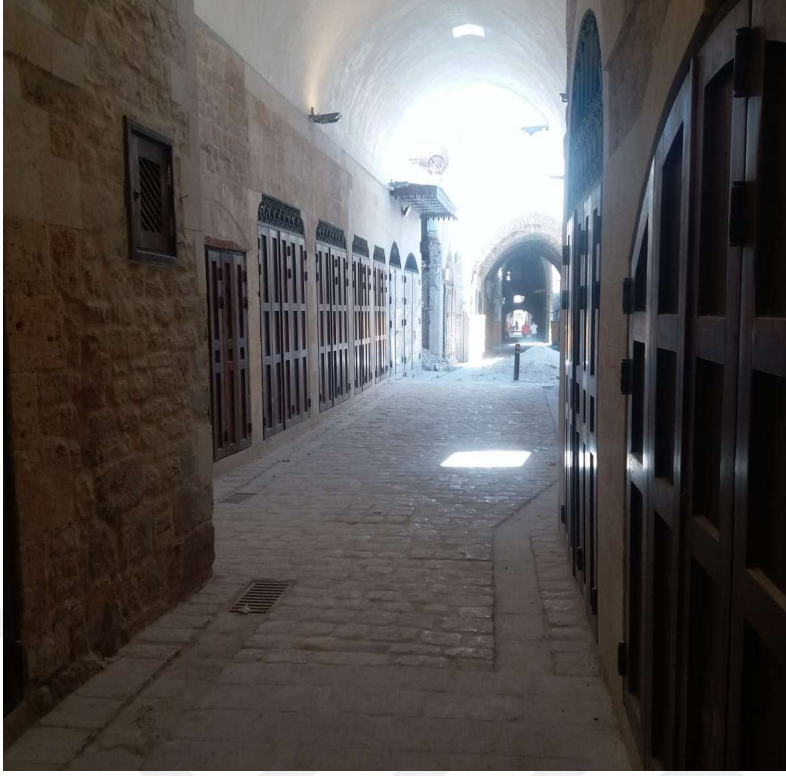
Kapalı Çarşı onarım çalışmaları dahil olmak üzere, caminin içinde ve dışındaki el sanatları işleri alt yapı onarımı ile birlikte 3 yılda tamamlanması planlanmaktadır. Hasar değerlendirmesiyle başlayan çalışmalar, Tarihî Eserler Genel Müdürlüğü yönetimi altında yürütülmektedir ve takribî 100 mühendis, usta ve işçi çalışmaktadır. İki atölye çalışması, ahşap ve taş onarım işleri için paralel olarak çalışmaktadır. Çalışmalar, dikmeler, kolonlar, duvarlar ve sarkıtların onarımına başlayarak farklı aşamalara bölünmüştür. Ayrıca, çarşının cephesi ahşap da yapılmaktadır. Minare taşlarının ve caminin doğu kısmına ulaşılmasının zorluğu nedeniyle en zor iş, bu bölgenin belgelenmesidir. İlk altı ayda enkazlar temizlenmiş ve yeniden yapılandırma çalışmaları başlamıştır.

Şekil 6.4: Halep, Medine Kapalı Çarşı'nın Restorasyona Başlanmış Bölümlerinden Bir Görüntü (20.07.2023)

Şekil 6.5: Halep, Medine Kapalı Çarşı'nın Restore Edilmiş Bölümlerinden Bir Görüntü (20.07.2023)

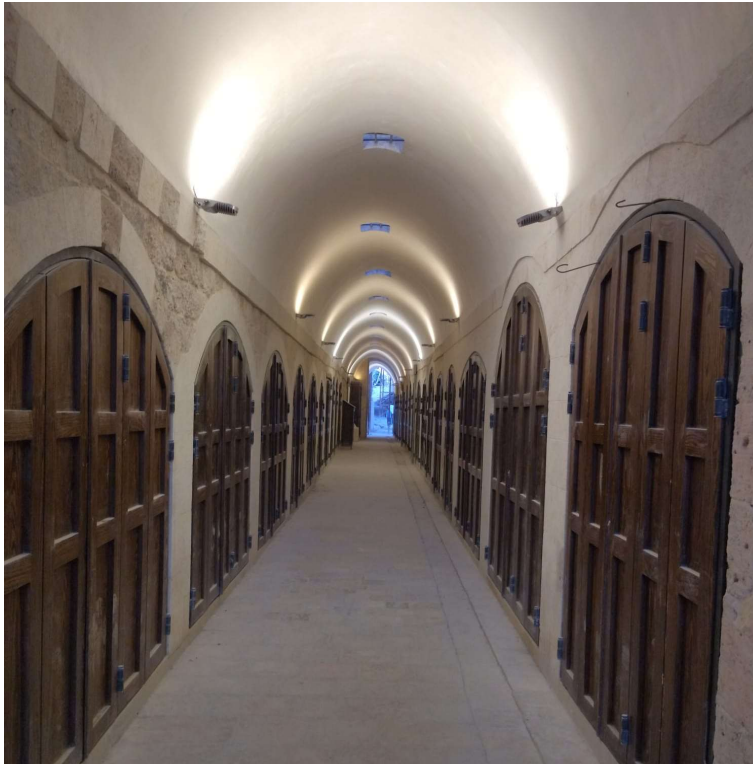
Şekil 6.6: Halep, Medine Kapalı Çarşı'nın Restore Edilmiş Bölümlerinden Bir Görüntü (20.07.2023)

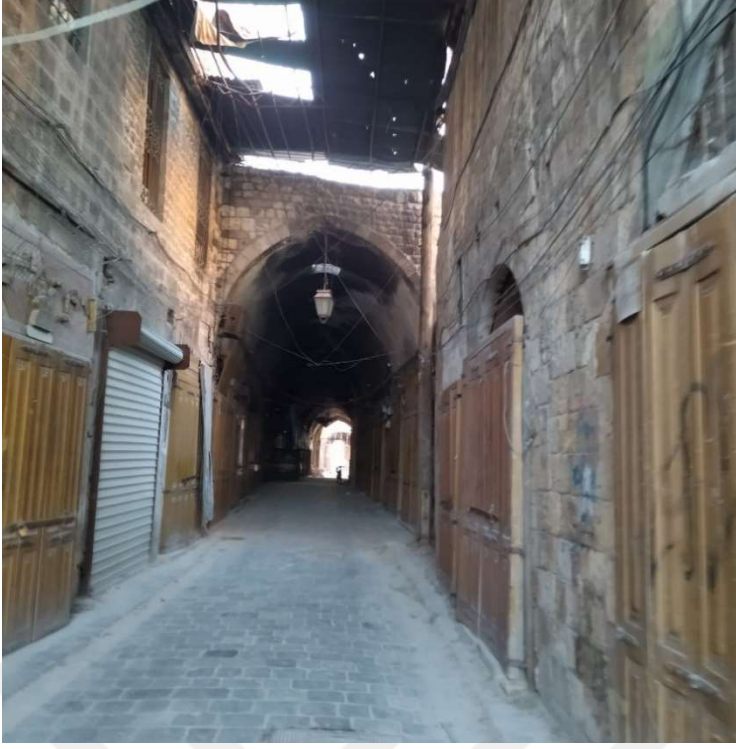
Şekil 6.7: Halep, Medine Kapalı Çarşı'nın Restore Edilmiş Bölümlerinden Bir Görüntü (20.07.2023)

Şekil 6.8: Halep, Medine Kapalı Çarşı'nın Restore Edilmiş Bölümlerinden Bir Görüntü (20.07.2023)

Şekil 6.9: Halep, Medine Kapalı Çarşı'nın Restore Edilmiş Bölümlerinden Bir Görüntü (20.07.2023)

Şekil 6.10: Halep, Medine Kapalı Çarşısı'nın Restore Edilmiş Bölümlerinden Bir Görüntü (20.07.2023)

Şekil 6.10'da görülebileceği gibi, restorasyon çalışmaları çarşıdaki bazı duvarlar, örtü, zeminler, kemeler ve tonozları kapsamaktadır. Binaların dış cepheleri temizlenmiş ve onarılmıştır. Kemerler ise orijinal hallerine dönüştürülmektedir.

Medine Kapalı Çarşısı, Halep'in en önemli tarihî ve kültürel simgelerinden biridir. Çarşısı'nın yeniden inşası, şehrin tarihî ve kültürel mirasının korunması açısından önemli bir rol oynamıştır.

İşte savaştan sonra Medine Kapalı Çarşısı'nda meydana gelen değişikliklere dair bazı ayrıntılar:

- Görseldeki çarşının geleneksel islam mimarîsi özelliklerini yansıtmaktadır.
- Kemerler, orijinal hallerine dönüştürülmektedir.
- Restorasyon çalışmaları, çarşıya eski ihtişamını geri kazandırmak için kapsamlı bir şekilde yürütülmektedir.

Tarihî yapıların günümüz standartlarına uygun şekilde güçlendirilmesi, modern restorasyon çalışmalarının önemli bir parçasıdır. Bu süreçte, modern mühendislik teknikleri kullanılarak yapıların deprem ve diğer doğal afetlere karşı dayanıklılığı artırılmaktadır. Tarihî yapıların strüktürel bütünlüğünü koruyarak, onların gelecek

nesillere aktarılmasını sağlamak amacıyla, bu teknikler büyük bir titizlikle uygulanmaktadır.

Devlet tarafından sunulan rapora göre (44e session 2020, s.10):

Zorluklar:

Yakın gelecekte finansal kaynakları mevcut olmayan acil girişimler yapılması gerekiyor. Geleneksel yapı malzemelerinin eksikliği. ALINAN ÖNLEMLER: Ekim 2018 tarihli Halep Dünya Mirası Şehri Kurtarma Vizyonu ve Planlama Çerçevesi referans alınarak hazırlanan Kurtarma Master Planı, 1. Aşamasında aşağıdakileri içermektedir:

Belirli ihtiyaçlara yanıt vermek için özel alan planlarının belirlenmesi (Yüksek ekonomik ilgi alanlarını -çarşıları- içerir.)

İhtiyaçlara göre, bu alanlarda yeniden yapılanma sürecini hızlandırmak için özel idari otoriteler öngörülmüştür:

Antik Çarşı: Çarşının geri kalanına ticari faaliyetlerin geri dönmesine katkıda bulunmak için çarşının yenilenmesi başlatılmıştır. DGAM (Suriye Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü) ve Halep Belediyesi, Aga Khan Kültür Hizmetleri Vakfı ile iş birliği yaparak Al-Saqatiyya Çarşısı projesinin tamamlanmasının ardından restore etme ve rehabilite etme işleminin 2. fazını başlattı. Bu aşama, 60'tan fazla dükkânı ve kumaş, tatlı ve kuruyemiş ticareti için belirlenen üç mağazayı içeren Khan Al-Harir Çarşısı'nın restore edilmesini ve rehabilite edilmesini içermektedir. Rehabilitasyon çalışmaları kuzey kısmında iki aşamada gerçekleştirilir ve geleneksel Halep mimarîsi ve yapı sistemi doğrultusunda dükkanların inşaat restorasyon işini içermektedir. Çalışmalar, bazı çökmüş duvarların yeniden inşasını da kapsamaktadır. İkinci aşama güney kısmında yer alan Khan Al-Banadeqa'yı içermektedir. Restorasyon çalışmaları takribî 160 gün sürecektir (Progress Report).

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), 2017 yılında Halep'in Eski Şehri'ndeki dört çarşıda (al-Khabieh, al-Nahaseen, al-Mahmas ve al-Sham Souks) 199 atölye ve dükkân restorasyon çalışmaları yürütmüştür. UNDP; "Halep Ticaret Odası", "Zanaatkarlar Birliği", "Halep Belediyesi", "Greek Orthodox Archdiocese", "Roman Catholic Archbishopric" ve "Syrian Orthodox Archdiocese" ile ortaklık yaparak, "Swiss Agency for Development and Cooperation (SDC)" ve Japonya

Hükümeti'nin maddi desteğiyle bu pazarlardaki atölye ve dükkân sahiplerine ekipman, raflar, vitrinlerin yenilenmesi ve varlıklar sağlayarak geçimlerini yeniden kazanmalarına yardımcı olmuştur. Böylece pazarlar canlandırılmıştır. Al-Khabieh'de 65 dükkân, Al-Mahmas'ta 27 dükkân, Al-Sham'da 17 dükkân ve Al-Nahaseen'de 45 atölye, ekipmanlar ve hammadde desteği sayesinde yeniden hayata dönmüş ve yerel halka önemli hizmetler ve ürünler sağlamaya başlamıştır (Progress Report).

6.1.3. Emevî Camii

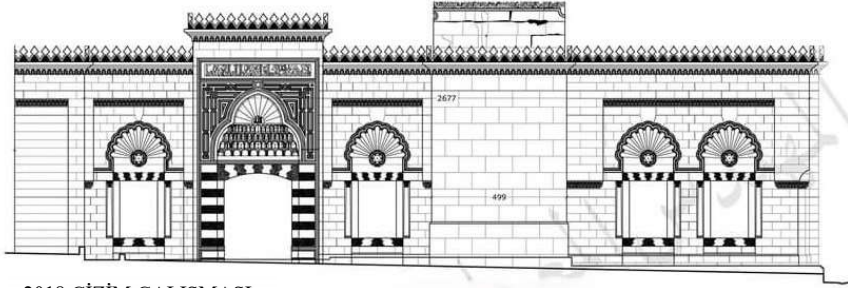
Emevî Camii'nin takribî %60'ı yıkılmıştır. Özellikle minare tamamen tahrip olmuştur. Minarenin yanı sıra, caminin kubbeleri, ana ibadet alanı, avlu ve çevresindeki yapıların büyük bölümü ciddi şekilde hasar görmüştür. Mermi ve şarapnel hasarları, duvarlarda ve diğer yapı elemanlarında geniş çapta tahribat yaratmıştır. Yıkım raporları, DGAM ve Halep Üniversitesi uzmanları tarafından detaylı saha çalışmaları ve fotoğraflama yöntemi ile tutulmuştur. Uzman ekipler, her bir yapısal bileşenin hasar derecesini ve yeniden inşa için gereken öncelikleri belirlemek amacıyla ayrıntılı analizler yapmıştır. Bu raporlar, tahribatın boyutunu, kullanılan malzemelerin durumunu ve restorasyon için gerekli adımları kapsamaktadır. Yıkım ve hasar tespiti sürecinde, yüksek çözünürlüklü fotoğraflar ve 3D lazer tarama teknolojileri kullanılarak hasar dokümantasyonu yapılmıştır. Bu yöntemler, caminin orijinal mimarî detaylarının korunmasına ve restorasyon sürecinin doğru bir şekilde planlanmasına olanak tanımıştır. Yıkım sonrası toplanan taş ve diğer yapı malzemeleri analiz edilmiş, kullanılabilir durumda olanlar ayrılmıştır. Dayanıklılık testleri ve kimyasal analizlerle malzemelerin restorasyon sürecinde kullanılabilirliği belirlenmiştir (DGAM Yıkım Raporu).

Halep'te mimarî rehabilitasyon süreci, Çeçen Cumhuriyeti'nin yardımlarıyla gerçekleştirilen cami restorasyonun üç yılda bitirilmesi planlanmıştır. Halep Üniversitesi Sivil ve Mimarlık Mühendisliği Fakültesi, tarafından sunulan çalışmalarla ilerleme kaydedilmiş ve DGAM ile koordinasyon sağlanmıştır.

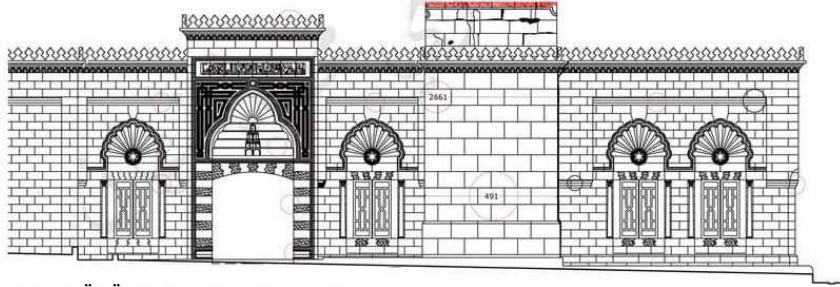
Çalışmalar şunları içermektedir:

Genel Temel Onarımı ve Minare Yeniden İnşası:

- Emevî Camii'nin genel temel onarımı, restorasyon projesinin bir parçası olarak yapılmaktadır.
- Tahrip edilmiş minarenin haricinde enkaz atma, koruma ve yeniden inşa etme kararı alınmıştır. Minare taşlarının dayanıklılıklarına göre sıralanması tamamlanmış, böylece iyi durumda olan taşlar mümkün olduğunca minareyi yeniden inşa etmek için kullanılabilir hale getirilmiştir.
- Onaylanan projeye göre, minare tabanının (takrîbî beş kat) yeniden inşasına başlanmıştır.

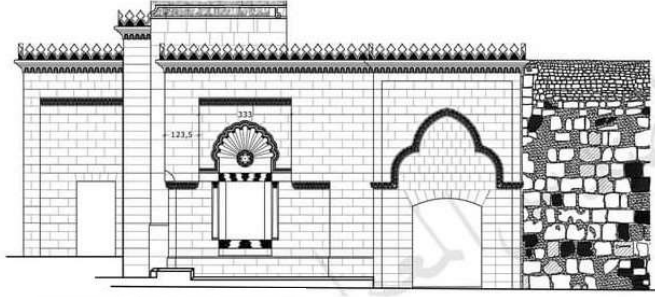
2018 ÇİZİM ÇALIŞMASI

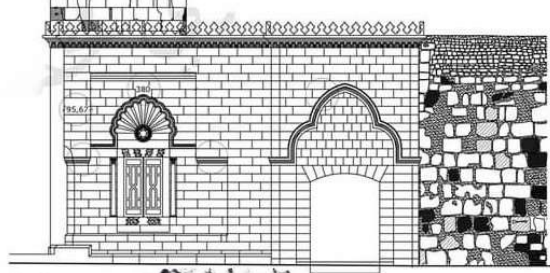
2011 RÖLÖVR ÇALIŞMASI

Şekil 6.11: Kuzey Girişi Dış Cepheden 2011-2018 Rölöve Ve Restorasyon Projesi Karşılaştırma Çalışması

Kaynak: Halep Üniversitesi Sivil Ve Mimarlık Mühendisliği Fakültesi , Mimar Mohammed NABHAN

2018 ÇİZİM ÇALIŞMASI

2011 RÖLÖVR ÇALIŞMASI

Şekil 6.12.: Kuzey Girişi Dış Cepheden 2011-2018 Rölöve Ve Restorasyon Projesi Karşılaştırma Çalışması

Kaynak: Halep Üniversitesi Sivil Ve Mimarlık Mühendisliği Fakültesi , Mimar Mohammed NABHAN

Harim (Kible) Kanadı Çalışmaları:

- Harim (Kible) kanadındaki ahşap doğrama ve elektrik işlerinin tamamlanması.
- Harim (Kible) çatısının geleneksel kaplama malzemesi ile tamamlanması.
- Harim (Kible) ve caminin dış cephelerinde mermi ve şarapnel nedeniyle oluşan tahribatın onarımı

Diğer Çalışmalar:

- Doğu portikosu ve ikinci namaz salonunun (Hicazia) restorasyonuna yakın tarihte başlanması.
- Şadırvan yerinin tamamlanması.
- Avluda yapılan kazı çalışmalarının tamamlanması.

DGAM Çalışmaları:

- DGAM, tarihî değerleri korumak ve daha fazla çökmesini önlemek ve gelecekteki çalışmaları hazırlamak amacıyla hasar görmüş binaların konsolidasyonunu gerçekleştirmiştir. Bu kapsamda Beit Ajiqbash (Halk Sanatları Müzesi) gibi binalar da yer almaktadır.

- DGAM, UNESCO önerilerine göre küçük sınırların değiştirilmesini tamamladı. Bakanlık kararı olan 111/A sayılı karar, 5 Mayıs 2019 tarihinde değişiklikleri onayladı. Bab Al-Faraj bölgesi, dünya miras şehrinin sınırlarına dahil edilmiştir.
- UNDP ve Japonya Hükümeti'nin finansmanı ile desteklenen Ulusal Halep Müzesi, 24 Ekim 2019'da, ziyaretçiler ve arkeoloji bilim adamlarının katıldığı bir sivil törenle kapılarını yeniden açarak hayatın Halep'e geri dönmesini onaylamıştır.
- Yapılan restorasyon çalışmaları şunları içermektedir: Takribî 400 metreküp enkazın kaldırılması ve güvenli bir şekilde bertaraf edilmesi; elektrik ağlarının, hijyen tesislerinin ve müzenin girişi dahil olmak üzere sivil işlerin restorasyonu; zemin katta Mari ve Prehistorik 19 sergi salonlarının ve vitrinlerinin bakımı ve restorasyonu; müze çatısında yalıtım ve ek işler. Bu etkinliğe, "Halep Şehri: Geçmiş, Bugünü ve Geleceği" başlıklı uluslararası bir sempozyum eşlik etmiştir. Sempozyuma birçok uluslararası ve Suriyeli arkeolog katıldı ve sempozyum iki gün sürmüştür.

Hasar Görmüş Dini Binaların Yeniden İnşası (Halep'teki Büyük Cami'nin Minareleri Örneği):

Halep'teki Büyük Cami'nin yapısı değişmeyecek ve minaresinin yeniden inşası, yerleşimci yöne doğru yapılacaktır; yani minare, önceden olduğu gibi yeniden inşa edilecektir. Sadece cami hasar görmüş olsaydı ve minare ayakta kalmış olsaydı, kendisi başına bir cazibe noktası oluşturduğundan, sembolik bir değere sahip olduğundan ve kendisi başına bir turistik cazibe merkezi olduğundan, buna göre ele alınabilirdi. Yeniden inşa işlemleri, tarihî çizimlere uygun olarak minarenin orijinal şeklini geri kazandırmak ve genellikle orijinal sağlam taşların yeniden kullanımını gerektirir. Taşlar, toplanıp temizlendikten sonra orijinal yerlerine yerleştirilir. Ayrıca, yeniden inşa için kullanılan taşların, 1222 yılında kullanılan taşlarla aynı türde olması gerektiği ve eski taşların (kireç taşı) kullanılması gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca, takribî 42 cm kalınlığında olmalıdır. Yani, eski malzemelerle benzer geleneksel yapı malzemelerinin kullanılması gerekmektedir.

6.1.4. Carlton Hotel

Carlton Oteli'nin restorasyon çalışmalarının ne zaman başlayacağı henüz belirlenmemiştir. Bu tür yapıların yeniden inşa edilmesi ve restore edilmesi, yerel ve uluslararası iş birliği gerektiren zorlu bir süreçtir. Restorasyon çalışmalarının başlaması, hem yerel halkın moralini yükseltecek hem de Halep'in tarihî dokusunun korunmasına katkıda bulunacaktır. Bu bağlamda, Carlton Oteli'nin restorasyonu, Halep'in savaş sonrası yeniden inşasında sembolik bir öneme sahip olacaktır. Bu süreçte, tarihî ve kültürel mirasın korunması için uluslararası fonlar ve desteklerin sağlanması büyük önem taşımaktadır. Otelin yeniden inşa edilmesi, Halep'in tarihî mirasının gelecek nesillere aktarılması açısından kritik bir rol oynayacaktır.

- Carlton Oteli'nin restorasyon ve rekonstrüksiyon için önerilen adımlar şunlardır:

1. Bina yeniden inşa edilmeyecek veya kullanılmayacak, böylece genel olarak Halep şehrinde ve özellikle eski şehirde savaşın ardından geride kalan enkazın bir anıt olarak kalması sağlanacak. Turistlerin ziyaret ederek eski harabe binanın kalıntılarını görmesi sağlanacak.
2. Yıkılmış binanın çevresindeki alanların geliştirilmesi ve yeşil alanların incelenmesi ve turistik bir cazibe merkezi olarak kullanılması için gerekli mobilya unsurlarının sağlanması.

Carlton Oteli'nin restorasyon ve rekonstrüksiyon için önerilen adımlar:

Eski binanın ruhuna uygun olarak yapının eski haline göre yeniden inşa edilmesi ve eski binanın canlandırılması için aynı tarzda inşa edilmesi amaçlanmaktadır. Bu tür canlandırma, eski mimariyi şekilsel olarak canlandırmayı içerir ve Carlton Oteli'nin önceden detaylı bir belgelemesi gerekmektedir. Bu durumda, yeni bina, resimlerde gösterildiği gibi eski binanın tüm öğeleri ve detaylarıyla aynı olmuştur.

Carlton Oteli'nin restorasyon ve rekonstrüksiyon için önerilen adımlar şunlardır:

Bu durumda, yeniden inşa edilen bina, yıkılmadan önceki orijinal binadan ayırt edilmesi zor olacak ve başka bir deyişle, önceden var olanın korunması, yeni unsurların binaya veya tarihî bölgeye eklenmesinin önüne geçecektir.

Hasar görmüş tarihî binaların (Halep Kalesi, Emevi Cami, Kapalı Çarşılar, Carlton Hotel, Khan Alshouneh, Khan El vezir, Alsahabayh Cami (Fıstık Camii) restorasyon ve rekonstrüksiyon için tahmini süre ve düzenleyici süreçleri:

Finansman, genellikle savaş sonrası yeniden yapılanma stratejileri veya planlarının uygulanmasının temel taşlarından biridir. Finansman tek başına, koruma planlarının etkinliğini sağlamak için doğru işletme temeli üzerine inşa edilmesi gerektiğini göstermektedir.

Özel sektör ve hükümet dışı kuruluşların, koruma operasyonları için gerekli finansmanın bir kısmını sağlamadaki rolü önem kazanmaktadır. Özellikle yeniden yapılanma operasyonları, hükümet kurumları ve özel sektör arasındaki yapıcı iş birliği çerçevesinde gerçekleştirilmelidir.

Bu nedenle, mirasın korunmasının ekonomik yönleri dikkate alınmalıdır. Halk katılımının gerekliliği, vatandaşların bu mirasın korunmasının sadece dünya mirası olarak korunması gerektiğini değil, aynı zamanda yaşam standartlarını iyileştirebilecek bir ekonomik getiri sağlayabileceğini hissetmeleri gerektiğini göstermektedir.

Halep'teki hasar görmüş tarihî binaların (Halep Kalesi, Emevi Cami, Kapalı Çarşılar, Carlton Hotel, Khan Alshouneh, Khan El Vezir, Alsahabayh Cami (Fıstık Camii)) restorasyon ve rekonstrüksiyon için tahmini süre, finansman ve iş birliği süreçlerine bağlıdır. Finansman, genellikle savaş sonrası yeniden yapılanma stratejileri veya planlarının uygulanmasının temel taşlarından biridir (Directorate General of Antiquities and Museums, 2019). Doğru işletme temeli üzerine inşa edilmesi gereken koruma planlarının etkinliğini sağlamak için finansman tek başına yeterli değildir. Özel sektör ve hükümet dışı kuruluşların, koruma operasyonları için gerekli finansmanın bir kısmını sağlamadaki rolü önem kazanmaktadır (Halep Üniversitesi Sivil ve Mimarlık Mühendisliği Fakültesi, 2020). Özellikle yeniden yapılanma operasyonları, hükümet kurumları ve özel sektör arasındaki yapıcı iş birliği çerçevesinde gerçekleştirilmelidir.

Bu nedenle, mirasın korunmasının ekonomik yönleri dikkate alınmalıdır. Halk katılımının gerekliliği, vatandaşların bu mirasın korunmasının sadece dünya mirası olarak korunması gerektiğini değil, aynı zamanda yaşam standartlarını

iyileştirebilecek bir ekonomik getiri sağlayabileceğini hissetmeleri gerektiğini göstermektedir (UNESCO, 2021; TRAFO , 2019).

Düzenleyici süreçler: İkamet edenlerin geri dönüşünü kolaylaştırmak amacıyla arazi kullanım yönetimi ve konut iyileştirmeleri için onay süreçleri, halka ve şehre büyük faydalar sağlayacak şekilde uyarlanmıştır. Restorasyon ve rehabilitasyon çalışmaları, Halep Valisi tarafından yönetilen Eski Şehir Koruma Komitesi'nin doğrudan denetimi altında devam etmektedir. Bu, lisans verme sürecini hızlandırmak için periyodik toplantılar yapan uzman teknik komitelerin yardımıyla yapılmaktadır. Lisanslar, Halep Antikaları Müdürlüğü ve Eski Şehir Müdürlüğü tarafından verildikten sonra takip edilmektedir.

Halep Valiliği, Eski Şehir'deki birkaç okulu yenilemek için çalışmalarını sürdürürken, Vakıflar Bakanlığı da yerel ve uluslararası bağışçıların desteğiyle bazı dini yapıları restore etmektedir. Eski Şehir Halep'teki hasarlı Vakıf mülk sayısı 600'e ulaşmıştır, bunların çoğu Al-Madina çarşısı ve Al-Jadida bölgesinde yer almaktadır. 2019 yılında, restorasyon onayları; Halep Antikaları ile koordinasyon halinde 115 mülk için verilmiş, bunların 22'si ev ve 93'ü dükkân olmak üzere toplam %55'tir. 2019 yılında, Antikalar ve Müzeler Müdürlüğü ile Eski Şehir Müdürlüğü ile koordinasyon halinde takribî 20 cami için restorasyon onayı verilmiştir, önceki 50 camiye ek olarak toplamda 70 cami restorasyon onayı almıştır, toplam restorasyon onay oranı %65'tir. Kısmen hasar gören camilerin çoğu ibadet ve dini ritüeller için restore edilmiştir ve hasarlı camilerin %77'si restore edilmiştir. Tüm restorasyon çalışmaları, Vakıflar Müdürlüğü ve Halep Antikalarının ortak denetimi altında gerçekleştirilmiştir ve yerel uzmanlık ve yerel işgücü kullanımının yanı sıra tanınmış arkeolojik koşullar ve standartlar uygulanmıştır.

6.2. İç Savaştan Sonra Eski Halep'te Gerçekleşecek Girişim Öncelikleri ve Enkaz Stratejileri

Yeniden inşa çalışmalarını gerçekleştiren taraf, meydana gelen çatışma, savaş gibi kriz dönemlerinin sonrasında farklı öncelikler belirleyebilmektedir. Bir bölgede savaş vb. olayların ardından belirlenen öncelikler aşağıdaki gibidir:

1- Enkazın korunması: Enkazda yer alan değerli eşyaların ve tarihî yapı taşlarının korunması önemlidir. Tarihî değeri olan malzemeler titizlikle çıkarılmalı ve yeniden kullanım için saklanmalıdır (UNESCO World Heritage Centre, 2019).

2- Altyapının yeniden inşası: Savaş sonrası bir bölgede altyapının zarar uğraması ve işlev göstermemesi ciddi sorunlara yol açabilmektedir. Bu sebeple savaş gibi olaylardan sonra altyapının yeniden yapılandırılmasına öncelik verilebilmektedir (UNESCO, 2016).

3-İnşası tehlikeli binaların yıkılması: Girilmesi güvenli olmayan, hasar almış binaların yıkılmasına güvenlik gibi sebeplerle öncelik verilebilmektedir (SpringerLink, 2017).

4-Yeni inşaatların yapımında kullanılacak malzemelerin saklanması: İnşaat esnasında kullanımı gerekli olan malzemelerin tedarik edilmesi ve bu malzemelerin korunması da bir öncelik olarak belirlenebilmektedir. Çünkü şehrin yeniden yapılandırılabilmesi bu malzemelerin varlığı ile doğrudan ilişkilidir (TRAFO, 2019).

Eski Halep'in inşaat düzenlemelerine göre yeniden inşa koşulları incelendiğinde, savaş ve felaketler ardından yapılan inşaat düzenlemeleri aşağıdaki maddeleri kapsamaktadır:

- Yıkılan bölgelerin inşası, temel maddeler ve koşullar doğrultusunda gerçekleştirilmektedir.
- Küllü inşaatlar için iki durum söz konusudur:
 1. Kaliteli unsurları içeren binalarda (kadaströ 1) inşa koşulları, yenilenmeyen asıl yüksekliklerine ve arazi kullanım planlarına uygun olarak belirlenmektedir.
 2. Alternatif olarak, komşuların uyum sağlayabileceği şekilde yükseklikler belirlenmektedir.

Enkazların kaldırılması genellikle öncelik sahibi inşaat şirketleri tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu şirketler, şehirlerle faydalı anlaşmalar yaparak kendilerine avantaj sağlamaktadır. Öte yandan, bu şirketler yerel halkın yardımına da gereksinim duymaktadır. Suriye'de milyonlarca metrekare enkazın kaldırılması mecburiyeti bulunmaktadır. Özellikle tarihî şehirler, Halep'in tarihî merkezi dahil %70'ten fazlası iç savaştan kaynaklı yıkılmıştır. Öncelikle tehlikeli binaların yıkılmalıdır. Bu süreçte kalıntıların dikkatli bir şekilde saklanması ve sonraki aşamalarda kullanılması amaçlanmaktadır. Enkazın korunarak kaldırılması, kaliteli inşaat malzemeleriyle paralel bir şekilde gerçekleştirilmektedir.

Enkazı koruma işlemleri, iki aşama şeklinde gerçekleşmektedir:

1- Tarihî binaların korunması için, aşılmaması gereken ve kalıntılarla oynanmaması gereken koruma bölgeleri uygulanmaktadır. Bu bölgeler, tarihî ve kültürel değerlerin korunması amacıyla belirlenmiş alanlardır. Koruma bölgelerinde, binaların orijinal yapısını bozmadan onarım ve restorasyon çalışmaları yapılır. Bu şekilde, tarihî binaların özgünlüğü korunarak gelecek nesillere aktarılması sağlanır. Ayrıca, bu bölgelerde yapılacak herhangi bir inşaat veya değişiklik, sıkı denetim ve izin süreçlerine tabidir. Böylece, tarihî eserlerin ve kalıntıların zarar görmesi engellenir ve tarihî dokunun sürekliliği sağlanır. Bu süreç, yasa gereği ve yetkili kurumlar tarafından (örneğin Eski Halep Şehri Müdürlüğü) denetlenmektedir. İnşaat malzemeleri, eski yapıların taşları gibi, enkazdan çıkarılarak onarım sürecine kadar bu şekilde devam etmektedir. Sonraki adımda ise kanıtlar ve belgeler toplandıktan sonra, bu taşların orijinal yerlerini belirlemek için çalışmalar yürütülmektedir (TRAFO, 2019).

2-Tarihî şehrin tamamının enkaz temizliği işlemi ise, tüm binalar ve sokaklar enkazlardan arındırılarak şehir dışına taşınmaktadır. Bu süreç, yasal kurallara uygun olarak, insan zincirleri oluşturularak inşaat malzemelerinin belirli bir noktaya taşınmasıyla gerçekleştirilmektedir. Bu malzemeler, özenle ve dikkatlice temizlenerek tekrar kullanılabilir hale getirilmek üzere bir araya getirilmektedir. Enkaz kaldırma işlemlerini hızlandırmak için nöbetler tutulmakta ve belirlenen planlar doğrultusunda ilerlenmektedir. Bu şekilde sağlam taşlar çıkarılarak enkaz kalıntıları kaldırılmakta ve yeniden inşa edilecek malzemeler kullanılmaktadır (Sarhan, 2014: 78).

YEDİNCİ BÖLÜM

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Suriye'nin Halep şehri, 2011-2020 yılları arasındaki iç savaş sürecinde büyük yıkıma uğramıştır. Özellikle 2012-2016 yılları arasındaki çatışmalar sırasında şehir neredeyse tamamen tahrip olmuştur. Bu süreçte 25 binden fazla insan hayatını kaybetmiş ve iki milyon insan şehri terk etmek zorunda kalmıştır. Şehrin tüm alanları, önemli anıtları, çarşıları, hanları ve camileri ciddi hasar görmüş, nüfus su, elektrik, sağlık ve eğitim hizmetlerinden mahrum kalmış ve konutlar büyük ölçüde zarar görmüştür. Halep, tarih boyunca stratejik ve coğrafi konumuyla dikkat çeken bir şehir olmuştur. MÖ 3000 yılından itibaren mimarî gelişmelerin korunup saklandığı bir merkez olarak bilinmektedir. Dolayısıyla savaş sonrası ve savaş nedeniyle zarar gören mimarî mirasın restorasyonu ve rekonstrüksiyonu hem şehrin tarihîni hem de kültürel mirasını koruma açısından büyük bir öneme sahiptir.

İç savaş sonrasında Halep'teki mimarî mirasın korunmasına yönelik çalışmalar incelenirken, benzer süreçlerden geçmiş Mostar ve Dresden şehirleri de değerlendirilmiştir. Dresden'de Ana Meryem Kilisesi'nin yeniden inşası, şehrin tarihî kimliğini koruma konusunda önemli bir örnek teşkil etmektedir. Dresden'de uygulanan politikalar, tarihî dokunun korunmasına büyük önem vermiştir. Özellikle özgün malzemelerin kullanılması ve uluslararası bağış kampanyaları ile finansal destek sağlanması, restorasyon sürecinin başarısında kritik rol oynamıştır. Benzer şekilde, Mostar'da yaşanan restorasyon ve rehabilitasyon çalışmaları, kültürel mirasın korunması açısından dikkat çekicidir. Mostar Köprüsü'nün yeniden inşasında geleneksel inşaat teknikleri ve orijinal malzemeler kullanılarak, köprünün tarihî ve kültürel kimliği korunmuştur.

Halep'teki restorasyon çalışmalarında da Mostar ve Dresden'deki gibi politikalar uygulanmalıdır. Bu şehirlerde uygulanan stratejiler, yerel ve uluslararası iş birliklerinin önemini vurgulamakta ve Halep'te benzer yaklaşımların benimsenmesi gerektiğini göstermektedir. Halep'teki restorasyon projeleri, özgün mimarînin korunmasına ve modern ihtiyaçlara cevap verebilecek şekilde yeniden inşasına dikkat edilerek yürütülmelidir. Bu süreçte, tarihî binaların orijinal unsurlarının korunması ve yeni yapıların çevreyle uyumlu bir şekilde tasarlanması önem arz etmektedir. Restorasyon projelerinde, doğrulanmış tarihî belgelere dayanarak ve

mevcut orijinal unsurların bütünlüğünü bozmadan hareket edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Halep'in yeniden inşasında ulusal ve uluslararası kurumların rolü büyük önem taşımaktadır. UNESCO gibi uluslararası kuruluşların katkıları ve fonları, kültürel mirasın korunması için hayati öneme sahiptir. Uluslararası fonlar ve teknik destek, restorasyon projelerinin başarısı için kritik öneme sahiptir. UNESCO ve diğer uluslararası kuruluşlarla işbirliği yapılarak, projelere finansal ve teknik kaynak sağlanmalıdır. Ulusal düzeyde, yerel yönetimlerin ve toplumun aktif katılımı, restorasyon projelerinin başarısı için kritik bir rol oynamaktadır. Halep'te yürütülen projelerde, yerel halkın ve uzmanların işbirliği, projelerin daha sürdürülebilir ve etkili olmasını sağlamıştır. Ayrıca, uluslararası kuruluşların sağladığı teknik ve finansal destek, restorasyon çalışmalarının hızlandırılmasında önemli bir etken olmuştur.

Halep'teki restorasyon projelerinde toplamda 50'den fazla tarihî yapı restore edilmiştir. Bu projeler için takribî 200 milyon dolar harcanmış olup, bu bütçe büyük ölçüde uluslararası kuruluşlar ve bağış kampanyaları tarafından sağlanmıştır. UNESCO, DB ve Avrupa Birliği gibi uluslararası kuruluşlar, Halep'in restorasyon çalışmalarına önemli katkılar sağlamıştır. Ayrıca, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları da projelere aktif olarak destek vermiştir.

Halep'in tarihî binalarının restorasyon ve rekonstrüksiyonu için yapılan öneriler şunlardır:

1. Tarihî Yapıların Korunması: Tarihî yapıların özgün mimarî özelliklerinin korunmasına özen gösterilmelidir. Restorasyon çalışmalarında kullanılan malzemeler ve teknikler, tarihî dokuyu bozmadan, yapının orijinal formunu ve estetiğini koruyacak şekilde seçilmelidir.
2. Modern İhtiyaçlara Uyum: Restorasyon projeleri, modern kullanım ihtiyaçlarına da cevap verebilecek şekilde planlanmalıdır. Tarihî binalar, yeni işlevler kazandırılarak topluma kazandırılmalı ve sürdürülebilir kullanım alanları yaratılmalıdır.
3. Uluslararası İşbirliği: Uluslararası fonlar ve teknik destek, restorasyon projelerinin başarısı için kritik öneme sahiptir. UNESCO ve diğer uluslararası kuruluşlarla işbirliği yapılarak, projelere finansal ve teknik kaynak sağlanmalıdır.

4. Yerel Katılım: Yerel halkın ve uzmanların projelere aktif katılımı teşvik edilmelidir. Bu, projelerin daha sürdürülebilir ve toplumsal olarak kabul edilebilir olmasını sağlayacaktır.

5. Eğitim ve Farkındalık: Restorasyon projelerinde görev alacak kişilerin eğitimi ve toplumsal farkındalığın artırılması için eğitim programları düzenlenmelidir. Bu programlar, tarihî yapıların korunması ve restorasyonu konularında bilgi ve beceri kazandırmayı amaçlamalıdır.

6. Teknolojik Kullanım: İç savaş sonucu zarar gören binaların ve tarihî alanların restorasyon ve rekonstrüksiyonu için ileri teknolojilerin kullanılması önerilmiştir. Örneğin, dijital modelleme ve 3D tarama teknikleri kullanılabilir. Bu yöntemler, yapıların orijinal hallerinin dijital modellerini oluşturarak, restorasyon sürecinde detaylı ve doğru bilgi sağlar. Bu teknikler, restorasyon çalışmalarının daha planlı ve etkili bir şekilde yürütülmesine yardımcı olur, hızlı ve noktasal çözümler üretmek için faydalıdır.

Halep'in yeniden inşası ve restorasyon çalışmaları, sadece fiziksel yapıları değil, aynı zamanda toplumsal dokuyu da yeniden inşa etmeyi hedeflemelidir. Bu süreç, toplumsal bağların yeniden güçlendirilmesi ve kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılması açısından büyük bir fırsat sunmaktadır. Restorasyon projelerinin başarıya ulaşması için, sürdürülebilir ve kapsamlı bir yaklaşım benimsenmelidir. Bu, yalnızca mevcut yapıları restore etmekle kalmayıp, aynı zamanda yeni yapılar ve alanlar yaratırken tarihî ve kültürel bağlamı göz önünde bulundurmayı gerektirmektedir. Halep'in yeniden inşa süreci, diğer savaş sonrası şehirler için de örnek teşkil edebilecek kapsamlı ve yenilikçi çözümler sunmaktadır.

Halep'in restorasyon sürecinde, uzun vadeli stratejiler geliştirilmelidir. Bu stratejiler, sadece mevcut yapıları restore etmekle kalmayıp, aynı zamanda gelecekte benzer durumlarla karşılaşıldığında izlenecek yolları da belirlemelidir.

Bu bağlamda, sürekli eğitim ve kapasite geliştirme büyük önem taşır. Restorasyon ve koruma alanında çalışan profesyoneller için sürekli eğitim programları düzenlenmeli ve kapasite geliştirme faaliyetleri ile yerel uzmanların bilgi ve becerileri artırılmalıdır.

Veri tabanı ve bilgi yönetimi de kritik bir rol oynamaktadır. Halep'in tarihî ve kültürel mirasının korunması için kapsamlı bir veri tabanı oluşturulmalı ve bu veri

tabanı, yapılar hakkında detaylı bilgileri ve restorasyon süreçlerini içermelidir. Bilgi yönetimi sistemleri ile bu verilerin etkin bir şekilde kullanılması sağlanmalıdır.

Ayrıca, toplum temelli yaklaşımlar benimsenmelidir. Restorasyon projelerinde yerel halkın projelere katılımı ve projelere sahip çıkması, sürdürülebilirlik açısından büyük önem taşır. Bu amaçla, toplumun kültürel miras bilincini artırmak için çeşitli etkinlikler ve programlar düzenlenmelidir.

Bu stratejiler, Halep'in yeniden inşası ve restorasyon süreçlerinde uzun vadeli başarıyı sağlamak için kritik öneme sahiptir.

Sonuç olarak, Halep'in tarihî kimliğini koruma ve geleceğe taşıma çabaları, savaşın yıkıcı etkilerine rağmen devam etmektedir. Bu çalışmalar, sadece Halep için değil, benzer süreçlerden geçen diğer şehirler için de örnek teşkil edecektir. Restorasyon ve rekonstrüksiyon projeleri, insanlığın ortak değerlerini korumak ve sonraki nesle aktarmak yönünden çok önemlidir. Halep'in restorasyonu, dünya mirasının korunması açısından da büyük bir öneme sahiptir. Bu süreç, uluslararası iş birliği ve dayanışmanın güzel bir örneğini oluşturmakta ve savaşın yıkıcı etkilerini telafi etme yolunda atılan önemli bir adımı temsil etmektedir. Halep'in tarihî ve kültürel mirasının yeniden inşa edilmesi hem yerel halk için hem de dünya için büyük bir değer taşımaktadır.

Halep'in yeniden inşası ve restorasyonu, dünya mirasının korunması açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu süreç, uluslararası iş birliği ve dayanışmanın güzel bir örneğini oluşturmakta ve savaşın yıkıcı etkilerini telafi etme yolunda atılan önemli bir adımı temsil etmektedir. Halep'in tarihî ve kültürel mirasının yeniden inşa edilmesi hem yerel halk için hem de dünya için büyük bir değer taşımaktadır. Restorasyon ve rekonstrüksiyon projeleri, Halep'in tarihî kimliğini koruma ve geleceğe taşıma çabalarının önemli bir parçasıdır. Bu projeler, insanlığın ortak değerlerini korumak ve sonraki nesle aktarmak yönünden çok önemlidir. Halep'teki restorasyon çalışmaları, savaşın yıkıcı etkilerini hafifletmek ve şehrin tarihî mirasını korumak için atılan önemli adımlardır. Bu çalışmalar, sadece Halep için değil, benzer süreçlerden geçen diğer şehirler için de örnek teşkil edecektir.

Sonuç olarak, Halep'in yeniden inşası ve restorasyonu, savaşın yıkıcı etkilerini hafifletmek, tarihî ve kültürel mirası korumak ve geleceğe taşımak açısından kritik bir rol oynamaktadır. Bu süreç, uluslararası iş birliği, yerel katılım ve yenilikçi

teknolojilerin kullanımı ile daha başarılı ve sürdürülebilir olacaktır. Halep'in restorasyon çalışmaları, dünya mirasının korunması ve gelecek nesillere aktarılması için atılan önemli bir adımdır ve bu süreç, diğer savaş sonrası şehirler için de değerli bir örnek oluşturmaktadır.

Sonuç olarak tarihî binaların yeniden inşası, sadece binaları yeniden inşa etmekten öte, bir şehrin kimliğini ve tarihî mirasını korumak anlamına gelir. Halep'in tarihî binalarının yeniden inşası, şehrin yeniden canlanmasına ve Suriye'nin kültürel mirasının korunmasına önemli katkıda bulunacaktır.

KAYNAKÇA

- Abboud: (2020). Suriye (Cambridge: Polity Press, 2016);
- Abdulsattar, O.M. (1988). El-Madine El-İslamiyye, Alam ElMarife, El-Meclis El-Vatani Lilsakafe va El-Funun va El-Adab Bilkuveyt.
- Adham, İ. (2004). Gofman Danya, Masters Bruce: El-Medine El-Osmaniyye Beyn El-Şark va El-Garp – Halep – İzmir – İstanbul, Maktabat El-Abikan, El-Riyad, El-Memleke El-Arabiyye El-Suudiyye.
- Armaly, M. Blasi, C. Hannah, L. (2004). museumsassociation: <https://www.museumsassociation.org/home> adresinden alınmıştır.
- Aruçi, M. (1992). Saraybosna, TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul.
- Aruçi, M. (2005). MOSTAR KÖPRÜSÜ. Mostar'da Neretva nehri üzerine XVI. yy'da yapılmış köprü. (islamansiklopedisi: , erişim tarihî 26.06.2019.
- Aslanapa, O. (1984). Türk Sanatı, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Atmaca, E. (2015). Memlûkler Dönemi'nde Halep İlmî Hayatında Ders Halakaları ve Ulemâ Tarafından Okutulan Ders Kitaplarının Tespiti. Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 0 / 3: 44-81.
- Aydüz: (2008). Medrese ve Tekke Dışındaki Eğitim Müesseseleri Tarihî Literatürü. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, VI/12 (Türk Eğitim Tarihî), 139-180.
- Bandarin, F. (2022). The Destruction of Aleppo: The Impact of the Syrian War on a World Heritage City. Cuno, James, and Thomas G. Weiss, eds. Cultural Heritage and Mass Atrocities. Los Angeles: Getty Publications.
- Bırcavi: A. (1993). El-İmbaratoriyye El-Osmaniyye Tarihîa El-Siyasi va El-Askeri. El-Ahliyye Lilneşirva El-Tavzii, Lübnan.
- Bianca: (2000). Urban Form in the Arab World - Past and Present. Zurich: vdf.
- Çelebi, E. (2000). Seyahatname, YKY, İstanbul.
- Dağ, A.E. (2013). Bilad-i Şam'ın Hazin Öyküsü-Suriye, İhh Kitap, İstanbul.
- DAI Alman Arkeoloji Enstitüsü (Deutsches Archäologisches Institut)

- David, J.C. (2010). (XII – Halep, IREMAM - UMR 7310 - CNRS/Aix Marsilya Üniversitesi, Arap ve Müslüman Dünyaları Araştırma ve Araştırma Enstitüsü.: 385-406
- Directorate General of Antiquities and Museums. (2019). *Damage and Destruction Assessment Report for the Umayyad Mosque in Aleppo*. Damascus, Syria: DGAM.
- Dr. Blofeld- OpenStreetMap, CC BY-SA 2.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=14103305>
- El-Behnesi E. (2001). Afif, Suriye El-Tarih va El-Hadara, El-Mantika El-Şimaliyye, Muhafazata Halep va İdlip, Vezaretül Siyaha, Şam
- El-Gazzi Kâmil İbni Muhammed, (...). Nehr El-Zeheb Fi Tarih Halep, Yay. Haz. Şevki Şaas ve Mahmut Fahuri, 1. Cilt, Dar El-Kalem El-Arabi, Halep
- Fadıl, B. (2003). Dirasat Fi Tarih El-Ahd El-Osmani, Ruya Cedide Fi Doo El-Vasaek va El-Masader El-Osmaniyye, Dar El-Madar El-İslami, Beyrut.
- Faroqhi: (1999). Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam (Orta çağ'dan Yirminci Yüzyıla), Tarih Vakfı Yay, İstanbul.
- Goodwin, G. (2012). A History of Ottoman Architecture, Osmanlı Mimarlığı Tarihî, Kabalıcı Yayın Evi, İstanbul.
- GTZ and DOCA. (2003). The Rehabilitation of the Old City - Project Status 2003 [File name: ReHalep status 2003.ppt]. Cottbus: The Aleppo Digital Documents Archive, Brandenburg University of Technology.
- Haccar, A. (1990). Maalem Halep El-Eseriyye, Manşurat Camiyat Halep ve Cemiyet El-Adiyat, Halep El-Cumhuriyye El Arabiyye El-Suriyye, El-Tabaa El-Ula, Miladi.
- Hadjar, A. (2000). Historical Monuments of Aleppo. Syria.
- Halep Üniversitesi Sivil ve Mimarlık Mühendisliği Fakültesi. (2020). *Aleppo's Architectural Heritage Rehabilitation Reports*. Halep, Suriye.
- Hasan: (2019). Silahlı Çatışma Sonrası Halep'te Mimarî Mirasın Rehabilitasyonuna Yönelik Bir Değerlendirme. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Ankara.

- Hreitani, M. (2005). Halep'in Eski Bölgeleri. Shuaa for Publishing and Science, 1516-1916.
- İnalçık, H. (2002). Tarih El-Devle El- Osmaniyye Min Nuşu ile El-İnhidar, Tercemet Muhammed. M. El-Arnaut Dar El-Madar El-İslami, El-Tabaa El-Ula, Beyrut. Lübnan,
- İnanç, Y. (2013). Suriye İç Savaşı: Bir Mezhep Savaşından Ötesi.
- Jager Ingenieure Gmb, H. (2019). jaeger-ingenieure: <https://www.jaegeringenieure.de/en/project/archaeological-reconstruction-of-the-frauenkirchedresden.html> adresinden alınmıştır
- Jasser, L. (2010). Halep'te Adım Adım Osmanlı'nın İzinde. Gaziantep Üniversitesi Yayınları. Gaziantep.
- Jorjik Orfilyan, 2015, Erişim Tarihi Nisan, 2021. <https://www.cambridge.org/core/journals/international-journal-of-cultural-property/article/destruction-of-cultural-property-in-the-syrian-conflict-legal-implications-and-obligations/5B81E9C84C7F9B24FA0C4F1E9FA50CAF>
- Kafesçioğlu, Ç. (1997). In The Image Of Rûm: Otoman Architectural Patronage In Sixteenth Century and Damascus. Muqarnas volume 16.
- Kaya, K. (2015). Mostar Köprüsü. www.yoldaolmak.com. 14 Mart 2016 tarihinde kaynağından arşivlendi. Erişim tarihi: 13 Nisan 2015.
- Killick, D. (2014). Let's look to Dresden in rebuild. <http://www.stuff.co.nz/thepress/business/the-rebuild/10016695/Lets-look-to-Dresden-in-rebuild> erişim tarihi 01.09.2019 adresinden alınmıştır.
- Kuran, A. (1988). Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri, Başbakanlık, Vakıflar Genel Müdürlüğü ile Türkiye Vakıflar Bankası.
- Kurdi, O. (2014). Dini, Arkeolojik Ve Turistik Bir Doğanın Kuruluşunu Yönetmek "Halep'teki Büyük Emevi Camii Deneyimi. Halep Üniversitesi, Arap Bilimsel Miras Enstitüsü, Antik Kentle İlgili Metodolojiler Üzerine Bir Kurs, Halep.
- Lamia, E.C. (2000). Madares El-Eseriyye Tarihuua va Amaratiha, El-Tabaa El-Ula Hicri 1421 El-Cumhuriyye El-Arabiyye El-Suriyye.

- Malcolm, N. (1994). *Bosnia: A Short History*. New York University Press.
- Matsubara, K. (2015). Gyoji Banshoya (1930–1998): a Japanese planner devoted to historic cities in the Middle East and North Africa. *Planning Perspectives*.
- Matsubara, K. (2015). The Work of Gyoji Banshoya in the Middle East and North Africa. 15th International Planning History Society Conference.
- Mazlum, D. (2014). Christina Cameron 2008: 21'dan aktaran Deniz Mazlum. s. <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=394&RecID=3525>
- Ministry, A. (2020). of Culture Directorate General of Antiquities & Museums, Progress Report on the State of Conservation of the Syrian World Heritage properties, World Heritage Committee meeting 44e session.
- orfilyan, İ. (2015). Erişim Tarihi Nisan, 2021.
- Othman, N. (1999). Halep'te Osmanlı Mimarîsi. *Osmanlı Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Özcan, A. (1988). Mimar Sinan'a Siparişte Bulunanlar, Mimarbaşı Kocasınan Yaşadığı Çağ ve Eserleri 1, İstanbul.
- Özen B. ve Rasim, T. (2019). Nomer, The Postwar Reconstruction Of Destroyed Historic Zone In Aleppo.
- Qudsi, J. (2016). Rebuilding Old Aleppo Postwar Sustainable Recovery and Urban Refugee Resettlement. (Master tezi) Urban Planning Candidate.
- Ramazanoğlu, G. (2013). Türk Mimarlık Kültürünün Sürekliliği. Kaşgar'dan Endülüs'e Türk İslam Şehirleri, Sakarya Şehrengizi, Bildiri Kitabı, Ankara, 2013, S: 444-447
- Raymond, A. (2000). La ville Arabe, Alep, a l'epoque ottomane (XVIe-XVIIIe siecles) Damas: Institut francais de Damas.
- Raymond, A. (1986). El-Avasem El-Arabiyye va Umraniha fi El-Fatratül Osmaniye, Çev. Kasım Tuveyr, Dar El-Macd, Şam.
- Restorasyonas, T. (2004). <http://www.tunarestorasyonas.com> adresinden alınmıştır

- Sarhan, O. (2014). Suriye’de silahlı çatışma sona ermesinden sonra Halep Üniversitesi “Kültürel mirasın restorasyonu ve korunması sürecindeki uluslararası kuruluşlar ve kurumlar” üzerine bir kurs, Halep.
- Sauvaget, J. (1941). Halep. Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, C. V/1
- Schmid, H. (2017). Conflict and Cultural Heritage: A Moral Analysis of the Challenges of Heritage Protection in War. Routledge.
- Sert, H. (2010). Mostar Köprüsü / Bosna-Hersek. Türkiye.
- Sorensen, M. L. VIEJO-RoSE, D. (2015). War And Cultural Heritage. Cambridge University Press.
- Sorensen, M. L. VIEJO-RoSE, D. (2015). War And Cultural Heritage. Cambridge University Press.
- SpringerLink. (2017). Old Souks of Aleppo: A Narrative Approach to Post-conflict Heritage Reconstruction. Retrieved from SpringerLink
- Suriye Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü
- Suriye Mirasını Korumak, 2011, Erişim Tarihi Mart, 2021. <http://dgam.gov.sy/>
- TRAFO – Blog for Transregional Research. (2019). *Post-conflict Analysis and Post-war Reconstruction Strategies: Sociopolitical Considerations Using the Old City of Aleppo as an Example*. Retrieved from TRAFO
- Tuluk, Ö.İ. (2006). Osmanlı Camilerinde Mekân Kurgusu Açısından Kare Tabanlı Baldaken Varyasyonları (15.-17. Yy.), Gazi Üniversitesi, Müh. Mim. Fak. Der. Cilt 21, No 2,
- UNDP ve UNESCO. (2021). *Post-Conflict Recovery and Reconstruction of Heritage Sites: Best Practices and Case Studies*. New York, USA: United Nations Publications.
- UNESCO, (1980). The Conservation of The Old City of Aleppo, A report prepared by Bianca S.A., David, J. C., Rizzardi, G., Beton, Y., Chauffert-Yvart, B. Switzerland.
- UNESCO. (1954). K-Lahey Sözleşmesi. bölüm 1, madde1.
- UNESCO. (1972, Kasım 16). Dünya Kültürel Ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi.

- UNESCO. (1993). <https://whc.unesco.org/en/list/946/video/> erişim tarihî 27.08.2019 adresinden alınmıştır.
- UNESCO. (2005, October 20). Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions . I, madde 2
- UNESCO World Heritage Centre. (2021). *State of Conservation (SOC 2021) Ancient City of Aleppo*. Retrieved from UNESCO World Heritage Centre
- Uplekar, K. (2019). The Reconstruction of the Frauenkirche. 11th Issue of Sacred Architecture. D. Stroik, ed., Journal of the Institute for Sacred Architecture.
- Venedik Tüzüğü, V. (1964). Venedik. M Tarihî Anıtların ve Yerleşmenin Korunması Onarımı İçin Uluslararası Tüzük. Uluslararası Tarihî Anıtlar Mimar ve Teknisyenleri Kongresi. (s. adde 1). Venedik.
- WORLDBANK (WB). (2005). Document of The World Bank / Implementation Completion.
- Yarlıgaş, V. (2017). Almanya’da Mimarî Rekonstrüksiyona Bakış: Üç Dönem, Üç Örnek . Mimarî Rekonstrüksiyon: Bir Koruma Modeli mi, Değersiz Bir Taklit mi, s. Sayı:60 .
- Yazıcı, T. (1997). Halep, İslam Ansiklopedisi, yıl: 1997, Cilt: 15, Ankara.
- Yousry, K. (1998). Tarihî Bölgelerle İlgili Politikalar İçin Önerilen Teorik Çerçeve. Bölge Planlama Koleji, Renee.
- Zeyn-el Abidin, M. (...). 16. Yüzyıl’da Halep’in Çarşılarının Gelişmesinde Osmanlı Vakıflarının Rolü, https://www.academia.edu/20131854/16._Y%C3%9CZYIL_DA_HALEP_%C4%B0N_%C3%87AR%C5%9EILARININ_GEL%C4%B0%C5%9EMES%C4%B0NDE_OSMANLI_VAKIFLARIN_ROL%C3%9C
- Zeyn-el Abidin, M. (2006). Halep Amaratül Medine El-Kadime. Namazec va Tecareb, Halep.
- <https://www.cambridge.org/core/journals/international-journal-of-cultural-property/article/destruction-of-cultural-property-in-the-syrian-conflict-legal-implications-and-obligations/5B81E9C84C7F9B24FA0C4F1E9FA50CAF>
- <https://www.swissinfo.ch/ara/afp/>
- <https://www.youm7.com/story/2016/12/14/>

<https://www.youm7.com/story/2016/12/14/>

http://syriandays.com/index.php?page=show_det&id=28876

http://syriandays.com/index.php?page=show_det&id=28876

<https://sana.sy/?p=1616>

<https://medmakblog.wordpress.com/2015/03/14/syria-war-drone-footage-shows-destruction-of-aleppo-heritage-sites/>

https://syriandays.com/?page=show_det&select_page=52&id=61298

<https://www.dunya.com/dunya/suriye039de-tarihî-eserler-de-hasar-goruyor-haberi-199732>

<https://www.syria.tv/>

Björn Zimprich, <https://en.qantara.de/node/1473>

<https://alisariram.wordpress.com/2013/04/08/bearing-witness-the-destruction-of-the-great-city-of-aleppo-part-two/>

<http://www.sana.sy/tr/?p=245921>

<https://www.enabbaladi.net/archives/502765>

<https://annabaa.org/arabic/reports/19211>

<https://arkaguverte.com/gundem/halepin-tarihî-kapali-carsisi-suriyede-savascikartanlarin-harbiden-yatacak-yeri-yok-34431>

<https://www.al-monitor.com/tr/contents/articles/originals/2014/05/syria-aleppo-war-profit-theft-loot-rebels-regime.html>

<https://radiosarajevo.ba/metromahala/teme/pogledajte-kako-je-stari-most-izgledao-dan-prije-rusenja-svijete-da-li-se-stidis/324155>

<https://www.theguardian.com/artanddesign/2020/aug/29/how-syrias-blasted-cities-are-rising-from-the-ruins>

ÖZGEÇMİŞ

Abdurrahman ELVAN

A. EĞİTİM

Yüksek Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Mimarlık Anabilim Dalı
Mimarlık Bölümü, 2020, İstanbul

Lisans: İstanbul Aydın Üniversitesi Mimarlık Bölümü, 2014, İstanbul

B. MESLEKİ DENEYİM

- **Best Proje Pazarlama İstanbul , 2019 :**

- **Satış Müdürü 2022 :** Sega Yapı Grubu Projelerinde (Sega İstanbul, Sega Cadde, Sega Cennet Ve Sega Life) Ve Radius Sefaköy Uluslararası Ve Yerli Satışları Yöneten Satış Müdürü Olarak Çalıştım.
- **Eğitici 2021- :** Yeni Çalışanlara Çalışma Ortamı, İletişim Ve Satış Becerilerini Geliştirmek Konusunda Eğittim Verdim.
- **Satış Uzmanı 2019-2022)**
Karat 34, Adres Atakent Adres Atakent, Greenist, Greenist Teras Ve Sega İstanbul Projelerinde Satış Uzmanı Olarak Çalıştım.

- **Anadolia Mimarlık İstanbul , 2019 :**

SARUJA Restaurant'ın iç mimarî ve tadilat projesinin çizim ve şantiye yönetimi.

SHIP Restaurant'ın iç mimarî ve tadilat projesinin çizimi.

- **GMA İstanbul , 2018**

İstanbul'da Monokrom Projesinin Rulolarının Açılması, Restorasyonu Ve Tasarımına Katıldım.

- **Azmeel Cidde , 2017**

Cidde'deki Emaar Projesi İnşaatında Şantiye Şefliği Görev Aldım (Şantiye).

C. YAYINLARI

İklim Değişikliği Ve Mimarî Mirasın Koruma Sorunları: Şili Paskalya Adası Örneği
(Eurasian Academy Of Sciences Social Sciences Journal) .

<https://doi.org/10.17740/eas.soc.2022.V45-05>